

‘પ’ પરિવાર

પુસ્તકોની પ્રેમમાળા
 પ્રભુજીને પહેરાવું
 પામવા પરમને
 પ્રત્યક્ષ-પરોક્ષ
 પ્રોત્સાહકને પ્રેમપૂર્વક
 પ્રણામ
 પુરસ્કાર પ્રસન્નતાનો

પ્રણામ - પંચ પરમેષ્ટીને

૧. જન્મદાતા : પૂ. માતા મુક્તાબેન
 : પૂ. પિતા બાબુભાઈ વોરા
૨. વિદ્યાદાતા : પૂ. યશોદાબેન પટેલ
૩. પ્રેરણાદાતા : શ્રી હર્ષદ ચંદુલાલ શાહ
૪. પુષ્ટિદાતા : પૂ. કૃષ્ણાશંકર શાસ્ત્રીજી
૫. જ્ઞાનદાતા : પૂ. ગીતાબેન શાહ

પરસ્પર

પ્રેમ - પરિવારનો
 પ્રીત - પ્રકૃતિની
 પ્રવાસ - પારાવારનો
 પથિક - પરમ પંથની
 પ્રેરણા - પિયુજીની
 પ્રસાદી - પરમેશ્વરની

પ્રાપ્તવ્ય

પરમાનંદ

પરસ્પર

(અરસપરસ)

અનુભવનાં અમૃતબિંદુ - ૧૦૯

પ્રથમ આવૃત્તિ : તા ૧-૧-૨૦૨૦

પરિકલ્પના : રમા હર્ષદ શાહ

મુદ્રણ : શ્રી બ્રધર્સ
: ૯૩૨૩૮૦૪૦૭૪
: ૦૨૨૨૩૮૬૨૭૬૬

ટાઈપ સેટિંગ : નરેશ પટેલ - ૮૦૮૦૨૦૨૫૪૧

પ્રકાશક : રમા હર્ષદ શાહ

પ્રાપ્તિસ્થાન : ૧૬, પ્રકાશ નં. ૧, ૨૮/એ, રીજ રોડ,
મલબાર હીલ. મુંબઈ - ૪૦૦ ૦૦૬
: ૨૩૬૭૧૬૧૨
: ૯૭૫૭૨૧૦૭૮૧

મૂલ્ય : પ્રસન્નતા

અનુક્રમણિકા

ક્રમ	લેખ	પાના નં.
૧	આપણા ઘેર	૫
૨	પવિત્રતા	૧૦
૩	નાગરિક ધર્મ	૧૨
૪	સુભગ સંયોગ	૧૬
૫	પોતીકું પરાયું	૧૮
૬	બ્રહ્મ	૨૨
૭	સોહામણો સંસાર	૨૫
૮	રખતરખા	૩૦
૯	બીજાને શું ગમશે ?	૩૩
૧૦	સાસરવાસી	૩૭
૧૧	પ્રેમ દીવાનગી	૪૨
૧૨	સંતૃપ્તિ	૪૭
૧૩	મન	૫૧
૧૪	સ્વતંત્રતા	૫૩
૧૫	નયા કદમ	૬૦
૧૬	સ્વપ્નસિદ્ધિ	૬૪
૧૭	ધરતીનો છેડો	૬૮
૧૮	દીકરી	૭૧
૧૯	કુદરતને ખોળે	૭૪
૨૦	લાખો	૭૭
૨૧	અનુકૂલન	૮૧
૨૨	સહજીવન	૮૪
૨૩	જીવનસર	૮૭
૨૪	સમય	૯૦
૨૫	સંગમ	૯૩

આપણા ઘેર

સાત ખોટના સમીરને રંગેચંગે પરણાવીને ઘરમાં સોનાવહુને લાવ્યા સવિતાબેન. સવિતાબેન લગભગ પચાસ વર્ષના. આમ તો યુવાન જ ગણાય, આજની લાઇફસ્ટાઇન જોતા પણ સંસારની થપાટો ખાઇ ખાઇને અકાળે વૃદ્ધ જેવા બની ગયા સવિતાબેન. સવિતાબેનના લગ્ન સુરેશભાઈ સાથે થયા હતા. ફક્ત અઢાર વર્ષની ઉંમરે. લગ્ન વખતે સવિતાબેન તદ્દન અણધાર જેવા હતા. એ કાચી માટીના ઘડાને ટીપી ટીપીને ઘાટ આપ્યો હતો એમના સાસુજી સમરથબેને. દીકરીને વિદાય દેતી વખતે માએ શિખામણ આપી હતી, આજથી સમીરનું ઘર એ તારું ઘર, સમીરની બા તારી બા. દૂધમાં સાકર ભળે તેમ ભળી ગયા સવિતાબેન સાસરિયામાં. સાસુજી પાસેથી શીખતા ગયા, કુટુંબની પરંપરા નિભાવતા ગયા. સાત વર્ષ પછી ખોળો ભરાયો. સાસુ સસરા નાનકડા સમીરને રમાડતાં - દાદાજીને ખભે ચડી સમીર ઘોડો ઘોડો રમતો. દાદાજીની આંગળી પકડી નિશાળે જતો થયો. દાદાજી સંસ્કૃતના શ્લોક સુભાષિતો શીખવે, દાદા-દાદીનો લાડકવાયો. સમીરના જન્મ પછી ત્રણ વર્ષે જન્મી હતી સંગીતા. ભાઈ બહેનની જોડી. દાદી પાસે વાર્તાનો ભંડાર. બોખા દાંતે બજર ઘસે, અને વાર્તા કરે. ચાર ચોપડી ભણેલા સમરથદાદી પણ જ્ઞાનનો ભંડાર. રામાયણ, મહાભારતની કથાઓ કહે, પંચતંત્રની વાર્તાઓ કરે.

સમીર અને સંગીતા દાદા દાદીની છત્રછાયામાં મોટા થયા. દાદા-દાદીએ જે ઘર-વર બતાવ્યા, ત્યાં પરણી ગયા. દાદા-દાદી બે વર્ષમાં શ્રીજયરણ પામ્યા, ઘરડા સાસુસસરાની સેવા કરી સવિતાબેને. સાસુજીને દાંતનું કાચું-નરમ ખીચડીને સુંવાળી રોટલી-ચડી ગયેલા ભાત ખવડાવતા અને એક વર્ષ થઈ ગયું પતિ સુરેશભાઈના અવસાનને. હવે ઘરમાં રહી ગયા સવિતાબેન અને દીકરો-વહુ. એક

જ વર્ષમાં સોનાવહુએ પુત્ર જણ્યો. સવિતાબેનને જાણે કામ મળી ગયું, હરખ હરખ. દાદીને પૌત્રને રમાડવાની હોંશ. પોતે તો દીકરો દીકરી, દાદા-દાદીને ખોળે રમતા મૂકી દીધા હતા. દૂધ પાય તો દાદી, માલીસ કરે તો દાદી, થાળીમાં ખાવાનું લઈ છોકરાઓ પાછળ ફરીને કોળિયા ભરાવે દાદી. સવિતાબેન ઘરકામમાં વ્યસ્ત રહેતા. છોકરાઓ ક્યારે મોટા થઈ ગયા એની ખબરે ય પડી નહીં. સવિતાબેનને હોંશ - નાના બંટીને રમાડવાની. પણ નવા જમાનાની સોનાવહુને સાસુજી ઉપર વિશ્વાસ જ નહીં. દીકરાને સાસુના હાથમાં સોંપે જ નહીં.

સવિતાબેનને વાત્સલ્યનો ધોધ વહેવડાવવો હતો નાનકડા બંટી પર. ખોબે ખોબે વહાલ પીરસવું હતું પૌત્ર પર. પોતે ઓછું ભણેલી - અભણ દાદીને ભરોસે બાળકો સોંપેલા. પણ સોનાવહુ તો છે અધિક ભણેલી. એને ઓછું ભણેલી સાસુના ભરોસે બાળકને મૂકવું જ ન હતું. બા હાથ ધુએ નહીં. બાળકને ઇન્ફેક્શન લાગી જાય. ખાંસી પાય તો મોં આડો રૂમાલ ધરતા નથી. નાના બંટીના હાથમાં કોમ્પ્યુટર, મોબાઇલ મૂકી દીધા છે. ગેમ્સ રમ્યા કરે. સોનાને ક્યાં ફુરસદ છે દીકરાને ભણાવવાની. દાદી સવિતાબેનને કોમ્પ્યુટર ઓપરેટ કરતાં ક્યાં આવડે છે? ને આજના જમાનામાં પરીઓની વાર્તા ક્યાં બંધ બેસે તેમ છે?

સવિતાબેનના હાથની રસોઈ આખું ઘર આંગળાં ચાટી ચાટીને ખાતું, દીકરાને માના હાથની ગોળપાપડી ને પૂરણપોળી ને ખાંડવી બહુ ભાવતી. પણ સોના સાસુને રસોડામાં ટકવા દેતી નથી. ગ્રેનાઇટનું નવું બનાવેલું પ્લેટફોર્મ છે. ઇલેક્ટ્રીક (ઇંડક્શન) ગેસ, વાપરતા આવડતું નથી. રોટલી વણે, પણ ચારે બાજુ અટામણનો લોટ વેરાયેલો હોય - મહેમાનની જેમ સવિતાબેને ડાયનીંગ ટેબલ પર જમવા બેસવાનું, દીકરા વહુ સાથે જમવા નહીં બેસવાનું. સબડકા લઈ દાળભાત ખાય એ ટેબલ મેનર્સ ન કહેવાય. વાતે વાતે સોના સાસુજીને ટોકે. આજે તો હદ થઈ ગઈ. જમતાં જમતાં હાથ ધૂંજ્યો, દાળના ડાઘા એમના કપડાં પર પડ્યા. વહુએ હુકમ કર્યો, લાળીયું પહેરીને

જમવા બેસવાનું. વોર્શીંગ મશીનમાં આવા ડાઘ જતા નથી. સવિતાબેનને ખાંસી ચડે - ખો ખો કરે એ સોનાથી સહન થતું નથી. એણે જીદ પકડી-સમીરને ચડાવ્યો, અને સાસુ સવિતાબેનને વૃદ્ધાશ્રમમાં મૂકી આવ્યા. હાશ હવે ઘરમાં મોકળાશ થઈ. એક રૂમ ખાલી થયો. નાના બંટીને ભણવા માટે જોઈશે.

રવિવાર આવ્યો. સોના સમીરને સાથે લઈ પિયર માને મળવા જવા ઉતાવળી થતી હતી. પિયર ગયા, સીધી માની રૂમમાં માને મળવા ગઈ. મા દેખાણી નહીં. ભાભીને પૂછ્યું, મા ક્યાં? ભાભીએ સામું જોયા વિના તડ દઈને જવાબ આપ્યો, જ્યાં તમે તમારી સાસુને મૂકી આવ્યા છો ત્યાં! અમે ગઈ કાલે તમારા બાને વૃદ્ધાશ્રમમાં મૂકવા ગયા, ત્યાં તમારા સાસુજીને જોયા.

સોનાને જાણે વીંછી કરડ્યો હોય એમ એ ઉછળી. ભાઈનો ઉધડો લેવા માંડી. ભાભી તો પારકા છે, તું પેટનો દીકરો થઈ સગી માને વૃદ્ધાશ્રમમાં મૂકી આવ્યો? વાતાવરણમાં ઉકળાટ વ્યાપી ગયો. સોનાએ ગુસ્સામાં આવીને ભાઈ-ભાભીને ગમે તેમ સંભળાવ્યું. ‘બેરી ઘેલો થઈ ગયો છે - ભાભી આવી નફ્ફટ, લાગણીહીન હશે એવું મેં ધાર્યું ન હતું’.

સોનાને પોતાની માનું લાગી આવ્યું. નણંદ ભોજાઈ વચ્ચે તડાતડી થઈ. સોના સમીરને લઈને વૃદ્ધાશ્રમમાં માને મળવા ગઈ. પોતાની માને કહે ભાઈ-ભાભી ન રાખે તો મારે ઘેર ચાલ. સોનાની મા અને સાસુ બંને એક જ રૂમમાં શેર કરીને સાથે રહેતા હતા. સોનાની માએ દીકરીને ઠપકો આપ્યો. મારી દીકરી આવી સ્વાર્થી નીવડશે એવો વિચાર પણ મને ન ગમે. જેમ હું તમારી મા છું, એમ સવિતાબેન પણ સમીરની મા છે. એણે પણ દીકરાને ઉછેરવા કષ્ટ વેઠ્યા હોય. અમે બંને હવે ઉંમરલાયક થયા. તમારા જેવા ભણેલા-સુધરેલાના ઘરમાં ન શોભીએ. ભલું થજો વૃદ્ધાશ્રમની સ્થાપના કરનારનું. અમે બંને બહેનપણીની જેમ અહીં રહીશું. એકબીજાના આધારે જીવીશું. અમને તો અહીં ગમી ગયું છે. ખાવું, પીવું, સ્વમાનથી રહેવું. બધી સગવડો સચવાય છે.

હવે અમારે ક્યાં કાઢ્યા એટલા કાઢવાના છે? તમે સુખેથી તમારો સંસાર નિભાવો.

સમીરથી માની આંખમાંથી ચોધાર વહેતા આંસુ જોવાયા નહીં. માને પગે પડીને માફી માંગી. સોનાને જવું હોય તો પિયર ચાલી જાય, પણ મા હું તો તને આજે આપણે ઘેર લઈ જ જવાનો છું. સમીરને બાળપણમાં માએ માંદગી દરમિયાન કરેલી ચાકરી યાદ આવી. ટાયફોઇડ થયો હતો, માએ રાતદિવસ ઉજાગરા કરેલા. છ મહિના ઘી દૂધની બાધા રાખેલી. આવી વહાલસોઈ મા, મમતામયી, વાત્સલ્યમૂર્તિ માને પોતે કેવી રીતે તરછોડી શકે? આજકાલ વડીલોને ઘરડાઘરમાં ધકેલવાના વાયરા વાયા છે. ભલે સોના જતી રહે, પોતે આજે માને ઘરે લઈ જ જવાનો.

સાસુ અને વહુ વચ્ચે અમુક અંતર રહેવાનું, એ જુગજૂનો રિવાજ છે. મા સવિતાબેન તો સ્નેહનું સરોવર છે. એણે કાયમ સોનાને દીકરી ગણી સ્નેહ વરસાવ્યો છે. સમીરે તો સાસુજીને પણ કહ્યું કે તમે પણ મારી મા સમાન છો, હું તમારા દીકરા સમાન છું, ચાલો આપણા ઘરે.

અને સોનાને પોતાની ભૂલ સમજાઈ ગઈ. એ સ્નેહભીની આંખે સાસુજીને કોટે બાઝી- સવિતાબા તમે સમીરની મા છો, તેમ મારા યે મા છો, ચાલો આપણા ઘરે. એમ કહી નાના બંટીને દાદીના ખોળામાં રમતો મૂકી દીધો.

મા એટલે મમતાની મૂરત. એ તો સદાકાળ પોતાના સંતાનનું ભલું જ વાંછે.

માણસ જાત મતલબી છે, એને આંબાનો મધુર રસ માણવો છે, પણ આમવૃક્ષની કાળજી લેવી નથી. વૃક્ષ ઘરડું થાય. એની ઉપરની છાલ સૂકાવા માંડે - એટલે વૃક્ષને પંખીઓ ત્યજી દેતા નથી. ઉપરથી લીલુંછમ લાગતું વૃક્ષ - જોઈ વિચારીએ, પાંદડાની લીલપ વૃક્ષના મૂળિયાને કારણે છે. વૃક્ષની ઘટામાં કલરવ કરતાં પંખીને એના મૂળિયાં થોડાં દેખાય? એમને તો વૃક્ષના અડાબીડ વેભવથી જ મતલબ. મૂળિયાં

ભૂખ્યાં છે કે તરસ્યાં એની કોણ પરવા કરે.

ઘસારો તો સજીવ પદાર્થને લાગવાનો જ, માણસ હોય કે વૃક્ષ. જેણે આપણને જીવનભર સહારો આપ્યો, આપણું જતન કર્યું, રક્ષણ કર્યું, એને છોડી થોડું દેવાય? ગાયમાતા આપણને પૌષ્ટિક દૂધ આપે. એ વસૂકી જાય એટલે એના ઉપકાર ભૂલી એને પાંજરાપોળ થોડી મૂકી અવાય?

આજે સાસુજીનો વારો આવ્યો, કાલે આપણે પણ વૃદ્ધ થઈશું, આપણા સંતાનો આપણી પાસેથી આ જ સંસ્કાર વારસો મેળવશે ને? આપણને વૃદ્ધાશ્રમમાં મૂકી આવશે ત્યારે? સોય પાછળ દોરો. વારા પછી વારો.

**‘પીપળ પાન ખરતા હસતી કૂપળિયાં,
મુજ વીતી તુજ વીતશે, ધીરી બાપુડિયા’.**

એક માબાપ પાંચ દીકરાઓને પોષી શકે. પણ પાંચ સંતાનો મળીને માવતરને સાચવી શકતા નથી. સંયુક્ત પરિવારની ભાવના હતી. વિધવા ફોઈ, ત્યક્તા બહેન, બહોળા સંસારમાં નભી જતા. કોઈ અપંગ બાળક, કમઅક્કલ બાળક, કુટુંબમાં લાડપ્યાર પામતું. નાનકડા ઘરમાં મોટો પરિવાર સમાઈ જતો. મહેમાનોની સરભરા થતી. ઘરડાઓ વિના ગાડાં ન વળે. એમનો માન- મોભો જળવાતો. જ્યારે આજે કોઈને વડીલો જોઈતા નથી. ભૂલી જઈએ છીએ કે આપણે પણ મોટા થઈશું - કમજોર બનીશું. કોઈના ભરોસે જીવવું પડશે.

પવિત્રતા

અમારા પાડોશી રમણાકાકા અને શાંતાકાકી. એમને એક દીકરો કિશોર. કિશોર ભણી રહ્યો, અમેરિકા કમાવા ગયો. અમારી ચાલીમાં કિશોર સૌથી પહેલો ગ્રેજ્યુએટ અને સૌથી પહેલો વિદેશ પ્રવાસે જનારો. અમારે મન કિશોર એટલે તેજસ્વી સીતારો. કિશોર સ્વચ્છતાનો અને શિસ્તનો આગ્રહી. ચાલીમાં એવી જ સીસ્ટમ કે વાળુ કર્યા પછી બૈરાઓ શાકભાજીની થેલીઓ લઈ ઓટલે આવીને બેસે. કોથમીર, મેથીની ભાજી ચૂંટે. વટાણા, તુવેર ફોલે. દાણા ટોપલીમાં ભરે અને કચરો ફળિયામાં ફેંકે. કિશોર ગુસ્સે થાય. એ ગાંધીજીનો વારસદાર. ઝાડુ લઈ કચરો એકઠો કરી ટીપડામાં નાંખે. બૈરાઓ એની ઉપર ગુસ્સે થાય. જોયો મોટો સફાઈવાળો ને ઝાડુવાળો! અરે આ તો સવારે ગાય, બકરી આવશે અને કચરો ખાઈ જશે. વાસણ માંજ્યા પછીનો ઍઠવાડ પણ બધા કઠેડાની બહાર ફળિયામાં નાંખે. વાસ આવે. પણ એક જ બચાવ ગાય, બકરી આવશે. બિચારીને ચારો મળશે.

પાણીનો વેસ્ટેજ થતો હોય, કિશોર અટકાવવા પ્રયત્ન કરે. પણ એની પીપૂડી સાંભળે કોણ? હોળી આવે રંગની પીચકારીથી ઘર ગંદા થાય. કિશોર સમજાવે, ફૂલથી હોળી રમીએ. પણ આગુસે ચલી આતી હૈ - આમ જ ચાલે, આમ જ ચલાવાય. કોઈને સુધરવું ગમે નહીં. શિખામણ આપનારની ઠેકડી ઉડાવાય.

કિશોર અમેરિકા સ્થાયી થઈ ગયો. પછી રમણાકાકા અને શાંતાકાકી અમેરિકા ફરવા જઈ આવ્યા. ખાસા ત્રણ મહિના રહી આવ્યા. અમેરિકાની સ્વચ્છતાની વાત કરે. કેવું ચોખ્ખું ચણક? કચરો પ્લાસ્ટીકની કોથળીમાં ભરવાનો. ટીપડાં ગરાજની બહાર મૂકી દેવાના. રમણાકાકા અને શાંતાકાકી અમેરિકાથી પાછા આવ્યા. બીજા જ દિવસે શાકભાજીનો કચરો ચાલીના કઠેડાની બહાર ફળિયામાં નાંખ્યો. દરેક

વ્યક્તિ પોતાનું આંગણું સ્વચ્છ રાખે, પડોશીના ઘર બાજુ કચરો ફેંકે - શાંતાકાકી સાંજ પડે, બજરની દાબડી લઈ ઓટલે બેસે, બજર દાંતે ઘસતા જાય, થૂંકતા જાય, કોગળા કરતા જાય. સાર્વજનિક જગ્યામાં ગંદકી ન કરાય, એવું સમજવા કોઈ તૈયાર નથી.

લોકો ગાર્ડનમાં ફરવા જાય, ખાવાનું સાથે લેતા જાય. પેપર પ્લેટ હોય કે છાપામાં નાસ્તો કર્યો હોય, બધું ત્યાં જ ફેંકીને એઠવાડો કરે. પાણીની બોટલો જ્યાં ત્યાં ફેંકે. ટ્રેઇનના ડબ્બામાં પણ લોકો ખાઈ ખાઈને કચરો ફેંકે. ગંદકીની જાણ કોઈ સૂઝ જ નથી.

જમણાવાર પછીના એઠવાડનો ઢગલો જોયો છે? ચીતરી ચડે. કેટલો વેસ્ટેજ? મંદિરોમાં દૂધ અને પાણીના અભિષેક, ફૂલોના ચડાવા. કેટલી ગંદકી? લપસી પડાય, હાડકાં ભાંગે. મંદિરોના પરિસરોમાં ગાય, બકરી, ગાયના છાણનાં પોદળાં - જ્યાં પ્રભુનો વાસ હોય ત્યાં આટલી ગંદકી? માખીઓના બણબણાટ હોય, પ્રસાદ લેવાનું પણ ગમે નહીં.

વહેલી સવારની ટ્રેઇનમાં મુસાફરી કરતા હોઈએ ત્યારે ટ્રેઇનના પાટા પર લોકો ખુલ્લામાં જાજરૂ જવા બેઠા હોય છે. કેટલી વાસ મારે? ખુલ્લામાં સંડાશ-પીસાબ કરવામાં કોઈને શરમ નથી. આપણા તીર્થમંદિરો, આસપાસ જાહેર જગ્યામાં પૂરતા જાજરૂની ક્યાંય વ્યવસ્થા જ કરવામાં આવતી નથી. યાત્રાધામની પવિત્રતા જળવાતી નથી.

જ્યાં ને ત્યાં લોકો ગૂટકા ખાઈને થૂંકે. જમણાવાર પછી પાન ખવાય. પાનની પીચકારીઓ મારે. દાદરાના ખૂણા તો ગંદા ગોબરા જ હોય. બધે ભગવાનની ટાઇલ્સ બેસાડવામાં આવે છે. કમ સે કમ ભગવાન પર લોકો થૂંકે નહીં. જમણાવાર પછી હોલમાં/વાડીમાં પાનને બદલે મુખવાસ આપવાનો રિવાજ શરૂ થયો છે તે સારી વાત છે.

આપણને ગંદકીનો છોછ લાગતો નથી. સૌને પડોશમાં કચરો ઠાલવવો છે. ટીપડાં મૂકો તો યે ટીપડામાં કચરો નાંખવાની તકલીફ લેવી નથી.

નાગરિક ધર્મ

આપણે સૌ આઝાદ ભારતના નાગરિક છીએ. આઝાદી મળ્યાને સડસઠ વર્ષ થઈ ગયા છતાં 'હું ભારતીય છું, ભારત મારો દેશ છે' એવી ભાવના આપણા તમામ નાગરિકોમાં જાગી નથી. કોઈને પોતાની જવાબદારી સ્વીકારવી નથી. એમાં મારે શું? મને શું મળવાનું છે? એવી સ્વાર્થી વૃત્તિમાં જ રચ્યા પચ્યા રહીએ છીએ. એક નાગરિક તરીકે આપણું ઘર, આપણી શેરી, ગામ, રાજ્ય, રાષ્ટ્ર પ્રત્યે આપણી ચોક્કસ ફરજો છે, આપણે બજાવીએ છીએ ખરા? નાગરિક ધર્મ નિભાવીએ છીએ ખરા? નીતિનિયમોનો ભંગ સાહજિકપણે કરી લઈએ અને મનમાં ગૌરવ અનુભવીએ કે આવું તો ચાલ્યા જ કરે. નિયમો બીજા માટે છે, આપણા માટે નથી. દેશના, સમાજના હિતની ચિંતા કોઈને હૈયે જાણે નથી. નાગરિક ધર્મનું સમજણપૂર્વકનું પાલન કરવાની ફરજ બજાવીશું તો દેશ ઉજાગર થશે, વિકાસના પથ પર આગેકૂચ કરી શકાશે. આપણી ફરજ બજાવવામાં ઊણા ઉતરીએ છીએ, અને હક માટે લડવા તૈયાર થઈએ છીએ. ગંદકી માટે બૂમાબૂમ કરીએ છીએ. પણ સૌથી વિશેષ કચરો આપણે ઠાલવતા હોઈએ છીએ.

દેશવાસીઓ ભૂખે મરે છે અને આપણે જન્મદિવસ ઉજવીએ, લગ્નપ્રસંગ ઉજવીએ છીએ. બેફામ ખર્ચાઓ કરીએ છીએ. બગાડ કરીએ છીએ. સાદગીની શરૂઆત આપણાથી કેમ કરતા નથી? દેખાદેખી અને ખોટા દંભદેખાડાને તિલાંજલી આપી શકતા નથી. લોકશાહીને જીવંત રાખવી હોય તો, લોકસત્તા, લોકતંત્ર અને લોકનીતિ જરૂરી છે. નીતિનિયમો પાળે, પરસ્પર આદરભાવ કેળવે, પોતાના સુખ સગવડની પછી, પહેલાં લોકોની સુખસગવડનો વિચાર કરે એ નાગરિક ધર્મ. વાહનવ્યવહાર, ટ્રાફિકના નિયમોનું પાલન કરવું જરૂરી છે, ઉલ્લંઘન કરવા જતાં એક્સીડન્ટ વધે, આપણી જ હેરાનગતિ વધે. કચરો

કચરાની પેટીમાં જ નંખાય. પોલીસ હોય તો જ ટ્રાફિકના નિયમોનું પાલન કરવું એવું નહીં. કાયદો કાયદાનું કામ કરે, એક નાગરિક તરીકે કાયદો હાથમાં લઈ શકાય નહીં. અણગમતા નિયમોનો વિરોધ જરૂર કરી શકીએ પણ જનસમાજના વાહનોની તોડફોડ ન જ કરાય. વિદેશ જઈએ, ત્યાંની ચોખ્ખાઈના વખાણ કરીએ, ત્યાંના નિયમો ત્યાં પાળીએ, ભારત આવીએ, ફરી એજ કચરો ફેંકીએ રસ્તા પર. ભારત આપણી જન્મભૂમિ છે, એને સ્વચ્છ, સમૃદ્ધ બનાવવાની જવાબદારી આપણી છે. શરૂઆત આપણા ઘર, આંગણાથી કરીએ.

ધર્મમાં નીતિ આવી જાય. નીતિમય-પ્રમાણિકતાથી જીવવું, વર્તવું એ આપણી રજ છે. કાયદેસર ટેક્સ ભરવો જરૂરી છે. તો જ દેશ વિકાસ સાધી શકે. કરચોરી, દાણચોરીના દુષણો અપનાવાય નહીં જ. પગાર લઈએ છીએ તો કામચોરી ન કરાય. આપણી આવડતનો લાભ સમાજને, દેશને આપીએ. કોઈને અકસ્માત થાય, મદદરૂપ બનવું એ આપણી ફરજ છે. અચ્છા નાગરિક ધર્મનું પાલન કરીએ. સરહદ પરના ચોકીદારો, લશ્કરી મોરચે જાનની બાજી લગાવી આપણું રક્ષણ કરવા જાતનું બલિદાન આપી દે છે તો પછી આપણો નાગરિક ધર્મ બજાવવામાં પાછા કેમ પડી શકીએ? ખોટા આંદોલન કરી દેશને નુકસાન ન પહોંચાડાય. લોકશાહીમાં ટોળાશાહી વધી જાય, જાહેરજીવન અસ્ત વ્યસ્ત થઈ જાય.

"Ask not what our country can do for us,

Ask what we can do for our country."

આપણો સ્વધર્મ શું? વ્યક્તિગત ધર્મ શું? અન્ય કોઈને પણ વિકસવાનો હક છે. માનવતાનો પાલવ પકડીને ચાલવાથી નાગરિક ધર્મ અદા કરવાની ટેવ પાડવી પડશે. લાચાર, અપંગ, વૃદ્ધોને સહાય કરવાની આપણી ફરજ છે. આપણે આર્થિક રીતે, બૌદ્ધિક રીતે, શારીરિક રીતે સંપન્ન લોકોએ પહેલ કરી ભૂખ્યાને અન્ન, દર્દીઓને દવા, વિદ્યાદાન કરી અન્યને મદદરૂપ થઈ નાગરિક ધર્મનું પાલન કરવું પડે. પરસ્પર સદ્ભાવ ભર્યું વર્તન કેળવવું પડે. સમાજમાં કોઈને

નડતરરૂપ ન થવું, નીતિથી વર્તવું.

પહેલો સગો પડોશી. અત્યારે ફ્લેટ સીસ્ટમને કારણે પડોશીની સાથે બોલવા ચાલવાનો, વ્યવહાર પણ બજાવતા નથી. એના બદલે અન્યને મદદરૂપ બનવા, મિલનસાર થવું જોઈએ. પ્રકૃતિમાં પળપળ બળબળ કરતો પ્રેમ, આદર, કરુણાના નીર વરસતા રહે છે એમ વેરો - આંતરો કર્યા વિના સમાજ પ્રત્યે સતત અવિરત પ્રેમ વરસાવતા રહીએ. ગુરુજનોને આદર આપીએ, કુમળા કુલ સમા બાળકોમાં સંસ્કાર અને સ્નેહના સૌરભ ભરી ભરીને સુવાસિત બનાવી એમના ચિત્તને સમૃદ્ધ બનાવીએ.

ધર્મ એટલે હિંદુ મુસ્લીમ વગેરે નહીં પણ ફરજ, કર્તવ્ય, ફરજપાલન, લોકશાહીની સફળતાના પાયમાં હક્ક અને ફરજનો સમન્વય છે. નાગરિક ધર્મ ભૂલવો ન જોઈએ. શિક્ષણનો વ્યાપ વધ્યો છે, ભૌતિક સંપત્તિ વધી છે. પણ સંસ્કારિક મૂલ્યોનો અભાવ વધતો જાય છે.

ધર્મની વાત નીકળી તો કહેતા શરમ અનુભવાય છે, આપણી જાતને ધાર્મિક કહેરાવીએ છીએ. તીરથ યાત્રાએ જઈએ છીએ. ગંગા જમુના નદીને માતા ગણીએ છીએ. હરિદ્વાર વગેરે સ્થળે અનેક મંદિરો, દેવાલયો, આશ્રમોનો પાર નથી. જાણ દેવભૂમિ. આપણા માનસમાં ગંગાજની સાચું આરતી, યમુના તટ, જ્યાં કુંજમાં શ્રીકૃષ્ણ કંદંબ વૃક્ષ ખેલ્યા હતા. એ દેવભૂમિમાં શ્વાસ ન લઈ શકાય, પગ ન મૂકી શકાય. જળની આચમની ન લઈ શકાય. કહે છે ગંગા સ્નાન અને યમુના પાન. પણ આપણે લોકોએ તો આવી દેવભૂમિનું ઉકરડામાં રૂપાંતર કરી નાંખ્યું છે. વૃક્ષોનું નિકંદન કરી નાંખ્યું છે, ચીતરી ચડે એટલી ગંદકી ઊભી કરે છે. ભીડ, ગેરશિસ્ત અને ગંદકીનું સામ્રાજ્ય, ઇશ્વરના સ્થાનકોમાં? પાન ખાઈ, મસાલો ખાઈ થૂંકવાની ટેવ, જ્યાં ને ત્યાં ઍઠવાડ કરવો, ધર્મસ્થળોની મેનેજમેંટ કરનારા કોઈ જવાબદારી સ્વીકારતા નથી. આપણને સંકોચ નથી થતો, દેવસ્થાનોને બગાડવાનો. હિંદુત્વની ભાવના અનુભવાતી નથી. જો ધર્મ આપણને શિસ્ત ન શીખવી શકે તે ધર્મ શા કામનો? ગાયને માતા ગણી ઘાસ

ખવરાવીએ, પણ મંદિરોની સાંકડી ગલીઓમાં છાણના પોદળા-ગંદકી, લપસી પડાય, હાડકાં ભાંગે. સરકારી તંત્ર ક્યાં ક્યાં શિસ્ત શીખવવા આવશે. સ્વચ્છતાનું અભિયાન તો આપણે જ પ્રજાએ ચલાવવું પડે, શિસ્ત જાળવવી પડે. ચોખ્ખાઈ એ જ તો પવિત્રતાનું બીજું નામ છે. જ્યાં સ્વચ્છતા હોય ત્યાં જ પવિત્રતા અને પવિત્રતા હોય ત્યાં જ ભગવાન.

ગલીએ ગલીએ મંદિરો બાંધીએ છીએ. ભગવાનની મૂર્તિ સોનાની બનાવીએ, એને હીરા મોતી, સોનાના દાગીનાથી શણગારીએ. દર્શન કરી ધન્ય થઈએ.

સાંઈબાબા સંત ફકીર હતા. એને સોનાના સિંહાસન પર બિરાજમાન રાખીએ. શ્રીનાથજી, સાંઈબાબા, તિરુપત્તી બાલજી, સિદ્ધિ વિનાયક સૌથી ધનવાન મંદિરો છે. દેવદ્રવ્યનો ઉપયોગ બાળકોના શિક્ષણ માટે, બિમારોની સારવાર અર્થે થવો જોઈએ તો જ ભગવાન પ્રસન્ન થાય.

કવિએ સાચું કહ્યું છે કે ‘ભૂખ્યા જનોનો જઠરાગ્નિ જાગશે, ખંડેરની ભસ્મકણી ન લાઘશે. ભગવાનને અન્નકૂટ ધરાવીએ, અને બહાર ગરીબ બાળુડા ભૂખે ટળવળતા હોય એ સાચો ધર્મ નથી.’

સુભગ સંયોગ

પડી પટોળે ભાત, ફાટે પણ ફીટે નહીં. કહે છે પ્રાણ અને પ્રકૃતિ સાથે જ જાય. પ્રત્યેક વ્યક્તિનો પોતાનો સ્વભાવ હોય છે. સસલું સ્વભાવે બીકણ, અને સાવજ સ્વભાવે શૂરો. લીમડાની પાસે આંબો વાવીએ તો લીમડો મીઠો થઈ શકતો નથી અને આંબો કડવો થાય નહીં. જેવી જેની પ્રકૃતિ. પણ દુર્જન હંમેશા દુર્જન જ રહે એવું ન પણ બને. વાલિયો ભીલ વાલ્મિકી બની શક્યો. સ્વભાવ સુધારવા માટે જોઈએ દૃઢ નિર્ધાર, દૃઢ નિષ્ઠા. સૌ પ્રથમ સ્વાર્થ ભાવ છોડવો પડે. અહંકાર ત્યજવો પડે. અહંકારને લીધે નિષ્ઠુરતા આવે. કાઠાપણું આવે. બીજાને નડતરૂપ થવામાં લાજ ન આવે. દુર્જન વ્યક્તિ જ્યાં ને ત્યાં બધાને નડ્યા જ કરે. સજ્જન વ્યક્તિ મનસા, વાચા, કર્મણા કરીને કોઈને યે દુઃખ પહોંચાડી શકે જ નહીં. કારણ તેનામાં કરુણા છે, ઋજુતા છે, દયા છે, માયા છે, વિનય છે, વિવેક છે. પોતાના સ્વાર્થ ખાતર એ કદી કોઈને નુકસાન પહોંચાડે જ નહીં.

માણસ માત્રનો સ્વભાવ ચૈતસિક છે. તેથી તેનામાં કુદરતી રીતે પરિવર્તન ક્ષમતા હોય જ. સ્વભાવને સરખી રીતે કેળવવો પડે, એ માટે પુરુષાર્થ કરવો પડે. ખરાબ સ્વભાવ અન્યને તો નડે, નુકસાન પહોંચાડે પણ ખુદને સૌથી વધુ નુકસાન પહોંચાડે. માણસ સંકલ્પ કરે કે હવેથી મારે કોઈને નડવું જ નથી, ખરાબ જોવું નથી, બોલવું નથી, વિચારવું નથી તો દૃઢ ઇચ્છાશક્તિને કારણે પોતાના દિલદિમાગને નિર્મળ બનાવી શકે. સવાલ સાચી સમજણભરી માવજતનો છે. માણસ ધારે તો દેવ બની શકે, ધારે તો દાનવ બની શકે.

સ્વભાવને ઓળખવા માટે આત્મનિરીક્ષણ એ સૌ પ્રથમ સોપાન છે. સ્વભાવને ઓળખીએ તો જ ગુણદોષની ખબર પડે, ગુણની વૃદ્ધિ કરવી, દોષ દૂર કરવા ભગીરથ પ્રયત્નો કરવા પડે, એ માટે તટસ્થતા,

સ્વસ્થતા જાળવવા પડે. સ્વસ્થતા જાળવવા મનને કેળવવું પડે. સ્વભાવને સુધારવા મનને અંકુશમાં રાખવું પડે. સ્વભાવને ઉલ્લંઘવો, બદલવો એ ‘દુરતિક્રમ’ છે. એ માટે શિવસંકલ્પ કરવો પડે. તો જ ઇષ્ટ પરિણામ પ્રાપ્ત થાય. અશુભ તત્ત્વોને નિવારી, શુભ તત્ત્વોનો ઉત્કર્ષ સાધવો આવશ્યક છે.

એક વખત સંકલ્પ કરીએ - એને માટે કોઈ મુહુર્ત જોવાની જરૂર નથી. હરેક પળ શુભ જ હોય. સ્વભાવની કેળવણી એટલે આત્મકેળવણી. અને એ ક્યારે શક્ય બને? જ્યારે આત્મશુદ્ધિ અને આત્મશક્તિનો સુભગ સંયોગ થાય.

ભલાઈનો ગુણ કેળવીએ. ભલાઈ ત્યાં ભગવાન. મન, વચન, કર્મથી સારું કામ કરીએ, તો ઇશ્વર રાજી થાય. સારપ હોય ત્યાં સાચપ અંતર્હિત હશે જ. દિલચોરી, કામચોરી કર્યા વિના, નિષ્ઠાપૂર્વક આપણું કર્તવ્ય બજાવ્યા કરવાનું. મન, વચન અને કર્મ શુદ્ધ રાખવા માટે સતત સાવધ થવું સહેલું છે પણ શીલવાન, ગુણવાન થવું અઘરું છે. ગુણો અને શીલની વૃદ્ધિ એટલે ભક્તિયોગ, જ્ઞાનયોગ અને કર્મયોગનો સંગમ.

અમૃત મેળવવા દેવદાનવોએ સાગરમંથન કર્યું, આપણે સારા થવા માટે આત્મમંથન કરવું પડે, મનોમંથન દ્વારા જીવનનું નવનીત પ્રકટાવીએ. સારપ કેળવવી એટલે ખુદાઈ ખિદમતગાર થવું. સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ થવું, દૈવત્વને ઉજાગર કરવું.

પોતીકું પરાયું

ચાર વર્ષ સાથે સાથે હર્યા ફર્યા હતા નિકુંજ અને નીપા, કોલેજમાં. એના પહેલાં અઢાર વર્ષ સાથે રમ્યા હતા ફળિયામાં, હુતુતુ ને લંગડી, લખોટીને ચોર સિપાઈ. પરાની એક જ ચાલીમાં બંને સાથે ઉછર્યા હતા. નાનપણથી ભાઈબંધી, દોસ્તી કોલેજકાળ દરમિયાન પ્રેમસંબંધમાં પલટાઈ ગઈ. એકબીજા માટે સ્નેહનો તંતુ મજબુત થતો ગયો. બંને ભણવામાં હોંશિયાર. આગળ ભણવા માટે એમબીએ કરવા બંને અમેરિકા સાથે જ ગયા. બંનેના માતાપિતાની ઇચ્છા હતી કે લગ્ન કરીને જ અમેરિકા જાય, પરંતુ અમેરિકામાં બંનેને અલગ અલગ યુનિવર્સિટીમાં એડમીશન મળ્યું હતું. ઇંડિયા આવીને જ લગ્ન કરવા એવું નક્કી કર્યું.

અમેરિકામાં ભણવા માટેનો ખર્ચ નિકુંજના પિતા ભોગવવાના હતા. જ્યારે નીપાને તો સ્કોલરશીપ લઈ ભણવાનું હતું. વળી નાનું મોટું કોઈ કામ મળી જાય તો એ કરી લેતી અને માબાપને બોજારૂપ થયા વિના એણે MBA પૂરું કર્યું, નિર્ધારિત સમય કરતાં યે વહેલું એક પછી એક સેમીસ્ટરમાં એ ઉત્તીર્ણ થતી ગઈ. એનું એક માત્ર ધ્યેય હતું, ભણવાનું ડિગ્રી મેળવવાનું. જ્યારે નિકુંજ બેફિકર બનતો ગયો. અમેરિકાની સ્વતંત્રતાની આબોહવા એને સ્પર્શી ગઈ હતી. ભણવા કરતાં હરવા ફરવામાં મજા આવવા લાગી. નીપા તો ઘણી દૂર હતી. કોલેજની ફેંડ્સ સાથે ડેટીંગ પર જવા લાગ્યો. બારમાં જઈ ડ્રીંક્સ લેવાની લત લાગી ગઈ. જાણે પોતે પ્યોર અમેરિકન થઈ ગયો હોય. એકાદ બે વખત નીપા વેકેશનમાં નિકુંજને મળવા આવી. નીપા ચબરાક હતી. એણે નિકુંજનું માનસ માપી લીધું. નિકુંજ બેપરવા બનતો જાય છે, તથા પોતાની સાથે અતડું વર્તન કરતો જાય છે. એવી સમજ પડી ગઈ. નિકુંજના ભાવિ વિશે એને ચિંતા

થવા લાગી. નિકુંજને હવે સમજાવી શકાય તેમ ન હતું. નિકુંજના પિતાને કેવી રીતે જણાવી શકાય. દીકરાને કેટકેટલી આશા સાથે અમેરિકા ભણવા મોકલ્યો હતો !

બે વર્ષ પછી જાણવા મળ્યું કે નિકુંજ અમેરિકન છોકરી કેથી સાથે લીવ ઇન રીલેશનશીપથી રહેવા લાગ્યો છે. નિકુંજ તદ્દન નાદાન નીવડ્યો, બેવફા નીવડ્યો એનું દુઃખ નીપા અનુભવવા લાગી. ઇંડિયામાં નિકુંજ સાથેનો એનો પ્રેમસંબંધ જાહેર થઇ ગયો હતો. પ્રેમની મધુરતાનો આસ્વાદ ચાખ્યો હતો. હવે એ જ પ્રેમ પીડાદાયક થઇ પડ્યો.

પ્રેમ કી પીડા, પ્યારી પીડા,
હલકી પીડા, ભારી પીડા,
આજ નિરાશા મેં સેહમી સી
કલ હોગી મતવારી પીડા.

ખુલ્લી આંખે ન દેખાય અને બંધ નજરથી સામેથી ખસે નહીં તે પ્રેમ. જે પ્રિયજન એક વખત પોતાનો હતો તે હવે જાણે પરાયો બની યોજનો દૂર થઇ ગયો હતો. નીપાની મમ્મી આગ્રહ રાખે, તમારા બંનેનું ભણવાનું પૂરું થઇ ગયું હોય તો ઇંડિયા આવો. લગ્ન પ્રસંગ ધામધૂમથી ઉજવી લઇએ. હવે અમારી ઉંમર થઇ છે. કોણ જાણે આવતી કાલ કેવી ઊગે ?

નીપા કેવી રીતે કહી શકે કે નિકુંજ હવે પોતાનો રહ્યો નથી. તરસ બુઝતી નથી, અને ભૂખ લાગતી નથી. વિરહાગ્નિમાં હૈયું જલે છે. આટલે દૂર છે બંને - કેવી રીતે નિકુંજના અધઃપતનની વાત એના માબાપને કહી શકે ? એણે મન દઇને પ્રેમ કર્યો છે નિકુંજને. એના સહવાસમાં કલાકોના કલાકો, દિવસોના દિવસો, વરસો કાઢ્યા છે નીપાએ. એ નિકુંજ પરાયો બની ગયો છે. પ્રેમ સંબંધથી મલકાતી, છલકાતી નીપા આજે મનમૂઝવણ અનુભવી રહી છે. ખુલ્લે દિલે એકરાર કરેલો - ‘હા હું તને પ્રેમ કરું છું’ આજે કહેવાય નહીં, સહેવાય નહીં એવી હાલત થઇ છે.

નીપાને ડિગ્રી મળી, તેથી અમેરિકામાં job મળી ગયો. અમેરિકન સીટીજન-પણ ઇંડિયન- એવો કેયુર એની ઓફિસમાં કામ કરતો હતો. તેની સાથે સંબંધ કેળવાયો. કેયુરની મા ઇંડિયામાં ગામડે રહેતી હતી. બંનેએ નક્કી કર્યું કે ઇંડિયા જઇ માબાપની હાજરીમાં લગ્ન કરવા. કેયુર અમેરિકામાં રહી ભણ્યો, કમાવા લાગ્યો પણ એના હૃદયમાં ઇંડિયન કલ્ચર-ભારતીય સંસ્કૃતિ ધબકતી હતી. બંને સાથે એર ઇંડિયાના પ્લેનમાં ઇંડિયા જઇ રહ્યા હતા. પ્લેનમાં પ્રવાસીઓ રીપોર્ટિંગ કરી રહ્યા હતા. કેયુર-નીપાની સીટ સાથે હતી. ત્રીજી સીટ યોગાનુયોગે નિકુંજને મળી હતી. વિચિત્ર સંજોગો ઊભા થયા હતા. નીપાએ નિકુંજને ઓળખાણ કરાવી કેયુરની - મીટ માય બોયફ્રેન્ડ - માય ફ્રીઆન્સ કેયુરને. નિકુંજની મૂઝવણનો પાર રહ્યો નહીં. પોતે જાતે પોતાના પગ પર કુહાડો માર્યો હતો. નીપા જેવી ભાવિ જીવનસાથીને પોતે ગુમાવી દીધી, મૂર્ખાઇ કરીને. નીપા જેવી હૉશિયાર, કાર્યદક્ષ અને લાગણીપ્રધાન છોકરીને છોડી અમેરિકન કેથી પ્રત્યે આકર્ષાયો, ચામડીના રંગ પ્રત્યે મોહ જાગ્યો. ભોગવિલાસની દુનિયામાં ડૂબી ગયો. હવે નીપા તરફ જોવાની હિંમત પણ ચાલતી નથી. પ્લેને ટેકઓફ કર્યું - નિકુંજને સંકોચાઇને બેસી રહેવા સિવાય બીજો કોઇ છૂટકો ન હતો. એણે એરહોસ્ટેસને કહીને સીટ બદલાવી નાંખી. નિકુંજ ઘરનો રહ્યો નથી અને ઘાટનો યે રહ્યો નથી. નીપાની આંખમાં એણે વિષાદની રેખા જોઇ. પોતાના પહેલા પ્યારને ભૂલવો આસાન નથી. નિકુંજનું માર્થું ધમધમવા લાગ્યું. અને તાવ ભરાયો હોય એમ શરીર તૂટવા લાગ્યું. ઇંડિયા જઇ માબાપને જવાબ આપવો પડશે. પોતે નથી ડીગ્રી મેળવી શક્યો કે નથી અમેરિકામાં સેટ થવાય એવી લાયકાત કેળવી શક્યો. જાણે મૂઢમાર લાગ્યો હોય એમ કળ વળતી નથી. પોતાનું એક વખતનું પ્રેમપાત્ર નજીકમાં હોવા છતાં હવે એ પરાયું બની ગયું છે. જેના ઉપરથી નજર ઊઠતી ન હતી એની સામે આજે નજર માંડી શકાય તેમ નથી. નીપા હવે કોઇની થઇ ચૂકી છે. હવે એ કદાચ ક્યારેય

ફરી મળી શકશે નહીં. આખું યે પ્લેન ભારતીય મુસાફરોથી ભરાયેલું હતું. પણ એમાં હવે પોતાનું કહી શકાય એવું કોઈ નથી. નીપા અને કેયુર એકમેકમાં ખોવાઈ ગયા હતા. નીપાનો આત્મવિશ્વાસ અડગ હતો. પોતાને લાયક જીવનસાથી મળી ગયાનો સંતોષ એના ચહેરા ઉપર છલકાઈ રહ્યો હતો.

નિકુંજ પોતે વિચારતો હતો. પોતે ગામ જશે. માબાપને શો જવાબ આપી શકશે? પોતાની નિષ્ફળતાનો દોષ કોને? પોતાની જ મૂર્ખાઈ હતી. ગામમાં નીપાના લગ્નનો પ્રસંગ ઉજવાશે ધામધૂમથી. અને એક વખતની પોતાની પ્રિય સખી હવે બીજાની બની જશે.

પોતીકું પરાયું બની જાય એનું શલ્ય ખૂંચ્યા કરે જીવનભર. મોઢા સુધી આવેલો કોળિયો ઝૂંટવાઈ ગયો. પણ અબ પછતાયે હોત ક્યા, જબ ચિડિયા ચૂગ ગઈ ખેત!

મૃદા

નીનું અમથું મણિપુર ગામ - પચીસેક ઉજળા વરણના ઘર, બાકી બધા ખેડૂતો કે વસવાયાના ઘર. ગામમાં એક ધૂડી નિશાળ. નિશાળના મકાનમાં દરવાજા પણ નહીં. એવી નિશાળમાં સૂરજ મેટ્રીક સુધી ભણ્યો. આગળ ભણવાની મહેચ્છા. સૂરજના બાપાને પણ ઇચ્છા ખરી કે દીકરો આગળ ભણવા જાય. પણ સૂરજની બા તો ચોખ્ખી ના પાડે. એકનો એક દીકરો આંખમાંથી અળગો થાય એ એમને પસંદ ન હતું. ખાધે પીધે સુખી છીએ. ખેતીવાડી છે. વળી મુંબઈ શહેરના ખરચા આપણને પરવડે તેમ નથી. દિવાળીના દિવસો ગયા, ફોઈ વીણાને ત્યાં ભાઈબીજ કરવા મુંબઈ જવાનું નક્કી થયું. વીણાફોઈને ત્યાં બે દિવસ આનંદમાં ગયા. સૂરજના ભણતરનો પ્રશ્ન ચર્ચાયો. કુઆએ ખાસ આગ્રહ કર્યો કે સૂરજને આગળ ભણાવવો જ પડે. હવેની પ્રજા ખેતીવાડી, મહેનતનું કામ કરી શકે તેમ નથી. અને પ્રકાશ કુઆની સમજાવટથી સૂરજ મુંબઈમાં રહી ગયો. કુઆએ સૂરજને વીલ્સન કોલેજમાં એડમીશન અપાવ્યું. સૂરજ ચાર વર્ષમાં ગ્રેજ્યુએટ થઈ ગયો. સૂરજની ઉંમરનો જ હતો વીણાફોઈનો દીકરો સુંદર. વીણાફોઈએ પોતાના દીકરા સુંદરની અને ભત્રીજાની સૂરજના ભણતરમાં ખૂબ રસ લીધો. બંનેને ભણાવ્યા અને સૂરજ અને સુંદર માટે ગુણવંતી કન્યાઓ શોધી પરણાવી પણ દીધા. સૂરજે મુંબઈમાં ફ્લેટ લીધો. સ્વતંત્ર ઘંઘો શરૂ કર્યો. સુંદરને ત્યાં દીકરો જન્મ્યો, ત્યારપછી દીકરીનો જન્મ થયો. જ્યારે સૂરજને ત્યાં પાંચ વરસ પછી દીકરો જન્મ્યો, જે સુંદરની દીકરી શ્યામાની ઉંમરનો હતો. સૂરજ અને સુંદર વચ્ચે પાકી દોસ્તી અને ત્રણે ભાઈબેન વચ્ચે પણ દોસ્તી.

સૂરજના પ્રકાશ કુઆનું અવસાન થયું. વીણાફોઈએ અનેક અગવડો વેઠી ભાઈના દીકરા સૂરજ અને પોતાના દીકરા સુંદરને ઉછેરેલા.

સૂરજના બાપાનું અવસાન થયું. નણંદ ભોજાઈ બંને વિધવા. સૂરજે એકલી પડી ગયેલી માને મુંબઈ બોલાવી લેવા બહુ વિનંતીઓ કરી પણ સૂરજની મા મુંબઈ આવવા તૈયાર જ ન થાય. ઘર રેહું મૂકીએ - અવાવરૂ ઘર પડી જાય. વળી અહીં જ જન્મી, પરણી, હવે મારે મારું વતન આ ઉંમરે છોડવું નથી. સૂરજના બાપાની બધી યાદગીરી સચવાઈ છે.

સૂરજ અને એની પત્ની સાદાઈથી જીવે. સૂરજ ધંધામાંથી લગભગ નિવૃત્ત થઈ ગયો હતો. તેના દીકરાએ ધંધો સંભાળી લીધો. સૂરજની પત્ની વીણા ઘરરખ્ખું પત્ની હતી. દીકરાના લગ્ન લેવાના છે. ઉંમરલાયક થયો છે. આવનારા પ્રસંગ માટે બંને કરકસર કરી પૈસા બચાવતા. દેશમાં બાને પૈસા મોકલવા પડતા.

વીણાફોઈના સુંદરનો દીકરો ગ્રેજ્યુએટ થઈ ગયો. એ બહુ જ બ્રીલીયન્ટ હતો. અમેરિકાની યુનિવર્સિટીમાં એડમીશન મળી ગયું પણ સુંદર પાસે એટલી રકમની બચત ન હતી કે દીકરાને ભણાવા અમેરિકા મોકલી શકે. હજુ દીકરી પણ પરણાવવાની હતી. સુંદરની પત્નીનો હાથ છૂટો. ક્યારેય ભવિષ્યનો વિચાર કરી બચત કરી ન હતી. સુંદરે સૂરજને વાત કરી, મદદ કરવા કહ્યું, દીકરાની કેરિયર બની જાય. સૂરજે એની પત્નીને વાત કરી. સ્વાભાવિક છે એ ના જ પાડી દે. પોતે કરકસર કરી બચાવેલી રકમ ફંછજના દીકરાને આપી દેતા જીવ ક્યાંથી ચાલે? પોતાના દીકરાને એણે અહીંયા જ ભણાવ્યો, ઘરની હાલત જોતા અને પપ્પાને રીટાયર કરવા એનો દીકરો ધંધે લાગી ગયો. જ્યારે સુંદરનો દીકરો ફક્ત ભણાતો જ રહ્યો છે. ઘરમાં મદદરૂપ થતો નથી. હવે અમેરિકા જવું છે ત્યાં એડમીશન લે. ડોલર ખરીદવા પડે. ક્યારે ભણી રહે અને ક્યારે કમાતો થશે. અમેરિકા ગયા પછી પાછો થોડો આવવાનો. હજુ તો સુંદરની દીકરી પરણાવવાની છે. ક્યાં સુધી મદદ કર્યા કરવાની? ઘરના છોકરા ઘંટી ચાટે ને પાડોશીને ત્યાં આટો. એણે સૂરજને સાફ ના પાડી દીધી કે આપણે મદદ કરવાની કોઈ જરૂરત નથી. દીકરાને અમેરિકા મોકલવાના અભરખા હોય તો દેશનું ઘર

વેચી નાંખે.

સૂરજ દ્વિધામાં પડી ગયો. એક બાજુથી વીણાફોઈએ પોતાના ઉપર કરેલા ઉપકાર યાદ આવે. બીજી બાજુ પોતાની એવી સદ્ગત પરિસ્થિતિ નથી કે આટલા બધા ખર્ચા ઉપાડી શકે. પોતાને પોતાનો પરિવાર છે. પત્નીની વાત પણ સાચી છે. એટલામાં ગામથી ખબર આવ્યા - મા પડી ગયા છે. તાબડતોબ સૂરજને ગામ જવું પડ્યું. બાને મુંબઈ લાવવા પડ્યા. સૂરજને પહેલી વખત ખબર પડી કે બાને આ જ પગે ત્રીસ વર્ષ પહેલાં ફેક્યર થયું હતું. ત્યારે નણંદ વીણાબેને એમને મુંબઈ લાવી એમનું ઓપરેશન કરાવી મદદરૂપ થયા હતા. બધો ખર્ચ વીણા ફોઈએ ભોગવ્યો હતો. પોતાના પરિવાર પર વીણાફોઈના કેટકેટલા ઉપકાર હતા? વીણાફોઈને કારણે જ તો પોતે મુંબઈ ભણાવા આવી શક્યો હતો. એના લગ્ન પણ વીણાફોઈએ કરાવ્યા હતા. સાંજે સૂરજ સુંદરને ત્યાં જાતે ગયો. સૂરજના દીકરાને કહી દીધું કે અમેરિકા જવાની તૈયારી કરો બેટા. પૈસાની ચિંતા કરતો નહીં. બધું થઈ રહેશે. પોતે કોઈ ઉપકાર કરી રહ્યો નથી. ફક્ત વીણાફોઈનું ઋણ ચૂકતે કરી રહ્યો છે.

સોહામણો સંસાર

સંસારનો તાર અક્ષુણ્ણ રહે એ માટે લગ્નસંસ્થા અસ્તિત્વમાં આવી. માનવી અને પશુમાં તફાવત છે. લગ્નસંસ્થા દ્વારા ચાર ધ્યેય સિદ્ધ કરવાના છે. ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ. લગ્ન એટલે સ્ત્રી અને પુરુષ નર અને નારીનું સાયુજ્ય. બંને લગ્ન કરી ગૃહસ્થાશ્રમ માંડે. ગૃહસ્થાશ્રમને સૌથી શ્રેષ્ઠ કહ્યો છે. સંતતિ પેદા કરી ઘરનો ભાર - જવાબદારી ઊઠાવવાની છે. ધર્મના માર્ગે અર્થ કમાઈ અને સંતતિ-પરિવારનું ભરણપોષણ કરી શકે તેની ગતિ મોક્ષ તરફ થાય.

લગ્ન કરવા એટલે લક્કડના લાડુ, ખાય તો યે પસ્તાવાનું અને ન ખાય તો યે પસ્તાવાનું. જૂના જમાનામાં દાદા-દાદી કન્યા કે મૂરતિયાની પસંદગી કરી લે, ગોળધાણા ખવાઈ જાય, બાળલગ્નો કરાતા. કુટુંબની ખાનદાની જોવાતી. પડચું પાનું નિભાવી લેવાનું રહેતું. રાધા અને શ્યામની વાત કરીએ-

છોકરા છોકરી ભણતા થયા. છોકરી મેટ્રીક થાય, છોકરો ગ્રેજ્યુએટ થાય કે ન પણ થાય. બાપદાદાની ગાદીએ બેસી ધંધો સંભાળતો થઈ જતો. માબાપ ન્યાતમાં દસ જગ્યાએ વાત ચલાવે. યોગ્ય પાત્રની શોધ આદરે. કાકા, મામા, ફોઈ, માસી કોઈ ઘર બતાવે, મૂરતિયાની, તેના કુટુંબના સભ્યોની પૂછપરછ કરાવાય, વચેટિયા હોય, જેને પોતાને રસ હોય, જેને સમાજસેવા ગણતા હોય, વચ્ચે કોઈ મધ્યસ્થી હોય, મરણ, લગ્ન પ્રસંગે પણ કોઈના બેબી ને બાબાની તરતપાસ કરતા રહે. મા કહી દે આજે સાંજે મૂરતિયો જોવા આવવાનો છે. છોકરીને સાડી પહેરાવાય, બની ઠનીને તૈયાર થાય, મહેમાનો આવે. કન્યા ચા નાસ્તાની ટ્રે લઈને આવે. મા કુલાઈને કહે આ નાસ્તો મારી દીકરીએ જાતે બનાવ્યો છે. ભલે બજારમાંથી લાવ્યા હોય, સોફા કવર, ગાદી કવર ભરેલા ચડાવ્યા હોય, એમ કહે કે આ મારી દીકરીએ ભરેલું છે.

ભલે વેચાતા લાવ્યા હોય કે વહુએ ભરેલા હોય. વહુ પણ જાતે ભરેલા છે કહી આણામાં લાવી હોય. છોકરો-છોકરાની મા ખુશ થાય, વાહ - સારી રસોઈ બનાવશે, આંગળા ચાટીને જમવા મળશે. આ મૂરતિયો શાંત અને ઠરેલ થઈ બેસે, માના પડખામાં સંકોડાઈને ડાહી ડાહી વાતો કરે, ધીમે ધીમે ચીપીને બોલે - બાપ વખાણ કરે મારા દીકરાએ ધંધો સંભાળી લીધો છે. દાદા-દાદીનો લાડકો છે, સેવા કરે છે. બંનેના માબાપ પોતાના સંતાનને ચડિયાતા સાબિત કરવાની જાણ હોડ લગાવે. વચેટિયાને તો ચા-નાસ્તામાં રસ હોય, વચ્ચે વચ્ચે છોકરો કેટલું કમાય છે. ઘરમાં નોકરો છે. છોકરી રાજ કરશે વગેરે ડપકાંઓ મૂકે. પછી કહે કે બંનેને વાતો કરવા રૂમમાં મોકલો. છોકરો છોકરી એક રૂમમાં જાય, રૂમનો દરવાજો ખુલ્લો રાખવાનો હોય.

છોકરો પ્રશ્નો પૂછવાની શરૂઆત કરે. તમને ચાઈનીઝ, થાઈ ફૂડ ભાવે? બનાવતા આવડે? પીકચરનો શોખ છે? કયો એક્ટર ગમે? તમને શું ભાવે? શું ફાવે? શું ગમે? સંગીત, નૃત્યનો શોખ છે? છોકરીને મન થાય પૂછવાનું હા મને સંગીતનો શોખ છે. તમને હાર્મોનિયમ વગાડતા આવડે છે? તબલા વગાડશો, હું નૃત્ય કરું ત્યારે?

આવા અલપ ઝલપ ઇન્ટરવ્યુ થાય. વાસ્તવિક જીવનમાં બંનેનું વ્યક્તિત્વ અલગ હોય, દેખાડો અલગ હોય. આવા પ્રશ્નોત્તરનો જીવનમાં કોઈ ઉપયોગ નથી. બંને જણા રૂમની બહાર આવે, છોકરી શરમાઈને નીચે જુએ. મા કહી દે અમને મૂરતિયો પસંદ છે. મૂરતિયાની મા દીકરાને બાજુમાં લઈ જઈ પૂછી લે. લગભગ હા જ પડાવે. પછી કહી દે કે ચાલો ગોળધાણા ખાઈએ. કુંડળી તો મેળવાઈ જ ગઈ હોય, મીટીંગ ગોઠવતા પહેલાં.

રાધા શ્યામના લગ્ન થઈ ગયા. રાધાને લાગે છે, વર કન્યાની કુંડળી મેળવતા પહેલાં સાસુ-વહુની કુંડળી મેળવવી જોઈએ, બે જણા એક ઘરમાં સંપીને રહી શકતા નથી. સાસુ અવળચંડી હોય, નણંદ ઉસ્તાદનું પડીકું હોય પછી જોઈ લ્યો - કન્યાના શા હાલ થાય? કન્યા પણ ઓછી ઉસ્તાદ નહીં નીવડે. માની ભરપૂર શિખામણ લઈને લગ્નમંડપમાં

બેસવાની. વરને હથેળીમાં રમાડવાનો અને ઘરમાં કબજો જમાવવાનો. ઓ કોઈના બાપને ગાંઠવાની નથી. વાંધાવચકા પાડશે અને ઘણીને લઈને અલગ થઈ જશે.

આ તો નિવડે વખાણ. લગ્ન એટલે બંધ બાજીની રમત છે. કેવા પાના હાથમાં આવશે - ખબર નથી. બાજી જીતવા લુચ્ચાઈ કરવી પડે. ઘરને દરવાજે ગાડી હોય પણ વહુને એમાં બેસવા ન મળે. દાગીનો ચડાવ્યો હોય, પણ સાસુ પહેરવા આપે ત્યારે જ પહેરાય. પહેરાવીને સાસુ ઉતારી લે. વારતહેવારે પ્રસંગે વહુને યાદ દેવડાવે, પિયરથી શું શું લાવવાનો રિવાજ છે. રાધાએ કુર્કીંગના ક્લાસ ભર્યા છે, શોખ છે એમ કહ્યું હતું પણ હવે એ રસોડામાં જાય જ નહીં. મહારાજ રાખો, કાં હોટલમાં જઈ જમી આવવાનું. સંસ્કારની વાતો હવામાં ઊડી જાય. રાધાને લાગે છે મને સાસરિયાની ખોટી મોટાઈ મારી ફસાવવામાં આવી. શ્યામને લાગે છે, બૈરી બગડી એનો ભવ બગડ્યો. બંને જણા તમાચો મારી ગાલ રાતો રાખે છે. સમાજમાં રહેવું છે. દીકરા-દીકરી પરણાવવાના છે. પડ્યું પાનું નિભાવ્યા વિના છૂટકો નથી.

હવે વાત આવે છે આમીરા અને આરવની. બંને ગ્રેજ્યુએટ થયા. સાથે ને સાથે ફર્યા - ચાર વર્ષ પૂરા થયા. બંને કામે ચડ્યા. આમીરા હતી પૈસાવાળા બાપની દીકરી. ધૂમ પૈસો જોઈએ ખર્ચવા. તેને ખબર પડી ગઈ હતી કે આરવ પાસે પૈસો નથી. વન બેડરૂમનો ફ્લેટ છે. ઘરમાં ઘરડા માબાપ - બે ડસ્ટબીન છે. છેક ડૉબિવલી જેવા દૂરના સેન્ટ્રલ રેલવેના પરામાં ઘર છે. ક્યારે એ કમાવાનો અને પ્રોપર બૉબેમાં ઘર લઈ શકવાનો? હૉશિયાર હોય તો શું થયું? પચાસ હજાર - લાખ રૂપિયાનો પગાર હોય તો યે ક્યાંથી પૈસા બચાવી શકશે. કે ક્યાંથી ગાડી લઈ શકશે. હનીમુન કરવા ફોરેન ક્યાંથી લઈ જઈ શકશે? આ તો ઠીક છે, કોલેજના ચાર વર્ષ કંપની મળી. હરવા ફરવા મળ્યું. ટાઇમ પાસ. આવા કડકાબાલુસ સાથે લગ્ન કરી શું મળવાનું?

આમીરાએ ઓફિસના બોસના છોકરાને ફસાવ્યો, લગ્ન કરી લીધા. છોકરો રખડેલ નીકળ્યો. એના બાપે વારસામાંથી બાતલ કર્યો.

આમીરા હવે આમતેમ રખડે છે. અને આરવ હતાશ થયો હતો પણ એના માબાપે એને સંભાળી લીધો. તરૂ નામની સામાન્ય પરિવારની છોકરી સાથે લગ્ન કર્યા. આજે એનો ઘરસંસાર સુખી છે. બે બાળકો અને માબાપ બધા સાથે રહે છે. આરવે ડૉબિવલીમાં જ ફેક્ટરી શરૂ કરી છે. બે બેડરૂમનો ફ્લેટ ખરીદી લીધો છે અને સૌ સુખે રહે છે. લગ્ન એટલે સમાધાન. એડજસ્ટમેન્ટ. જે કંઈ નસીબજોગ મળ્યું, તેમાં આનંદ અને સંતોષ માણવો.

બીજી વાત રેખાની. નાજુક સોટા જેવી, રૂડી રૂપાળી, કોલેજમાં છોકરાઓ એને મેરેલીન મનરો કહેતા, હતી સામાન્ય પરિવારની, પણ નખરા ભારી. છોકરાઓને આજુબાજુ ફેરવવાના, ગીફ્ટ પડાવવાની, પારકે પૈસા લહેર કરવાની. રૂપનું અને ભણતરનું ગુમાન. પહેલો નંબર રાખવાની ટેવ. તેથી બીજા બધા નંબરિયા માટે થોડી નફરત. મારા જેવું કોઈ નહીં. એના માબાપ બિચારા છોકરાઓ બતાવ્યા કરે, કહેતા કે આપણે સામાન્ય પરિસ્થિતિના માણસો, સારા ભણેલા મુરતિયા બતાવે, પણ રેખાને બધા જ પોણિયા લાગે. કોઈને કોઈ ખામી શોધી કાઢે. કેટલાયે છોકરાને નાપાસ કર્યા. હજુ સારું મળશે, હું શા માટે જરા પણ કોમ્પ્રોમાઇઝ કરું? નખરામાં ને નખરામાં ઉંમર વધતી ચાલી, અઢાલીસની થઈ, ત્રીસની થઈ. આ ઉંમરે કુંવારો મુરતિયો ક્યાંથી મળે? મળે તો ડાયવોર્સી અથવા બીજવર. રેખા કુંવારી રહી ગઈ. આજે ચાલીસની થઈ ગઈ. માબાપ ઘરડા થઈ ગયા છે. નોકરી કરી તેમની સારવાર કરે છે. એકલવાઈ જિંદગીથી કંટાળી ગઈ છે. કંપની શોધ્યા કરે. કોઈ ને કોઈ શિકારની શોધમાં ફરતી રહે. જાળ ફેલાવ્યા કરે. ક્યારે કોઈ માછલું ફસાય? થોડા દિવસ હરે ફરે, પછી વળી કોઈ બીજું. માબાપ લાચાર છે. દીકરી કમાઈને ઘર ચલાવે છે, ઓશિયાળી જિંદગી છે. દીકરીને કંઈ કહી શકતા નથી. રેખાએ થોડું જતું આવતું કરીને લગ્ન કરી લીધા હોત તો?

આવી જ એક અલગ વાત છે શરણની. શરણ ગરીબ માબાપનો દીકરો. એજીનીયર થયો. એમની ન્યાત નાની. ભણેલી છોકરીઓ ઓછી

મળે. એના માબાપે ઘણી છોકરીઓ બતાવી. શરણ એની કંપનીમાં ઊઝાડ ના મોટા હોદ્દા પર છે. પોતાની બુદ્ધિ ઉપર મુસ્તાક છે. પોતાની લેવલની છોકરી સાથે પરણવું છે. માબાપ બતાવે તે છોકરી પસંદ નથી. શરણ ઇન્ટરનેટ પર શાદી ડોટ કોમ પર છોકરીઓના ફોટા જુએ, બાયોડેટા જુએ. એમાંથી એક છોકરી પસંદ કરી નીલી. છોકરી સાઉથ ઇન્ડિયન હતી. કોર્ટ મેરેજ કરી લીધા. નીલી નોકરી કરે. ઘરમાં તગડો પગાર આવે. નીલી જોબ કરે, ઘરકામ આવડે નહીં, કરવાની દાનત નહીં. માબાપને કોણ સાચવે? રીત રિવાજ, ભાષા અલગ.

શરણ અને નીલી વચ્ચે સંઘર્ષ શરૂ થયો. બંને સરખું કમાય. સમકક્ષ બુદ્ધિની લેવલ હતી. નીલીને પ્રમોશન મળે. એની ટ્રાન્સફર થયા કરે. છ બાર મહિના ઘરથી દૂર રહેવું પડે. મનમેળ થવાને બદલે મનદુઃખ થયા કરે. પરિણામે બંને જણાએ નક્કી કર્યું, છૂટાછેડા લેવાનું.

સાચું જ કહ્યું છે કે લગ્ન જીવનમાં blind બાજી રમવાની હોય છે. પાના ખોલીએ ત્યારે જ ખબર પડે કે બાજીમાં એક્કો છે કે જોકર કે પછી ફક્ત પંજો. માબાપે પાત્ર બતાવેલું હોય તો એમને દોષ દેવાય. જાતે જ જો જીવનસાથીની પસંદગી કરી હોય તો પછી ક્યાં જઈ ફરિયાદ કરવાની?

લગ્નવિધિ વખતે વરમાળા પહેરાવાય, એકબીજાનો આદર સત્કાર કરવાનો છે. હસ્તમેળાપ થાય. એકબીજાની હથેળીઓમાં હસ્તરેખાઓ ઓગળી જવી જોઈએ. હસ્તમેળાપ થાય પણ હૈયા મેળાપ ન થાય તો? તો જીવન બેસૂરું બની જાય. સપ્તપદીમાં પ્રતિજ્ઞાઓ લેવાય, પરસ્પર અનુકૂળ થવાની. આમાં લગ્ન કરનાર કન્યા અને મુરતિયાએ એકબીજા સાથે સંલગ્ન થઈને, પોતપોતાનું અસ્તિત્વ ઓગાળી દેવાનું હોય છે અને તો જ સંસાર સોહામણો બની શકે.

રખતરખા

મધ્યમવર્ગીય ઘરોમાં છૂટા ઘરનોકર કામ કરે. આખી ચાલીમાં બે ત્રણ ઘાટી હોય. એક ઘાટી લગભગ ચાર ઘરનું છૂટક કામ કરે. અમારો નોકર પાંડુ. પાંડુનો બાપ પણ અમારી ચાલીમાં કામ કરતો. પાંડુ નાનો હતો. બાપ વાસણ માંજે, પાંડુ વાસણ ઉછળે - ઝાડુ કાઢે, થોડો ટેલટપારો કરે. બજારમાંથી કંઈ મંગાવીએ લાવી આપે. એના બાપને ટી.બી. થયો. ત્યારે અમારી દાદી એને દવાદારૂ આપતા. એની મરણક્રિયા માટે પાંડુને પૈસા આપ્યા. પાંડુ હવે તો આદેડ થઈ ગયો છે. એની બૈરી દેશમાં ખેતીવાડી કરે. પાંડુનો દીકરો રઘુ હવે અમારી ચાલીમાં ત્રણચાર કામ કરે છે. ત્રણ પેઢી થઈ. ચાલીમાં કામ કરતાં. રઘુ હવે નોકરમંડળીનો લીડર બની ગયો છે. ઘરકામના નિયમો એ નક્કી કરે. કયા ઘરમાંથી કેટલો પગાર લેવો એ પણ રઘુ નક્કી કરે. રઘુ અમારા ઘરે કામ કરે. બીજા નોકરો રજા પર જાય, ત્યારે સૌએ હાથે કામ કરવું પડે. એની બદલીમાં ડબલ પગાર આપે તો જ બદલીનો માણસ મળે. રઘુની દાદાગીરીથી સૌ ડરે, બીજા નોકરને અન્યાય કરતાં ડરે.

આજકાલ રઘુ અનિયમિત થઈ ગયો છે. વારેવારે રજા પાડે છે. એડવાન્સમાં પગાર માંગે. કંટાળી જવાય છે, પણ શું થાય? કહે છે મુંબઈમાં બૈરાઓને શેઠાણીઓને માટી વગર ચાલે પણ ઘાટી વગર નહીં ચાલે. કામ થતું નથી, તેથી એમની માંગણીઓ સ્વીકારવી પડે. પગાર વધારો આપવો જ પડે. ત્રણ વાગે બધા નોકર ઘરકામથી પરવારે, દાદરની નીચે ભેગા થાય, સૌ પોતપોતાની થાળી ખોલે - ભેગા બેસી જમે. કલાક સૂઈ જાય, પછી પાછા સાંજના કામે ચડી જાય. નોકરોના બૈરી-છોકરા દેશમાં રહેતા હોય. દર વરસે પંદર-વીસ દિવસ રજા પાડી દેશમાં જઈ આવે. બીજા નોકરો જેવું તેવું કામ

કરે પણ અમારો રઘુ ઝાડુ પોતા કરે, ડસ્ટીંગ કરે, વાસણ ચકચકતા રાખે. પડોશીઓ મોઢું મચકોડે. રઘુ તમારો માનીતો છે, તમે કહો તે બધું કામ કરી આપે છે, સ્પેશીયલ છે તમારો. એમને એવું કોણ કહે કે રઘુને અમારા નોકરની જેમ ટ્રીટમેંટ આપતા નથી. ઘરના દીકરાની જેમ સાચવીએ છીએ. ઘરમાં કોઈપણ આઈટમ બને, એને ચોક્કસ આપીએ. એના છોકરાને ભણવા માટે ફી આપીએ છીએ. ઘરકામ પરવારીને એ અમારી સાથે ટી.વી. જોવા બેસી જાય છે. મેચ જોવા બેઠો હોય ત્યારે અમે એને વાસણ વગેરે કામમાં મદદ કરીએ છીએ. ક્યારેક ગમતું પીકચર જોવા બેસી જાય. જ્યારે જરૂર પડે, એડવાન્સ પણ આપીએ છીએ.

હમણાં હમણાં રઘુ થોડો ચગ્યો હતો. પગાર વધારો. ખાડા પણ પાડે છે. ગયા મહિને રઘુને તાવ આવ્યો. ઘરમાં કામ પર આવ્યો નહીં. મેં ઘરકામ પતાવ્યું. બહાર નીકળીને જોયું તો એ દાદર નીચે ટૂંટીયું વાળીને પડ્યો હતો. એ ધ્રૂજતો હતો. એના કપાળે હાથ મૂક્યો તાવથી શરીર ઘગધગતું હતું. મેં એને બે કોસીન આપી દીધી. આદુ મસાલાવાળી ચા કરીને પાછ. સાંજે ડોક્ટર પાસે લઈ ગઈ, દવા અપાવી. બે દિવસમાં રઘુ સાજો થઈ ગયો. હજુ નબળાઈ હતી, બે દિવસ કપડાં વોશીંગ મશીનમાં ધોઈ નાંખ્યા. એ વાસણ માંજી આપે, હું લૂછીને ચડાવી દઉં. મારો દીકરો મશ્કરી કરે, મમ્મીનો લાડકો દીકરો માંદો પડ્યો છે. આપણી સગવડ સચવાય નહીં તો કંઈ નહીં.

આપણને ખબર છે કે કદાચ રઘુ હવે છેલ્લી નોકર પેઢીનો પ્રતિનિધી હશે. એના દીકરાને અંગ્રેજી સ્કૂલમાં ભણવા મૂક્યો છે. એ કોઈ કંપનીમાં નોકરી કરશે. ફેક્ટરીમાં કામ કરશે. પણ ઘરકામ કરવાનો નથી. પરદેશ-અમેરિકાની જેમ જાતે કામ કરવા શીખી જવું પડશે. મશીનો વસાવવા પડશે. સ્ત્રીઓનો સ્વભાવ હંમેશા ચીકણો હોય, કચકચિયો હોય, જરા કામ સરખું કે સમયસર ન થઈ શક્યું, બડબડવા માંડીએ. એ પણ માણસ છે. એને પણ થાક લાગતો હશે. જેમ આપણે બોસ પાસે પગાર વધારાની માંગણી કરીએ તેમ એ આપણી પાસે

કરે. એનો પરિવાર દેશમાં હોય. સાજે માંદે આપણે એને મદદ ન કરીએ તો ક્યાં જાય એ? બધા પેટનો ખાડો પૂરવા વતન છોડી મુંબઈ આવ્યા છે. પરિવારથી અલગ રહે છે. રોજ રોજ એ કામ કરી જાય છે, ત્યારે તો આપણે બીજી પ્રવૃત્તિ કરી શકીએ છીએ. આરામ કરી શકીએ છીએ. મારા સાસુજી કહેતા, એના નસીબનું હશે, કંઈ ને કંઈ ખાવાનું આપ્યા કરવાનું. એ દેશમાં જાય તો થોડા જૂનાં કપડાં, વધારાના વાસણ વગેરે બા આપી દેતા. ઉપરથી ગાડી ભાડાના પૈસા આપે. અને એના છોકરાના હાથમાં મૂકવા રૂપિયા સો આપે. બીજા પડોશી પગારમાંથી પૈસા કાપી લે. પણ બા પૂરો પગાર આપી દેતા. કહેતા, એને એના ભૈરી છોકરાને મળવાનું મન થાય ને! આપણો દીકરો ભણવા બહારગામ ગયો છે તો તેની રાહ જોઈએ છીએ ને!

આ તો રખતરખા છે. આપણે એને સાચવીએ તો એ આપણને જરૂર સાચવશે.

બીજાને શું ગમશે ?

કરના ફકિરી ફિર ક્યા દિલગીરી, સદા મગનમેં રહના જી
કોઇ દિન ભોજન શીરો ને પૂરી, કોઇ દિન ફાંકફાંકા જી.

મીરાં પ્રેમ દીવાની, રાધાનો પ્રેમ વિરહીનીનો - ભક્તિમાર્ગની પ્રતીક સમી છે, રાધા-રાધા ચીર વિરહણી છે. એકતારો રણકે ત્યાં સુધી બજાવનારો ચૂપ રહે. એકતારો અને બજવૈયો બંને એકતાર થઇ જાય, પછી જાણે કૃષ્ણ ખુદ એનામાં કૃષ્ણાત્વને રણઝણતું કરી દે. મીરાં એકતારો બજાવે, અને કૃષ્ણ સાથે એકતાર, એકતાલ થઇ જતી હશે. મીરાં રાજરાણી હોવા છતાં એણે વિષયસુખને બદલે ભક્તિસુખ માણવું વધુ વહાલું ગણ્યું. એને પટરાણી નથી બનવું, એ તો મીરાં 'દાસી' જનમ જનમની. એને તો દાસી બનીને નિત્ય કૃષ્ણસેવા કરવી છે. એ ગાય છે..

ચાકર રાખોજી,

ચાકર રહીશું, બાગ લગાઇશું, નિશ દિન દર્શન પાશું જી.

ક્યારેક ઓચ્છવ, ક્યારેક ઉપવાસ, ક્યારેક નવાં કપડાં, ક્યારેક સાદાં. જીવતાં આવડવું જોઇએ. ગમે તેવી વિકટ પરિસ્થિતિમાં આનંદને શોધતા આવડવું જોઇએ. આપણને ક્યારેય સંતોષ થતો નથી. સુખની ક્ષણોમાં પણ આનંદ માણતા આવડતું નથી. અકળાઇ જઇએ છીએ. સમૃદ્ધિની વાંછના કરીએ છીએ. એની ખેવના રાખવી એમાં કંઇ ખોટું નથી. પણ સમૃદ્ધિ વૃદ્ધ થઇ જાય ત્યારે અનાવૃત્ત રહેતા આવડતું નથી. મીરાં ત્યાગમાં આનંદ માણી શકે. આનંદનો ત્યાગ કરી શકે તેથી જ પરમાનંદ માણી શકે છે.

બધી પરિસ્થિતિનો સ્વીકાર, અચળ અને નિશ્ચલ રહેવું. સુખ આવે કે દુઃખ બંનેને ઇશ્વરનો અનુગ્રહ સમજી શિર પર ચડાવી લઇએ.

વર્તમાનમાં જીવો અતીતમાં કે ભવિષ્યનું ચિંતન છોડી દો. આપણા

જીવન પર અતીતની કોઇ સત્તા નથી. ભવિષ્યની સત્તા નથી. જે કંઇ શક્તિ છે તે વર્તમાનની છે. ભૂતકાળ સ્મૃતિ બની રહે છે અને ભવિષ્યકાળ કલ્પનામાં છે. સત્યને જાણવા માટે ફક્ત વર્તમાન સમય જ અનુકૂળ થઇ શકશે. માટે સમગ્ર ભૂતકાળને ભૂલી જવામાં જ મજા છે. એને વાગોળી વાગોળીને વર્તમાનને શા માટે વ્યર્થ વેડફી નાંખવો. અતીતને મૃતઃપ્રાય બનાવી દઇએ. ફક્ત એટલું જ યાદ રાખીએ કે વર્તમાનમાં જ જીવન જીવવાનું છે. તો જ સહજતાથી જીવી શકાશે. માણસના બધા જ વ્યવહારો મોટે ભાગે ઔપચારિક હોય છે. બીજા શું કહેશે, બીજાને શું ગમશે- જાણે બીજા માટે જીવીએ છીએ. જાત સાથે જીવતા શીખીએ, જાત માટે જીવતા શીખીએ. બીજાના વિચારોને મન ઉપર સવાર થવા દેવા નહીં. આપણી વાસ્તવિકતા એ જ આપણું જીવન. સમાજ ખાતર મિથ્યા ચહેરાઓ મુખવટા ઓઢવાનું છોડી દઇ સહજતાથી આપણી મૌલિકતાને પ્રકટવા દઇએ. તો જ જીવન સરળ અને સહજ બની શકે. અંતરનો વિકાસ સાધી શકાશે. કોઇ પણ પદ, પ્રતિષ્ઠા, સત્તા, મહત્તાના અંચળા ઓઢવા નથી. આપણે માનવી છીએ, સાધારણ માનવી બની જીવીએ અને માનવતાને મહોરવા દઇએ. સમાજની, સંસારની વચ્ચે રહીને પણ એકલા જીવતા શીખવાનું છે. તો જ સાધના શક્ય બનશે. અંતરાત્મા સાથે જોડાણ શક્ય બનશે. માણસ જાણે એકબીજાથી ગભરાય છે. સભા, મેળાવડા, રંગારંગ કાર્યક્રમ, કોલાહલમાં જાતને ખોઇ નાંખવા માંગે છે. પોતે જ પોતાનું અહિત કરે છે. બહાર પણ ભીડ શોધે છે અને ભીતરમાં વિચારોની ભીડમાં ગુમનામ થઇ જાય છે. ભીતરની ભીડ - વિચારોના વાવંટોળને વિસર્જીત કરી દઇ ફક્ત જાત સાથે જીવતા શીખવું છે. જેથી ચિત્ત સમ પર રહી સહજતાથી સત્યાનુભૂતિ કરી શકે.

એક બીજામાંથી છોડ બનીને વિશાળ વટવૃક્ષ થતાં ઘણો સમય લાગે, કારણ બીજાનું વૃક્ષમાં રૂપાંતર કરાવતી અનેક પ્રક્રિયા થાય પછી જ એ વૃક્ષનું સ્વરૂપ ધારણ કરી શકે. માનવી ભજન ગાય, કીર્તન કરે. તેથી સાચો સત્સંગી બની જવાતું નથી. મનના વિચારો પરિપક્વ કરવા

પરડે. વર્તનનું રૂપાંતર કરવું પડે. સાત્ત્વિક વિચારોના ચિંતનથી મનને સ્થિર કરવું પડે. ચિંતન કરો, સાત્ત્વિક ભાવ જાગે. અને સુષુપ્ત ભક્તિ ભાવ પ્રકટ થાય. પછી સ્વયંભૂ ભક્ત સ્વરૂપની સાત્ત્વિક, ગુણિયલતા જાગે. ધરતા માતાનો સંગ કરી એમાં ઓળવોળ થઈ જવાય, દટાઈ જવાય. પછી જ બીજ ફળે, પનપે, અને કોમળ છોડ જન્મે. છોડમાં છે જાગૃતિનું આચરણ, વિકાસનું પ્રસારણ, વૃદ્ધિનું વર્તન. ગતિમાન પ્રવાસ. ઉન્નત સ્થિતિનો આવકાર.

ખેડૂત કે માળી પુરુષાર્થ કરે, માટી, જળ, વાયુ, પ્રકાશ ખાતર એ બધાનો ઉપયોગ કરે, ત્યારે જ બીજની ખીલવણી થાય. માળીને તો પેદાશમાંથી કમાણી થશે. પણ સાત્ત્વિક વૃત્તિની ખીલવણીથી ધન પ્રાપ્ત થવાનું નથી. રૂપિયા નહીં મળે પણ સાત્ત્વિક સંસ્કારોથી નિર્ણયશક્તિ ખીલે. દીર્ઘદૃષ્ટિનો વિકાસ થાય, સાત્ત્વિક સંસ્કારો ઝળકી ઊઠે. દુન્યવી વસ્તુઓની પ્રાપ્તિની ઝંખના મટી જાય, રાગ, દ્વેષ-ક્રોધ, અહંકારની બીમારી ઘટી જાય. સાચો સંતોષ પ્રાપ્ત થાય.

સંસારમાં સુખનું સાચું કૂખ નથી, અને દુઃખનું સાચું મુખ નથી. સૂક્ષ્મનું જ્ઞાન મન જાણે નહીં. અને સ્થૂળમાં શોધે સુખની ખાણ. જ્યારે તૃપ્તિ આવે, મનને સંતોષ થાય. જીજ્ઞાસુવૃત્તિનો પ્રાદુર્ભાવ થાય, સ્વને જાણવાની જીજ્ઞાસા થાય. આસક્તિના બંધનમાંથી મુક્તિ મેળવવાની તમન્ના જાગે. ચિંતનની પાદુકા પહેરી લો, મનની રાગ, દ્વેષમાં રાચવાની વૃત્તિ મરી જાય. સાત્ત્વિક પ્રતિભા ખીલવા માંડે, સંતોષની અનુભૂતિ થાય. દિવ્ય જીવન જીવવાની ચેતનવંત ઉર્જા થકી સાત્ત્વિકતા ખીલે. સ્વયંને જાણવાની અંતરયાત્રામાં સ્વીકાર ભાવની જાગૃતિ થાય, સદ્ગુણી વર્તનના ફળ ખીલે.

મૈત્રીનું મૂલ્ય અલૌકિક છે. મૈત્રીમાં શાશ્વત પ્રેમની ઝાંખી થાય છે. પ્રીતિ ભરેલા અનુબંધને અમર કરી શકાય. પાર્થ એટલે અર્જુન તો નશ્વર છે. કૃષ્ણ જેવી વ્યક્તિનો સ્પર્શ શાશ્વતીનો સ્પર્શ છે. પાર્થ એટલે પૃથ્વીનો પુત્ર. સર્વ મનુષ્ય સાથે પ્રેમ કરવાનો છે. જીવ અને શિવના અદ્વૈતનો આ શિલાલેખ જ છે. કૃષ્ણ એટલે શાશ્વત પ્રેમનું સરનામું,

મૈત્રીનું મંગલતીર્થ.

મિત્ર પાસે વિષાદને વ્યક્ત કરી શકાય, શિષ્યની જેમ શરણે પડી જવાય. અમર મૈત્રી શંક રહિત હોય. મૈત્રી નામની નદીને ઘાટ માનવતા બૌદ્ધિક સ્નાન કરે છે. અદ્વૈત-વેદાંતના સિદ્ધાંતો થકી આત્માની ઓળખ થાય. કર્મ વિશે સમજૂતી મળે.

મૈત્રીથી વિશેષ વ્યક્તિત્વ તરબતર થાય. મરુભૂમિમાં મૈત્રીરૂપી વિચારોનું વાવેતર થાય. કોઈ કહેનાર છે, કે ચિંતા ન કરો, હું બેઠો છું ને! સહારો, સધિયારો મળે. મૈત્રી સંસારની વિશાળ ફલક પર વિસ્તરતી મિત્રતાની ક્ષિતિજનો કાર્ડિયોગ્રામ.

મિત્ર છે તો પ્રેમ છે. પ્રેમ છે તો વિજયનો આનંદ છે. સુખનો, પ્રેમનો વહાલનો, લાગણીનો પડઘો પાડવો હોય તો મિત્રપ્રેમનું મૂલ્ય સમજવું પડે. પહાડની કંદરાઓમાં જે બોલીએ, તેના સ્પષ્ટ પડઘા પડે. જીવનનું સત્ય અને સુખ મૈત્રીભાવમાં સમાયેલું છે. મન શાંત સરોવર જેવું હોય તો મલયાનિલ લહેરાશે. સુખ અમૂર્ત નથી - મૂર્ત છે. સુખ વૈભવમાં નથી, મૈત્રીમાં છે. મૈત્રી નિભાવવા મન મોટું કરવું પડે. સંતોષની લાગણી ખીલવવી પડે.

આજની દુનિયામાં પૈસાથી બધું ખરીદી શકાય, પણ મૈત્રી નહીં. દોલતથી દહાડો ન વળે. મિત્ર એને કહેવાય કે જે સફળતાનો સાફો બીજાને પહેરાવે અને નિષ્ફળતા પોતાના શિરે લઈ લે.

સાસરવાસી

સુધાબેનના આનંદનો પાર નથી, અને રઘવાટનો પણ પાર નથી. આજે એમની લીડકડી દીકરી ગૌરી લગ્ન પછી પગફેરા માટે આવવાની છે, લગ્ન પછી વરઘોડિયા તુરત જ હનીમુન માટે ઉપડી ગયા હતા. પછી કુળદેવીના કર ઉતારવા ગયા. જે દીકરીનું મોઢું જોયા વિના સવાર પડતી ન હતી એ દીકરીનું મોઢું જોયાને પંદર પંદર દિવસ વીતી ગયા હતા.

કેટકેટલી બાધા-માનતા પછી સુધાબેનની ગોદ ભરાઈ - દીકરી જન્મી, શિવપાર્વતીના વ્રતની પ્રસાદી સ્વરૂપે-તેથી નામ પાડ્યું ગૌરી. પચીસ પચીસ વરસ લગી જતન કરી જાળવી હતી, લાડ લડાવ્યા હતા દીકરી ગૌરીને. ગૌરી ઝાંઝર ઝમકાવતી, રૂમરૂમ રૂમરૂમ ફરી વળતી આખા ઘરમાં. દીકરીમાં સારા સંસ્કાર સીંચવા સુધાબેને એનું જતન, લાલનપાલન કર્યું પ્રેમથી. ગૌરીને પગલે ધંધામાં બરકત આવી, રાજેશભાઈ ગૌરીને લક્ષ્મીનો અવતાર સમજી વહાલ કરતા. માબાપનો કાળજાનો કટકો હતી ગૌરી. ગૌરી પાંચીકડા ને લગોટીથી આંગણામાં રમતી, હુતુતુ ને લંગડી રમતી. ભારે તોફાની અને ખેપાની. ભણવામાં નંબર વન, સંગીત-નૃત્યમાં પારંગત થતી ગઈ. સૂનું આંગણું ગાજતું થઈ ગયું. કોલેજના વાર્ષિકોત્સવમાં છવાઈ જતી ગૌરી. ગૌરીનું નામ પ્રથમ ઇનામ પર અગાઉથી જ કોતરાઈ જતું. નાટકની હીરોઇન હોય ગૌરી અને હીરો હોય સમીર.

સમીરના પપ્પા નામચીન અડવોકેટ હતા. ન્યાતમાં એમનું નામ પ્રખ્યાત હતું. વાર્ષિક કાર્યક્રમમાં પ્રથમ હરોળમાં બેઠા હતા અડવોકેટ વીરેન્દ્ર ગાંધી. ગૌરીને પ્રથમ ઇનામ આપતી વખતે જ એમને ગૌરી ગમી ગઈ. ગૌરીના ઘેર જઈ સામેથી ગૌરીના હાથનું માંગું નાંખ્યું.

સુધાબેન-રાજેશભાઈ તો ખુશ ખુશ થઈ ગયા. દીકરી ભારે નસીબદાર. મનગમતો જીવનસાથી મળી ગયો. આટલા મોટા માણસ પોતાની દીકરીને સામેથી માંગવા આવે એનાથી બીજું કયું ગૌરવ હોઈ શકે? સુધાબેનને ગભરાટ શરૂ થયો. ન્યાતજાતના રિવાજની સમજ નહીં, આટલા મોટે ઘેર દીકરી દેવાની છે. જાન કેવી રીતે સચવાશે? ઓછું પડશે તો? કોઈ કચાશ રહી જશે તો? બીજું ગૌરી હજુ તો ભણી રહી છે. તદ્દન નાદાન છે. ઘરવ્યવહારનું કોઈ જ્ઞાન નથી. અનુભવ નથી. ક્યારેય જાતે પાણીનો ગ્લાસ ભર્યો નથી. સુધાબેને એને ખાટલેથી પાટલે રાખી હતી, જરા યે પલોટાઈ નથી. થોડી અલ્લડ પણ છે. લગ્ન ઉતાવળે લેવાના હતા કેવી રીતે પહોંચી શકાશે?

વેવાઈ સારા મળ્યા, એનો અતિ આનંદ છે. કહી દીધું કે બધી વ્યવસ્થા અમે કરી લઈશું. અમારી પાસે મેન પાવર છે. વળી બહોળા સંપર્કને કારણે અમારા માણસો પુષ્કળ છે. બધી જ જવાબદારી વેવાઈએ ઉપાડી લીધી. આમ તો સુધાબેન-રાજેશભાઈ નચિંત થઈ ગયા. છતાં ગભરાટ તો રહ્યો જ. સંકોચ તો રહ્યો જ કેમ ઉકેલાશે પ્રસંગ?

સુધાબેન સગાઈ થઈ ત્યારથી ગૌરીને શિખામણ આપ્યા કરે. સાસરિયામાં આવું વર્તન કરજે. નમીએ તો સૌને ગમીએ. દરરોજ દીકરીને સાસરે બોલાવે. ગૌરી તો લગ્ન પહેલાં જ જાણે સાસરિયાવાળાની થઈ ગઈ. સુધાબેન તો આત્મા જ થઈ ગયા. દીકરી ભારે નસીબદાર. પોતાને તો આટલા લાડપ્યાર કરવાવાળું કોઈ હતું નહીં.

સમીરની મમ્મી ખુશ ખુશ હતી. દીકરાવહુની જોડી જોઈને.

મહેકી શેરી, મહેક્યું આંગણ, મહેક્યો ઘરનો ઉંબર.

એક ઘડીમાં થઈ ગઈ મારી મેડી અત્તર અત્તર.

પુત્રવધૂના આગમનથી એ ખુશખુશ હતી. પુત્રથી યે અધિક પ્યારી છે પુત્રવધૂ.

લગ્નપ્રસંગ વિધ્ન વગર, સુખરૂપ પતી ગયો. આજે દીકરી આવવાની છે. આટલા દિવસ દીકરીનું મોઢું જોયા વિના જીવી કેમ શકાયું? સુધાબેન દરરોજ દીકરીને ફોન કર્યા વિના રહી ન શકે. દીકરી ટૂંકો ટય જવાબ આપી દે, મમ્મી અહીં પહાડોમાં સીગ્નલ-ટાવર મળતો નથી. પછી વાત કરીશ. દીકરીને નવરાશ મળે નહીં ફોન કરવાની. ગૌરીનો સ્વભાવ ધાર્યું કરવાનો, તડતડિયો. સુધાબેન ચિંતા કર્યા કરે, ગૌરી સમીર સાથે દલીલબાજી કર્યા કરે તેવી છે. ભલે જમાઈ સારો હોય પણ આખર પુરુષની જાત. ગૌરીમાં ઠરેલપણું નથી. શું થશે?

ગૌરી-સમીર હનીમુન પરથી આવી ગયા. સમીરની મમ્મીનો સામેથી ફોન આવી ગયો. આ લોકો સાંજે તમારે ત્યાં મળવા આવશે. પગફેરા માટે, ત્યાં જમશે. સુધાબેન અકળાયા, છેક સાંજે જમવા આવશે! સવારથી આવી જવું જોઈએ ને! ગૌરીને ભાવતી, સમીરને ભાવતી વાનગીઓ બનાવવાની તૈયારી કરી. ગૌરીને શું આપવું? સમીર તો કંઈ પણ લેવાની સાફ ના જ પાડી દે છે. સુધાબેનનો જીવ સાંજ સુધી દરવાજા પર ટીંગાઈ રહ્યો. ક્યારે ગૌરી આવે! ગૌરી કેવી દેખાતી હશે? આવીને મને વળગી પડશે? રડી પડશે? જ્યાં જ્યાં ફરી આવ્યા ત્યાંનું વિગતવાર વર્ણન કરશે! તેનું બકબક ચાલુ થઈ જશે.

છેક સાંજે દીકરી-જમાઈ આવ્યા. ત્યાં સુધીમાં તો સુધાબેનનો જીવ ઉપરતળે થઈ ગયો. ગૌરી આવી, બંને સુધાબેનને વાંકા વળી પગે લાગ્યા. સુધાબેનને એમ કે ગૌરી મને વળગી પડશે. એના બદલે પૂછ્યું કેમ છો મા? હવે મમ્મી પરથી મા પર આવી ગયું સંબોધન. સમીરની મમ્મી હવે એની મમ્મીજી બની ગયા છે. પોતાની પદવી ‘મા’ પર આવી ગઈ. દીકરી પંદર દિવસમાં પરાઈ બની ગઈ. ઠાવકી બની ગઈ. આવી તેવી રસોડામાં ધૂસી ગઈ. ટેબલ સજાવવા લાગી. મા ખાસ ભૂખ લાગી નથી. ઘરે મહેમાનો હતા. મમ્મીજીએ ખૂબ નાસ્તો કરાવ્યો. વાહ આજે તો મને ભાવતી પૂરણપોળી બનાવી

છે. પણ મમ્મી બહુ ઘી લગાવતી નહીં. દીકરી હવે ફીગર કોન્શીયસ બની ગઈ છે. દીકરી શાંત અને સ્વસ્થ બની ગઈ છે. એ બોલી ખરી કે મા હું તને બહુ મીસ કરતી હતી. પણ સુધાબેને અનુભવી લીધું-દીકરીના ચહેરા પરથી કે દીકરી સાસરે સેટ થઈ ગઈ છે. હવે એ એનું ઘર છે. પોતાના કુંડામાં રોપેલો છોડ, પોતાને ત્યાંથી ઉખાડીને બીજા ઘરમાં રોપાઈ ગયો છે, એટલું જ નહીં, એ ત્યાં પનપી રહ્યો છે. એક મા માટે આનાથી વધુ આત્મસંતોષ કયો હોઈ શકે. દીકરી વિયોગનું દુઃખ છે પણ મનમાં ટાઢક થઈ ગઈ. દીકરી સાસરે સુખી છે. સહેલાઈથી એ દૂધમાં સાકર ભળે તેમ સાસરિયામાં ભળી ગઈ છે.

જમી કરીને દીકરી-જમાઈ ચાલ્યા ગયા. ઘરમાં ને મનમાં સૂનકાર છવાઈ ગયો. આખરે દીકરી એટલે પરાયું ધન. ઘરને બારણો કંકુના થાપા દઈ, માબાપના ઘરનું કલ્યાણ ઇચ્છી દીકરી સાસરવાસી થઈ જાય.

‘અમે રે લીલુડા વનની ચરકલડી, ઊડી જાશું પરદેશ જો,
આજે રે દાદાજીના દેશમાં - કાલે સાસરિયાને ઘેર જો.

પ્રેમ દીવાનગી

ઈશ્વરના સર્વ સર્જનોમાં માનવ જીવન શ્રેષ્ઠ છે. અન્ય સજીવ સૃષ્ટિ કરતાં માનવીને ઈશ્વરે પંચ ઇન્દ્રિયો ઉપરાંત મન, બુદ્ધિ, વિચાર, શક્તિ, સંવેદના જેવી અમૂલ્ય શક્તિઓ બક્ષી છે. વનસ્પતિમાં જીવ છે. એને પણ સંવેદનાઓ હોઈ શકે પણ એમની પાસે સંવેદનાઓ ઝીલવાની અને એની અભિવ્યક્તિ કરવાની ક્ષમતા નથી. અભિવ્યક્ત કરી શકે તેનું નામ વ્યક્તિ. માણસ પાસે વાચા છે. સુખ દુઃખ, પ્રેમની લાગણી એ વ્યક્ત કરી શકે છે. એમ તો લજામણીના છોડને સ્પર્શ કરો તો એ સંકોચાય છે. પણ લજાજાની અભિવ્યક્તિ એનાથી થઈ શકતી નથી. પશુ પંખીને પોતાના બચ્ચાઓ માટે પ્યાર હોય છે. ગાય વાછરડાંને ચાટે. વાંદરો બચ્ચાને પેટે વળગાડી રાખીને ઝાડ પર કુદકા મારે. પંખી ચણ લાવી પોટાને ચણાવે. જ્યારે માણસ પોતાના સગાવહાલા, માતા પિતા, સંતાનો પ્રત્યે પોતાનો પ્રેમ વહાવી શકે. મા વહાલથી હાલરડું ગાય. હેતથી બાળકનું માથું સૂંઘે, ખોળામાં લાડ લડાવે. સંગીત, ચિત્રકળા, નૃત્ય જેવી લલિતકળાના માધ્યમથી વ્યક્તિ પોતાના મનના વિચારોને, આવેગોને, સંવેદનાઓને વ્યક્ત કરી શકે છે. અભિવ્યક્તિ કરવા માટે અનેક માધ્યમો હોઈ શકે. સ્પર્શ, અડપલાં, ચુંબન, એ બધા પ્રેમ વ્યક્ત કરવાના માધ્યમો છે. માણસ સુખમાં હર્ષ વ્યક્ત કરે, રાજી થાય, દુઃખમાં રડે. ચિત્તતંત્રમાં ઉદ્ભવતા આવેગોને, લાગણીઓને મિલન, વિરહ જેવી અવસ્થાઓને વ્યક્ત કરી શકે. ક્યારેક વાણીનો ઉપયોગ કર્યા વિના પણ વ્યક્તિ પોતાનો આનંદ વ્યક્ત કરી શકે.

પ્રેમ વ્યક્ત કરવા માટે I love you, હું તને પ્રેમ કરું છું, કહેવાની, શબ્દો વાપરવાની જરૂર નથી. ફક્ત વેલેન્ટાઈન ડે પ્રેમના ઇઝહારનો દિવસ નથી. વ્યક્ત થવું એ વહાલનો સ્વભાવ છે. ફૂલ આપો કે સ્મિત

આપો. હીરાનો હાર આપો, એ કરતાં યે વહાલ આપો એ સૌથી વિશેષ અગત્યનું છે.

શીરીં ફરહાદ, રોમીયો જુલીયેટ વગેરે પ્રેમી પંખીડા અન્યોન્ય માટે જાન આપવા તત્પર હતા, પ્રેમ ખાતર, પ્રેમી ખાતર. મીરાંની, રાધાની કૃષ્ણ ભક્તિ અનોખી હતી. પ્રેમમાં સમર્પણભાવ હોય, કોઈ ભૌતિક વસ્તુ મેળવવાની ઇચ્છા ન હોય. મુને લાગી કટારી પ્રેમની, પ્રેમની, પ્રેમની, પ્રેમની રે. પ્રેમ એટલે પ્રેમ, પ્રેમ ને પ્રેમ બસ. એને કોઈ વ્યાખ્યામાં બાંધી ન શકાય.

પતિ અને પત્ની, જીવનપથના બે સહપ્રવાસી. સાથે રહેવાની સજા ભોગવવી પડે પણ મજા એમાં જ છે. પથિક સાથે રહે, સાથે વિચરે, પ્રેમ કદી બંધિયાર ન રહી શકે. નદીના વહેણની જેમ વહ્યા કરે, વાદળની જેમ વરસ્યા કરે. પ્રેમને કોઈ સીમાડા નથી હોતા, બંધન ન હોઈ શકે. વહાલને વ્યાપક બનાવવું જ પડે. આર્થસંસ્કૃતિમાં ફક્ત પોતાની વ્યક્તિ માટે પ્રેમ નથી કલ્હો, પાડોશી, પ્રાંત, રાષ્ટ્ર માટે પ્રેમ. વસુધૈવ કુટુંબકમ. જગતના સર્વ કોઈ જીવ માત્ર પ્રત્યે પ્રેમ. જગત આખું કલ્યાણમિત્ર. પ્રેમમાં વહેવાનું છે, અને સ્થિરતાની પણ અપેક્ષા છે. પતિ પત્નીના સંબંધોમાં આજે એક, કાલે બીજું એવું ન ચાલે. વારેવારે ચકલો ચકલી બદલ્યા કરે. માનવજાતિમાં લગ્ન સંસ્થા થકી નીતિનિયમો, સ્થિરતા જાળવવી વધુ અગત્યની છે.

યહ તો ઘર હૈ પ્રેમ કા, ખાલાકા ઘર નાહીં.

પ્રેમ ન બાડી નિપજૈ, પ્રેમ ન હાટ બિકાય,

રાજા પરજા જેહી રૂચૈ, શિશ દેઈ લઈ જાય.

પ્રેમમાં કોઈ અપેક્ષા ન હોય, ગણિત ન હોય. ગોપીજનોનો કૃષ્ણ પર આવો પ્રેમ હતો. અનુરાગ હોય ત્યાં અવઢવ ચાલે. એ સંપૂર્ણપણે અભિવ્યક્ત ન પણ થઈ શકે. પ્રેમમાં અતિશય ધીરજ ધારણ કરવી પડે. કબ હું મિલોગે રામ. શબરીએ વર્ષોના વર્ષો સુધી ધીરજ ધારણ કરી, પ્રતીક્ષા કરતી રહી. સીતાએ અશોક વનમાં ધીરજ ધારણ કરી રાખી, વિશ્વાસે કે રામ જરૂર મને છોડાવશે. પ્રેમ એટલે વિશ્વાસ. શંકાનો

કીડો પેસે તો પ્રેમ મૂરઝાઈ જાય. ખવાઈ જાય. પ્રેમનો પ્રવાહ પ્રચ્છન્ન રૂપે વહેતો હોય. અમુક વસ્તુ, વ્યક્તિ પ્રત્યે લગાવ થાય, લાગણી થાય, આકર્ષણ થાય એ શું છે તે સમજાય નહીં. ઘણી વખત સમજાય ત્યારે મોડું થઈ ગયું હોય. અભિવ્યક્ત કરી ન શકો અને એ વ્યક્તિ બીજે ગોઠવાઈ જાય. પરિણામે વિરહ ભોગવવો પડે. હૈયાના ધબકારા કાર્ડિયોગ્રામના ગ્રાફની જેમ ઉપરનીયે આડાઅવળા થયા કરે.

પ્રેમની કોઈ વ્યાખ્યા કરી નથી શકાતી. પ્રેમ એ અનુભૂતિનો વિષય છે. એનું વર્ણન કરી ન શકાય. I love you એમાં હું અને તું ને અલગ પાડનાર - વચ્ચે આવનાર લવ છે. હું અને તું ની વચ્ચે મૈં-મૈં-તું-તું માં બિચારો 'લવ' - પ્રેમ સેન્ડવીચ બની જાય છે.

પ્રિયજનની યાદ સતાવે. મેઘદૂતમાં શ્રાપિત યક્ષ પોતાની પ્રિયતમાને મેઘ દ્વારા પ્રેમસંદેશ મોકલે છે. સવારે એનું સ્મરણ થાય, રાત સુધી પ્રેમના ભણકારા વાગ્યા કરે. 'મારે ટોડલે બેઠો રે મોર ક્યાં બોલે?' કાગડો કોનો સંદેશો લઈને આવ્યો, કોણ આવવાનું છે?

દિવસ ને રાત, પ્રેમીજનના વિરહના તડપને વેઠવી પડે. ગોપીજનોનો વિરહ-ફક્ત કૃષ્ણના જ વિચારો, કૃષ્ણમય બની ગઈ હતી ગોપી. આંખમાં કાજળ આંજુ તો કાનાની છબી આંસુ વાટે બહાર વહી જાય. કેવો શુદ્ધ પવિત્ર પ્રેમ? વહાલાના સંસ્મરણો - એ સંસારની સૌથી મોટી મૂડી છે. બેવફા સનમ માટે પણ અંતરમાંથી તો દુઆ જ નીકળે. જેને એક વખત ચાહી હોય એ વ્યક્તિ પ્રત્યે નફરત ન જ થાય, ફક્ત એને માટે શુભ વાંચ્છીએ. પ્રેમમાં એટલી જબરદસ્ત તાકાત છે કે સંસાર સામે લડવાની એ હિંમત પ્રેરે છે. પ્રેમ કરવો એટલે 'સ્વ'ને ઓગાળી દઈ સર્વમય બની જવું.

ક્યારેક પ્રેમ એકપક્ષી હોઈ શકે, અને તેથી તે અવ્યક્ત રહી જાય. પરિણામે અંતરમનમાં કાયમી ઝુરાપો રહી જાય. પ્રેમ એટલે મુક્ત પ્રેમ. એમાં કોઈ નિયમ ન હોય, બંધન ન હોય, સંપૂર્ણપણે મોકળાશ આપવી પડે, પ્રેમને પનપવા માટે.

જેમને માતાપિતાનો ભરપૂર પ્રેમ મળ્યો છે તે બાળકો ખરેખર

નસીબદાર ગણાય. માતાપિતા બાળકોને પ્રેમ કરે તેથી સંતાનોમાં ભરપૂર આત્મવિશ્વાસ જાગે, પ્રેમના અભાવે બાળકનું કૂમળા છોડ જેવું કોમળ મન ઠીંગરાઈ જાય, સમાજથી વિખૂટું પડી જાય. પ્રેમના અભાવે જ વ્યક્તિ ગુનેગાર બની જાય, બંડખોર બની જાય.

પ્યારકા જિસમેં દીપ જલાયા -

પ્રેમ એવો ચિરભાવ છે, જેમાં ચરમ કક્ષાએ પહોંચવા માટે સ્થિરતા અને ધીરતા ધારણ કરવા પડે. મા કદી થાકતી નથી. સંતાનના સુખ માટે ઉજાગરા કરે છે. પરિવારના સર્વ સભ્યોના મોઢાના હાવભાવ પરથી એ સૌની પસંદગી, નાપસંદગી જાણી લે છે. સ્વજનો ગમે તેટલું દર્દ આપે પણ મા હરખતે હૈયે જિંદગીને જીવી જાણે છે. માને મન એનું સંતાન કદી મોડું થતું જ નથી. એનો ગગો કાયમ અને માટે ગગો જ રહે છે. કૃષ્ણપ્રેમી મીરાં હતી દર્દ દીવાની - એ રી મેરો દર્દ ન જાને કોઈ. પ્રેમમાં દર્દ અનુભવવાની ક્ષમતા હોવી જ જોઈએ. એ દર્દની દવા પણ પ્રેમ જ છે. દર્દ પણ એ અને દવા પણ એ જ.

અંતરનો સાચો પ્રેમ પામનાર નસીબદાર ગણાય. કોઈ વખત પ્રથમ નજરનો પ્રેમ થઈ જાય. દિલ ધડકવા લાગે - ગાવાનું મન થઈ જાય - 'તારી આંખનો અફીણી, તારા પ્રેમનો બંધાણી, તારા રૂપ નગરનો આશિક એકલો' - પ્રેમ જાગે, એ વ્યક્તિ પોતાની, ફક્ત પોતાની થઈને રહે એવી ઝંખના જાગે. મનમાં આનંદના હિલોળા ઊઠે - ઘણી વખત પ્રેમભાવ કરતાં યે વિશેષ સેક્સ અથવા ઇગ્નો કામ કરી જાય. માલિકી ભાવ જાગી જાય. એને પોતાની ભોગવટાની મિલકત ધારી બેસે.

'નયનને બંધ રાખીને મેં જ્યારે તમને જોયા છે,
તમે છો ઓના કરતાં પણ વધારે સુંદર લાગ્યા છો.'

કમનીય કાયાવાળી, કામણગારી સ્ત્રીના નયનબાણ ઉરને વીંધી નાંખે, કામના બાણ એવા લાગે કે માણસ સુધબુધ ભૂલી જાય. તેના પર બધું ધ્યાન કેન્દ્રિત થઈ જાય. એની સાથે લાગણીનું ઐક્ય સધાઈ જાય, ઊર્જાનો અનુભવ થાય. એના વિના જગત ખારું લાગે, સૂમસામ લાગે.

મને મારો રામજી ભાવે રે, બીજો કોઈ નજરે ના આવે છે.
ગોવિંદો પ્રાણ અમારો રે, મને જગ લાગ્યો ખારો રે.
પ્રેમ થાય, લગ્ન થાય, બાળકનો જન્મ થાય. પરિવાર એક અતૂટ
બંધનથી જોડાઈ જાય. જીવનમાં અનેક વ્યક્તિઓ સાથે મેળાપ થાય.
પણ જેના પર દિલ લાગી જાય, લગ્ન એક જ વ્યક્તિ સાથે થઈ શકે.
પુરુષ મોટે ભાગે સ્ત્રીના રૂપરંગ, દેખાવને પસંદ કરે, જ્યારે સ્ત્રી
સારો સ્વભાવ, સારી કમાણી અને વચનબદ્ધતાવાળો પતિ પસંદ કરે.
જેને પ્રેમ કરીએ એની પાસેથી સુરક્ષા, સુવિધા અને સંભાળની અપેક્ષા
રાખીએ.

પ્રેમ અને મોહ વચ્ચે સૂક્ષ્મ ભેદરેખા છે. પ્રેમમાં ઉત્તેજના હોય.
પ્રેમ હોય ત્યાં આદર, સાથ અને સંવાદની ઝંખના હોય, પ્રીતિની
કામના હોય.

સ્ત્રી અને પુરુષ બંને અધૂરા છે, કોઈ સંપૂર્ણ નથી. બંને એકબીજાની
અધૂરપના પૂરક બની રહેવાનું છે. બંનેના મધુરાં સપનામાં મેળવણનું
એક ટીપું પડે છે. સમગ્ર સ્વરૂપ બદલાઈ જાય છે. બંને લડે છે, ઝઘડે
છે, હસે છે. રીસાય છે, મનાય છે. આપણને કોઈ ચાહે છે, એનો
અહેસાસ મધુરો, અદ્ભૂત છે. બંને એકબીજાના મનની વાત કહ્યા
વિના સમજી શકે ત્યારે અભેદ રચાય છે. પ્રેમ થતો નથી કે મળતો
નથી. એને તો અનુભવવો પડે, માણવો પડે, જાણે અંતરમાં પ્રેમનો
ફુવારો સુવાસ પ્રસરાવી રહ્યો હોય. પ્રેમપંખીડાની કોઈ અલગ જ
આગવી ડીકશનરી હોય છે. પ્રિય પાત્રને જાતજાતના નામે સંબોધાય
છે. અમુક કોડ વર્ડ્સ અસ્તિત્વમાં આવે છે. ઇશક ઇશારાથી સમજાતી
બાબત છે. બાતોં બાતોં મેં ઇશારા હો ગયા. ફૂલોંકી દુકાનેં ખોલો,
ખૂશ્બુ કા વ્યાપાર કરો.

ઇશક ખતા હૈ, તોયે ખતા એક બાર નહીં, સો બાર કરો.

મુરલી તો ચાલી રંગ રૂસણો રે, પરણ્યો મનાવવા જાય રંગ મોરલી.
પ્રેમમાં પારદર્શક પ્રામાણિકતાનો પુરસ્કાર મળી રહે છે.

સાંવરિયો રે મારો સાંવરિયો

હું તો ખોબો માંગું ને દઈ દે દરિયો.

સાંકડા હૈયાના માણસ સાથે વિશાળ ઘરમાં રહેવા કરતાં વિશાળ
હૈયાના માણસ સાથે સાંકડા ઘરમાં રહેવું સારું. ઓરડો સાંકડો ચાલે
પણ માણસ ફાંકડો જોઈએ. જાણે અત્તર ઢોળાયું રૂમાલમાં, એવી
લથબથ ભીંજાણી હું વહાલમાં. વર વહેવારિયો જોઈએ વરણાગિયો
જોઈએ. જેથી સદા મોજથી રંગતમાં રહીને પ્રસન્ન મધુર સંસાર
ભોગવી શકાય. જાણે અફાટ રણમાં મીઠી વીરડી. સ્ત્રી કે પુરુષ પરણો
છે શા માટે? કારણ કે કોઈ આપણને જોવાવાળું છે, સાંભળવાવાળું
છે, દરકાર કરવાવાળું છે, પ્રેમ કરવાવાળું છે - એવો સંતોષ થાય,
આપણા અસ્તિત્વનો સ્વીકાર થાય. રોજેરોજ નાનીમોટી વાતોમાં
તમારી પ્રાયોરીટી કોઈ સમજે એ વધુ અગત્યનું છે. એકલતા ઘેરી વળે
ત્યારે કોઈ ખભો ધરે. મજબૂતાઈથી હાથ પકડી રાખે. પ્રેમ કરતાં યે
વધુ જેન્યુઈટી જોઈએ. આમ પણ સ્ત્રી માનુની હોય છે. એને મનાવવી
બહુ અઘરી છે.

પીકચરમાં લવ સીન હોય. ઝાડની આસપાસ પ્રેમીઓ ફરે, રોમાન્સ
ભર્યા ગીતો ગાય. વરસાદમાં પલળે અને પછી તાપણું કરે, એકબીજાને
હૂંફ આપે. વાસ્તવિક જીવનમાં એવું કશું બનતું નથી. આપણા જીવનની
સુખદ ક્ષણોમાં જેનું નામ અંતરમાં કોતરાઈ જાય, એ સાચો પ્રેમી. જે
તમને સ્નેહાદાર આપે. તમને ચીઅર અપ કરે. તમારી ગાંડી ઘેલી વાતો
પણ રસપૂર્વક સાંભળે. જે હંમેશા તમારી મદદમાં સાથે ને સાથે રહે.

સંવૃત્તિ

સૌ પ્રથમ સૂર્યનો પ્રકાશ પથરાય છે પૂર્વાકાશમાં. જ્ઞાનનો સૂર્યોદય પ્રકાશ પણ પ્રકટ્યો પૌર્વાત્ય ખંડમાં - દેશમાં - ભારતમાં પ્રકટ્યા જ્ઞાનના તેજકિરણો - અને અહીંથી રેલાયા જગતભરમાં અજવાળું પાથરવા. જગત હજુ અંધારામાં અથડાતું હતું. આફ્રિકા અંધારિયો ખંડ હતો. અમેરિકાનું અસ્તિત્વ અજાણ હતું. યુરોપમાં તત્ત્વચિંતકો - રોમ - ગ્રીસ વગેરેમાં કલા, સાહિત્યના સાધકો - તત્ત્વચિંતકો હતા. જ્ઞાનનો ખજાનો (પુસ્તકો) સાથે લઇ ગયા. ચીનથી હ્યુ એન સંગ અહીં જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા આવ્યો. તક્ષશિલા, નાલંદા જેવી યુનિવર્સિટીઓ હતી. ગુરુકુળો હતી. વેદ, ઉપનિષદોના અભ્યાસી હતા.

વિશ્વભરમાંથી પ્રવાસીઓ, વેપારીઓ આકર્ષાઈને અહીં આવ્યા. ભારતની પૌરાણિક કથાઓ, વેદ ઉપનિષદો, આધ્યાત્મિક રહસ્યો, કલા, સ્થાપત્ય, કુદરતી સૌંદર્યથી આકર્ષાઈ દેશપરદેશથી લોકો અહીં આવવા લાગ્યા. ભારતની સમૃદ્ધિ-સોનું-હીરા- મયુરાસન, રત્નોની ખાણ, જ્ઞાનનો ખજાનો લૂંટવા પરદેશીઓ આકર્ષાવા લાગ્યા. શક, હુણોના ધાડા આવ્યા. મહમદ ગઝનીએ સોમનાથ મંદિર લૂંટ્યું. મોગલ બાદશાહો આવ્યા. ભારતીય સૌંદર્ય કાશ્મીર માટે કહેવાયું, આ દુનિયામાં ક્યાંય સ્વર્ગ હોય તો અહીં જ છે. ભારતીય લોક સંસ્કૃતિ નીતિમત્તાની રહી છે. સમગ્ર વિશ્વને નેતૃત્વ પૂરું પાડી શકે એવી ભારતીય અસ્મિતા રહી છે, ભારતીય, આધ્યાત્મિક કે આર્થિક સંપત્તિનું આકર્ષણ હંમેશા પરદેશીઓને રહ્યું છે. પરિણામે એને લૂંટવા પરદેશીઓના ધાડા ને ધાડા આક્રમણ કરવા આવતા રહ્યા છે. મહમદ ગઝનીએ કેટલીયે વાર આક્રમણ કર્યું. મંદિરો લૂંટ્યા, મયુરાસન, ધન દોલત લૂંટી ગયા.

પરદેશીઓ આપણી મતા લૂંટી ગયા પણ ભારતીય પ્રજા ખુદ પાશ્ચાત્યનું અનુકરણ કરીને, સદાચાર વિસરીને નીતિમત્તાનું અવમૂલ્યન કરી રહી છે.

બસ બધાને ધન દોલતનો લોભ લાગ્યો છે. પરિશ્રમ કરવો નથી. રાતોરાત માલદાર બની જઈ એશો આરામ કરવા છે. એયાશી કરવી છે. આ અધઃપતન ક્યાં જઈને અટકશે? નૈતિક મૂલ્યો નેવે મૂકીને બસ લૂંટો લૂંટો - એકઠું કરો. આપણામાં, આપણી પ્રજામાં, પરિવારમાં, સમાજમાં અનેક હાનિકારક દુષણો પ્રવેશી રહ્યા છે. સુખસગવડના સાધનોની ભરમાર છે, છતાં યે કોઈને સંતોષ નથી. દિલ માંગે મોર, વધુ ને વધુ મેળવવાની લાલચ વધતી ચાલી છે. દારૂ, જુગાર, વ્યભિચાર વધતા જાય છે. સંસ્કૃતિ વિસરાતી જાય છે. જે ખુવારી તરફ દોરી જશે. રાષ્ટ્રપ્રેમ, દેશભક્તિ જાણે અલોપ થઈ રહ્યા છે. શું ગાંધીજીનું રામરાજ્યનું આવું સ્વપ્ન હતું? આઝાદી આના માટે ઇચ્છી હતી? લોકકલ્યાણની ભાવનાનો લોપ થઈ રહ્યો છે. છડેચોક ભ્રષ્ટાચાર વ્યાપી રહ્યો છે. લાંચ રિશ્વત વધતા જાય છે. સારા યે વિશ્વમાં શિરમોર સમું ભારત આજે અધોગતિ તરફ ઢસડાઈ રહ્યું છે. યુવાપ્રજા દિશાહીન છે. યથા રાજા તથા પ્રજા. રાજકીય નેતાઓ ભ્રષ્ટાચારી હોય તો પ્રજાને સદાચાર ભણી કોણ દોરી શકે?

નરસિંહ મહેતાએ વૈષ્ણવજનના લક્ષણો વર્ણવ્યા છે. પરદુઃખે ઉપકાર કરે તો યે મન અભિમાન ન આણે રે. પરધન નવ જાલે હાથ, અને પરસ્ત્રી માતનો આદર્શ વિસરાઈ ગયો છે. બળાત્કાર અને ભ્રષ્ટાચારના સમાચાર રોજંદા બની ગયા છે. આપણે આંખે પાટા બાંધી બેઠા છીએ. જાણે સત્યનું દર્શન કરવાની ખેવના જ નથી રહી.

આ દેશમાં દયાનંદ સરસ્વતી, શંકરાચાર્યજી, વલ્લભાચાર્યજી, રાજા રામમોહનરાય જેવા સુધારકો, પ્રમુખ સ્વામી, ડૉંગરે મહારાજ, મોરારી બાપુ જેવા ધર્મગુરુઓ સાત્ત્વિકતા વધારવા પ્રયાસો કરતા રહ્યા. પણ આપણે સુધરવું નથી, ઉલટા બગડતા જવું છે. લગ્નપ્રથા છિન્ન ભિન્ન થવા લાગી છે. સંયુક્ત કુટુંબ પ્રથા વિખેરાવા લાગી છે. આપમતલબી અને સ્વાર્થી જીવનશૈલી પ્રથા અપનાવી રહ્યા છીએ.

આપણે સૌ જાગીએ, અનેકને જગાડીએ. સુધરવાની શરૂઆત આપણી જાતથી કરીએ. જાત સુધરશે તો કુટુંબ સુધરશે. સમાજ સુધરશે અને રાષ્ટ્ર સમૃદ્ધ બનશે. આપણો આદર્શ રામરાજ્યનો હોવો જોઈએ.

ગાંધીજીનું સ્વપ્ન હતું, આઝાદ ભારતનું, અને સ્વતંત્ર ભારતમાં રામરાજ્ય પ્રવર્તમાન કરવાનું. ઉત્તમ પ્રકારનું ચારિત્ર્ય કેળવાય તો જ પ્રજા વીર્યવાન બને. ધર્મો રક્ષિત - ધર્મ - ધર્મનું આચરણ, નીતિમત્તાનું સ્થાપન તો જ ઉર્ધ્વગતિમાન બની શકાય. If character is lost, everything is lost. સારા સંસ્કારોનું સીંચન કરવું, જતન કરવું એ પ્રત્યેક માબાપની ફરજ છે. સારા સંસ્કાર કોઈ દુકાનમાં વેચાતા નથી મળવાના. એ મળે છે પરિવારમાંથી. જેમ ફૂલદાની, અત્તરદાની સુગંધ આપે એમ ખાનદાની હોય તો જીવન સુગંધિત બને. માણસ ભણે છે, પણ એને કેળવણી નથી મળી. બુદ્ધિનું ભણતર વધતું જાય, પણ હૃદયની કેળવણી ચારિત્ર્યનું ઘડતર કાચું રહી જાય તો જીવન વ્યર્થ બની જાય.

પ્રામાણિકતા વિનાની ધાર્મિકતા પ્રાણ વિનાના હાડપિંજર જેવી બની રહે. પોતે કમાયા, પોતાનું પેટ ભર્યું, એ વિકૃતિ છે. બટકામાંથી બટકું, દુકડામાંથી દુકડો આપવો એનું નામ સંસ્કૃતિ. પોતે સુખી થવું એ સ્વાર્થવૃત્તિ, અન્યને સુખી કરવા એ માનવતા, સમાજને સુખ આપવું તે સાધુતા છે. અને સર્વજગતનું કલ્યાણ વાંછવું - સર્વે જના સુખીનો ભવન્તુ સર્વે સન્તુ નિરામયા. એને સંતપણું કહેવાય.

માણસને ઇશ્વરે મન, બુદ્ધિ, હૃદય, વિચારશક્તિ આપ્યા છે. ઋજુતા, કરુણા જેવા સદ્ગુણો આપ્યા છે. જીવનનું ધ્યેય છે ઉર્ધ્વગતિ આત્મોન્નતિ આજકાલ સંપત્તિ એકત્ર કરવાનો વા વાયો છે. માલદાર, પૈસાવાળાને સૌ પૂજે. સમાજમાં એની પૂજા થાય. પણ સંપત્તિ આવે એટલે સંસ્કાર આપોઆપ ખીલવાના નથી. ઐશ્વર્ય વધે, અભિમાન વધે અને પતનનો માર્ગ નિશ્ચિત બને. રાવણની લંકામાં સોનું હતું, સંપત્તિ હતી પણ સંસ્કાર ન હતા. ચારિત્ર્ય ન હતું. પરિણામે મદ, મત્સર વધે, ચારિત્ર્ય શિથિલ બને. અધઃપતન થાય. શ્રીકૃષ્ણની દ્વારકા સોનાની હતી. સમૃદ્ધિનો મદ વધ્યો. યાદવાસ્થળી થઈ.

માણસ મોટો ક્યારે બને ? જ્યારે એનાં હૃદયમાં મધુરતા, ઉદારતા અને વિનમ્રતા સભર બને ત્યારે જ એની ગરિમા પ્રકટે.

કપડાં બગડે, સાબુથી ધોઈ શકાય. પણ મન બગડે તો ? માણસ

ભણે, ખૂબ ભણે, પણ જો એનું મન શુદ્ધ ન હોય તો ?

કહેવાય છે કે પહેલી પેઢી અતિશય શ્રમ ઉઠાવે, તપશ્ચર્યા કરે, આંબો વાવે, બીજી પેઢી એના મીઠાં ફળ ભોગવે - અને જો સંસ્કાર ન હોય તો ત્રીજી પેઢી રૂબવા માંડે અને ચોથી પેઢી ભીખ માંગતી થઈ જાય. ભોગવિલાસ વિનાશ નોતરે. પગમાં કાંટો વાગે, ખેંચી કાઢીએ નહીં ત્યાં સુધી ચેન ન પડે. એમ ખોટા માર્ગે આવેલું ધન, વિનાશના માર્ગે દોરી જાય. ભગવાનથી દૂર લઈ જાય. જો કોઈ સંત મળી જાય, સન્મિત્ર મળી જાય, જીવન બદલાઈ જાય. અન્યનો વિશ્વાસ મેળવી શકીએ તો ઊંચાઈ પ્રાપ્ત કરી શકાય. ગમે તેટલી રકમનો ચેક કોઈ આપે પણ જો બેંકમાં બેલેન્સ જ ન હોય તો ચેકની કિંમત કેટલી ?

આપણે ખૂબ કમાયા, ધન સંચય કર્યો - પણ આખર તો બધું અહીં જ મૂકીને જવાનું છે. ખબર છે છતાં વિનિયોગ સારા માર્ગે ન કરી શકીએ તો ઉપર તો કશું સાથે લઈ જઈ શકવાના નથી. અહીંથી સાથે લઈ જવા મળશે , ફક્ત સારપ.

આમ્ર વૃક્ષ પર ફળ આવે. એ નીચો નમે. ધન વધે, નમ્રતા વધવી જોઈએ. સદાચાર આચરવાથી આત્મામાં નિખાર આવે. યૌવન એક દિવસ જવાનું જ છે. દેહને શણગારવાને બદલે આત્માને સુંદર બનાવવો પડે. સંસ્કાર વિનાનું ભણતર પાયા વગરના ચણતર જેવું છે. સત્સંગ, સદ્વાંચન થકી સંસ્કાર ઘડતર થઈ શકે. સદાચાર એ માનવ જીવનની સર્વાધિક કમાણી છે. ખીલવું અને કરમાઈ જવું એ જીવનની પ્રક્રિયા છે. પણ એ બે છેડાની વચ્ચે એવું જીવન જીવી લેવું કે માનવતાની સુવાસ પ્રસરી રહે. પ્રત્યેક વ્યક્તિ પોતાના જીવનને-જાતને સુધારતી થઈ જાય તો જગતમાં આપોઆપ પરિવર્તન આવી જશે. બીજા માટે જીવન જીવવું એનું નામ ખારા રણમાં મીઠી વીરડી બની જઈ, તૃષાતુરની તૃષાને ધરવવી. સાગર અફાટ છે. એનું અગાધ જળ કોઈની તૃષા છીપાવી શકતું નથી. પણ પરગજું માણસ અન્યની તરસ છીપાવશે સાથે સાથે પોતે અંતરથી સંતૃપ્ત થઈ શકશે.

મન

મહારાજશ્રી કથા કરી રહ્યા હતા. શ્રોતાગણ મંત્રમુગ્ધ થઈ ઉપદેશ સાંભળી રહ્યા હતા. મહારાજશ્રીની નિર્મળ વાણીનો લાભ લેવા હકડેઠઠ મેદની જામતી હતી. મહારાજશ્રી વ્યસનમુક્તિના આગ્રહી હતા. દારૂ, સીગરેટ, તમાકુ જેવી બદીઓથી યુવાવર્ગ મુક્ત થાય અને સર્જનાત્મક બને એવો ઇરાદો હતો. એક ભાઈએ કહ્યું, વ્યસન છૂટતું નથી. મહારાજે કહ્યું, થાંભલાને તમે વળગી બેઠા છો, થાંભલો તમને વળગ્યો નથી. હાથ છોડી દો - થાંભલો છૂટી જશે. ગાંઠ આપણે જ બાંધી છે, એ ગાંઠ આપણે જ છોડી શકીએ.

હઠાગ્રહો છોડી શક્તા નથી અને પ્રગતિ સાધવી છે. ઉપગ્રહો છોડવા સહેલા છે. ગ્રંથિઓ છોડવી, મનની ગાંઠો છોડવી સહેલું નથી. કારણ કે એ આપણા શરીર પર ઉઠેલી ફોલ્લીઓ જ છે. મન રીઝવે અને મન ખીજવે. મન રણમાં મૃગજળનો આભાસ કરાવે. એ પાણીમાં બાળી શકે અને આગમાં યે ઠારી શકે. મન હોય તો માળવે જવાય. દૃઢ મનોબળ હોય તો પંગુમ લંઘયતે ગિરિમ્. મન હોય તો ચાલ્યા વિના દુર્ગમ પંથ કાપી શકાય, આરોહણ વગર હિમાલય સમા દુર્ગમ પહાડ પર ચઢી શકાય. મનમાં શાંતિ હોય તો વેરાન વગડામાં ટાઢકની અનુભૂતિ કરી શકાય. સુખી થવું હોય તો મનની ગ્રંથિઓ તોડી નાંખો. પરિસ્થિતિનો સ્વીકાર કરો. વર્તમાનમાં જીવતા શીખો.

ક્યારેક એવું બને છે કે સાગર તરનારો કિનારે આવીને ડૂબી જતો હોય છે, કે નાના એવા ખાબોચિયામાં ડૂબી જતો હોય છે. આજે ઝળહળતો વિજય પ્રાપ્ત કરનારો કદાચ આવતી કાલે નિષ્ફળ પણ થઈ શકે. આપણું કમભાગ્ય હોય તો ભર વસંતે ફૂલોથી ફાટફાટ થતા ઉપવનમાં સૌરભની અનુભૂતિ કરવાને બદલે મનમાં ઉદાસી છવાઈ જાય. ધોધમાર વરસાદમાં પણ અભાગિયા માણસો પલળવાને બદલે

કોરાધાકોર રહી જાય. અનેક સુખમાં આળોટતી વ્યક્તિના ચિત્તમાં કોઈક દુઃખની કાળી વાદળી છવાઈ જતી હોય. આવું કેમ થતું હશે ?

આપણું મન મર્કટ જેવું છે. એક વિષય પર સ્થિર થવાને બદલે વાંદરાની જેમ કૂદાકૂદ કરતું હોય છે. નિરંતર સંકલ્પ વિકલ્પમાં રાચ્યા કરતું હોય છે. વાંદરાની જેમ અટકચાળા કર્યા કરે, અવળચંડાઈ કર્યા કરે છે. ચંચળતા એ આપણી પ્રકૃતિ છે. પરિણામે હર્ષ, શોક, સુખ દુઃખ, લોભ, દયા, સંશય-શ્રદ્ધાની દ્વિધા વચ્ચે અટકાયા કરીએ છીએ. મનની માયાવી મોસમનો આ મબલખ ફાલ છે.

તો મન મક્કમ કરીએ તો જ જગતના વિકટ પ્રશ્નો ઉકેલી શકીએ. મન મક્કમ કરવા સંકલ્પ કરવો જોઈએ. સંકલ્પનું પાલન મક્કમ મનથી જ કરી શકાય. દરરોજ નવા વિચારો આવે. કંઈક જોયું, મેળવવાનું મન થયું. મન માયામાં અટવાઈ જાય. સીતા જેવી સતીનું મન સુવર્ણ મૃગની કાંચળી મેળવવા ભટકાઈ ગયું, પરિણામ ? અશોક વાટિકામાં રાવણની નગરીમાં દુઃખ વેઠવા પડ્યા.

મન કે જીતે જીત હૈ ,

મન પર વિજય મેળવવો છે એ દૃઢ નિર્ણય. પ્યારે

સ્વતંત્રતા

હરખભેર દીકરો પરણાવીને વહુને ઘેર લાવી અંજના. સાધારણ પરિવાર હતો. એમ તો એના પતિ વિક્રમની આવક સારી હતી. એક જ દીકરો છે ભૂષણ. ભૂષણ સાજોમાંદો રહેતો. વારંવાર ડોક્ટર પાસે લઈ જવો પડે, શ્વાસ ચડે ત્યારે હોસ્પિટલમાં દાખલ કરવો જ પડે. ભૂષણ ભણવામાં હોશિયાર. તબિયતને કારણે સ્કૂલમાં રજા પડે. અભ્યાસમાં પાછળ રહી ન જાય તે માટે ટ્યુશન રાખવું પડે. ભૂષણ મોટો થતો ગયો. હવે એને શ્વાસની તકલીફ નથી. કોલેજનો અભ્યાસ પૂરો કર્યો. ધ્રુવા સાથે એને પરણાવ્યો. અંજના સંઘર્ષ કરી કરી થાકી હતી. પતિ વિક્રમને કહી દીધું હવે, બહારગામ ફરીશું. દીકરો પરણાવ્યો, કમાતો થયો હવે આરામ કરીશું. થાકી ગઈ હતું હવે.

અંજનાને એમ કે વરસોથી વહેલી સવારે ઊઠીને જાતે ચા બનાવીને પીઉં છું. અંજનાના પેટમાં બે કપ ચા ન જાય ત્યાં સુધી એને કામ કરવાનો કાંટો જ ન ચડે. પછી જ ગાડી પાટા પર ચડે. હવે વહુ આવી છે, તૈયાર ચા મળશે. નવી વહુ ધ્રુવાએ એક મહિના સુધી ગરમાગરમ ચા પીવરાવી. પછી હવે એ વહેલી ઊઠતી જ નથી. સવારે સાડા સાતે આળસ મરડતી ડાયનીંગ ટેબલ પર આવે. કહી દે કાલે રાત્રે બહુ મોડા આવ્યા. મમ્મીજી તમે તમારી ચા બનાવો ત્યારે સાથે અમારી પણ ચા બનાવીને થર્મોસમાં ભરી રાખજો. અંજનાબેને દીકરાને કહ્યું તો દીકરો તો વહુનું જ ઉપરાણું લે. શું મમ્મી તું પણ - આટલા વર્ષોથી કરતી આવી છે, હજુ કરશે તો તું કંઈ ઘસાઈ જવાની છે? ધ્રુવાને ઘરકામની આદત નથી. વળી એને ઓફિસના કામનું ટેન્શન પણ હોય. ધીરે ધીરે સાસુ વહુ વચ્ચે સામસામા મોરચા મંડાતા રહ્યા. સારું હતું કે વિક્રમભાઈ આગ ઉપર પાણી છાંટતા રહેતા નહીં તો ક્યારની યે ચિનગારી લાગી ગઈ હોત, ભડકો થઈ ગયો હોત! વિક્રમભાઈ કહેતા, વહુ સાથે

અણબનાવ થશે, વહુ નારાજ થશે તો દીકરો ગુમાવી બેસીશું. બંને કમાય છે. વરને લઈને ચાલતી થઈ જશે. દીકરા ખાતર પણ વહુને સાચવતા શીખી જવું પડે.

અંજનાને એના સાસુએ બહુ વીતાડી હતી. હેરાન કરી હતી. તે અંજના ભૂલી ગઈ હતી અને સાસુ સસરાની ચાકરી કરી હતી. સાસુજનો શબ્દ અંતિમ ગણાતો, સામે જવાબ અપાતો ન હતો. પોતે જે રીતે વરસોથી રહેતા આવ્યા હતા, રીત રિવાજ પાળતા આવ્યા હતા એવી જ અપેક્ષા અંજના પાસે રાખી હતી. અંજનાએ નક્કી કર્યું હતું કે હું મારી વહુને એવી રીતે નહીં જ રાખું.

મારું ઘર કરી વળગી નહીં રહેવું. એ પણ આ ઘરને પોતાનું ગણી આવી છે તો એનું સ્વાગત છે. એને સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા આપવી છે. એના સાસુજી બદલાયા ન હતા, પણ અંજનાએ પોતાનો કોઈ હઠાગ્રહ રાખ્યો જ ન હતો. એ પોતે જમાના પ્રમાણે બદલાવા તૈયાર હતી. બદલાવની શરૂઆત પોતાનાથી કરવા માંગતી હતી.

અંજનાને પોતે વિશ્વાસ હતો કે પોતે વહુ સાથે સારા સંબંધો જાળવી શકશે. એ માટે એણે નક્કી કર્યું કે હું જો સારી સાસુ બની શકું તો વહુ પણ સારી વહુ બનવા પ્રયાસ કરશે. વહુને બદલવા કરતાં હું જ બદલાતી જઈશ. મારી ભાવના શુદ્ધ હશે તો એનું પરિણામ સારું જ આવવાનું.

અંજના સ્ત્રીમંડળમાં પ્રમુખ હતી. નારી શક્તિના ભાષણો કરતી, સમાજસુધારણા પહેલાં પોતાના ઘરથી જ કરવાની હોય. નવનિર્માણ પુરુષોની માનસિકતા બદલાય તો જ થાય. વહુનું ઉપરાણું લઈ દીકરાને ખખડાવી નાંખતી. વહુ સાથે સારા સંબંધો ધરાવવાની ઝંખના અંજનાની મનમાં ને મનમાં જ રહી ગઈ. વહુ ઘણું બધું એની મા પાસેથી શીખીને આવી હતી.

અંજના જાણતી હતી કે હવે સાસુ તરીકે મારે જ અગ્નિપરીક્ષા આપવાની છે. એ કામ બહુ આસાન નથી. છતાં પ્રયત્નો તો કરવા જ પડે. એ માટે સાસુવહુના સંબંધોમાં નિષ્ઠાનો અહેસાસ કરાવવો છે.

સંબંધોમાં વિશ્વાસ કેળવાય તો ઘણા પ્રશ્નો ઓછા થઈ જાય. વહુ ધ્રુવાને પોતાની સાથે મંડળમાં લઈ જાય. ત્યાં એના વખાણ કરવાનું શરૂ કર્યું. સાસુજીનું લોકોમાં કેટલું માનસન્માન છે, એની ખાતરી વહુને વગર બોલ્યે કરાવવાની શરૂઆત થઈ. દરેક માએ તાંબાના પતરે લખી રાખવું પડે કે દીકરો વહુનો થઈ જ જવાનો છે, ભલે એનો થાય, પણ પોતાનો પણ રહે એવું વલણ અપનાવવું પડે. કોઈપણ છોકરી આવતાની સાથે પતિ સિવાય ઘરના અન્ય સભ્યને દિલથી ન જ સ્વીકારી શકે. અંજનાને જાત અનુભવ છે. સમાજના પ્રશ્નોનો, ઘર ઘરની કહાનીનો. તેથી સાસુવહુના સંબંધો બેસૂરા ન બને. વહુ સાસુનો દિલથી સ્વીકાર કરી શકે, એવું વાતાવરણ સર્જવાના પ્રયાસો અંજનાએ શરૂ કરી દીધા. કારણ સ્ત્રીમાં એક એવું તત્ત્વ છે કે એ પરિસ્થિતિ અનુસાર જાતને બદલી શકે.

ઘરમાં પારકી દીકરી આવે છે, પચીસ વર્ષની આસપાસની પાકટ વયે, એ ભણેલી છે, એને એના અરમાન હોય, અણગમા હોય. એક નવી વ્યક્તિ ઘરમાં આવે-એના આગમનથી કેટકેટલા સંદર્ભો બદલાઈ જતા હોય છે. વહુને પોતાની બનાવી લેવાની નિષ્ઠામાં કોઈ ખોટ કે કસર કે અધૂરપ રહેવા દેવી નથી. જો પોતાના પ્રયાસોમાં સચ્ચાઈનો રણકો હશે તો વહુને એ રણકાર જરૂરથી સ્પર્શી શકશે. વહુને એનું આગવું અસ્તિત્વ હોય, એને અવકાશ આપવો પડે, તો જ એનું અસ્તિત્વ ખીલી શકે.

અંજના પતિ સાથે થોડા દિવસ બહારગામ નીકળી ગઈ. વહુને જેમ ચલાવવું હોય એમ ઘર ચલાવે. એના પર બંધન લાદવું નથી. પાછા આવ્યા ત્યારે ઘર-રસોડું વેરણછેરણ હતું. કારણ વહુ દીકરો બહાર ફરતા રહ્યા હતા. અંજનાબેનને થોડું મન દુઃખ થયું કે વહુ ઘરકામ પર ધ્યાન આપતી નથી. કશું યે બોલ્યા વિના બે દિવસમાં ઘર સફાઈ જાતે કરી લીધી. વહુ એમ તો સમજી જ ગઈ કે સ્વચ્છતાનું મહત્ત્વ ઘરમાં કેટલું હોય. સાસુજી કશું બોલ્યા નથી, સંભળાવ્યું નથી. સાસુ એવો એક પણ ચાન્સ નથી આપતી કે પોતે સામો જવાબ આપવો

પડે. કાઠિયાવાડમાં કહેવત છે કે ‘ભાભો રહે ભારમાં તો વહુજી રહે લાજમાં’ - સાસુજી કંઈ બોલે તો વહુ પાસે ફટાફટ જવાબ તૈયાર હોય જ. અંજના વહુને સમજાવવા માંગતી નથી, પોતે જ સમજી લીધું છે. વહુ પોતાના અધિકાર માટે ઝઝૂમે કે પોતાનું સ્થાન સ્થાપિત કરવા અવરોધો ઊભા કરે એવો ચાન્સ જ આપવો નથી. એવી જાગૃતતા અંજના રાખી રહી છે. વહેલો કે મોડો વહુને એનો હક આપવો જ પડશે. પોતાની વહુને એવી તક આપવી છે કે પોતાનું ઘર સમજી લે સાસરિયાને, સાસુને મા, સસરાને પિતા સમજે. પોતાના પગ પર કુહાડો મારવો જ નથી. અંજનાને ‘વહુને દીકરીની જેમ રાખવી જોઈએ.’ એવું ભાષણ કરવાને બદલે ઘરમાં એવું વાતાવરણ સ્થાપિત કરવું છે.

વહુને ખાતરી થઈ જાય કે આ ઘર મારું છે, તો એના હથિયાર હેઠા પડી જાય. અંજનાબેને વહુને પહેલે અઠવાડિયે કહી દીધું-તમારું સેઈફ ડીપોઝીટ વોલ્ટ અલગ ખોલાવો. તમારા પિયરનો તથા મેં ચડાવેલો દાગીનો તમે તેમાં રાખો. હું બહારગામ ગઈ હોઉં, તમારી પાસે તમારી ચાવી હોય તો મારું. વહુનું આણું સમાજમાં બતાવવાની પ્રથા છે. પણ અંજનાબેને એ રિવાજ બંધ કર્યો. વહુ વધુ લાવી કે ઓછું લાવી, આપણે શું પંચાત? જ્યારે પચીસ વર્ષનો દીકરો સોંપી દેવાનો છે ત્યારે બે પાંચ લાખના દાગીનાની શી વિસાત? વહુ સંસ્કાર, સ્નેહ સમજણનું અમૂલ્ય ભાઈ લાવી છે એ જ કિંમતી છે. આણામાં જે લાવી હોય તે એનું મૂલ્ય કેટલું?

પરિણામ એ આવ્યું કે વહુ ધ્રુવાના મનમાં સાસુજી પ્રત્યે કોઈ આશંકા રહી નથી. માંગ્યા પહેલાં મળી જાય તો પછી કોઈ વિરોધ રહે જ નહીં. સાસુજી સામેથી જ હક આપી દે છે પછી હવે વિરોધ કઈ વાતનો કરવો? પોતાનો કોઈપણ રિવાજ વહુ પાસે પરાણે પળાવવો નથી. સાસુનું જોઈ જોઈ શીખવું હોય તે શીખે. અપનાવવું હોય તે અપનાવે. પરિણામ એ આવ્યું કે ધ્રુવાને સાસુજી માટે આદર વધતો ચાલ્યો. સાસુની ઉદારતા પ્રત્યે એના મનમાં કૃતજ્ઞતાનો ભાવ જાગ્યો. સાસુ પોતાની કદર કરે તો પોતાને પણ સાસુના સારા સ્વભાવની

કદર કરવાનું સૂઝે. સાસુ દસ ડગલાં આગળ ભરે તો પછી તો વહુએ પાંચ ડગલાં તો ભરવા જ પડે. બંને વચ્ચે સ્નેહભર્યા સંબંધો વિકસાવવાનો સહિયારો પ્રયાસ થાય તો એનું પરિણામ અવશ્ય સારું જ આવે. સાસુ તરીકે અંજના સફળ નીવડી તો ધ્રુવા પણ વહુ તરીકે સફળ થવા પ્રયાસ શરૂ કરે જ. નિખાલસ સંબંધોની શરૂઆત થઈ ગઈ.

અંજનાએ અપેક્ષાના પોટલાં મન પર ખડકાવા દીધા જ નહીં. વહુને ઠરીઠામ થવા માટે પૂરતો સમય આપ્યો અને સર્વ અનુકૂળતા કરી આપી. વહુને દાબમાં રાખવા કોઈ યુક્તિ પ્રયુક્તિ કરવી જ નથી. પરોક્ષ રીતે પણ કોઈ વ્યંગ કરવો જ નથી. પરિણામે સાસુવહુ વચ્ચે હેતભર્યા-નિખાલસ સંબંધોની શરૂઆત થઈ ગઈ.

ધ્રુવાએ અનુભવી લીધું, સાસુજી અનુભવી છે, હું બિનઅનુભવી છું. મારી કોઈ ભૂલને સાસુજી માઈક્રોસ્કોપમાં દેખાય તેમ મોટી કરી બતાવતા નથી. વિના દંભથી સાચા સ્નેહથી સ્વીકાર જો સાસુજી કરી શકતા હોય તો હું શા માટે પાછળ રહી જાઉં? બંને પક્ષે સંબંધોને ઉજાળવાની માનસિક તૈયારી છે, એકબીજા પ્રત્યે લાગણી ઉત્તરોત્તર વધતી રહે એવું વાતાવરણ છે ઘરમાં.

હવે ધ્રુવાની કોઈ ભૂલ થાય, ધ્રુવા સામેથી જ સોરી કહી દે છે, અને સાસુજીના ખોળામાં લપાઈ જાય છે, મા તમે કેટલો પ્યાર કરો છે મને! મારી ભૂલોને અણદેખી કરી લો છે. હું ભૂલ કરતી તો મારી મા મને ખીજાઈ જતી. તમે તો મને સહજ રીતે સ્વીકારી લીધી છે. ફરિયાદ કરવાનો કોઈ ચાન્સ આપતા જ નથી.

હું શું પહેરું, શું શોભતું નથી. તમે કોઈ ટીકા કરતા જ નથી. ગયા રવિવારે માસીને ત્યાં પ્રસંગ હતો. ધ્રુવા ડ્રેસ પહેરીને ગઈ બધાએ સાડી પહેરી હતી. સાસુજીએ કોઈ ટીકા કરી નહીં. ધ્રુવા જાતે જ સમજવા લાગી કે ક્યાં શું પહેરીને જવાય. સાસુ કોઈ જ આગ્રહ રાખતી નથી.

બધા ડાઈનીંગ ટેબલ પર જમવા બેસે. સાસુજી વહુ દીકરાને સાથે જમવા બેસાડી દે, પ્રેમથી વહુ દીકરાને આગ્રહ કરી જમાડે. પોતે

બનાવેલી વાનગી પણ વહુએ બનાવી છે એમ કહી વખાણે. તો પછી ધ્રુવાને સાસુ માટે માન થાય જ ને. એ પોતાની જાતને ઘડવાની શરૂઆત જાતે જ આપસમજણથી કરી દે ને! જો કહ્યા વિના જ સાસુ વહુની મહત્વાકાંક્ષા સમજી જતી હોય તો હવે વહુને ફરિયાદ કરવાનો મોકો જ મળે નહીં.

ધ્રુવાને કહી દીધું - તારે જો કેરિયર કરવી હોય તો કર. સાસુએ કોઈ વિક્ષેપ કર્યો નહીં. સસરાજી બિમાર પડ્યા, ધ્રુવાએ કહ્યા વિના પંદર દિવસની રજા મૂકી દીધી. વહુ કમાઈને લાવે છે, તો સાસુજી અંજનાએ એને ઘરકામમાંથી ઘણી બધી મુક્તિ આપી દીધી છે. પરિણામે ધ્રુવાનો આત્મવિશ્વાસ વધવા લાગ્યો. સાસુ નામનું પ્રાણી કોઈ કનડગત કરે તેમ નથી, એની ખાતરી થઈ ગઈ.

હવે ધ્રુવા વિચારે છે કે આ મારું ઘર છે, વરના માબાપ ખરા અર્થમાં મારા માબાપ છે. એમની તકલીફો મારે દૂર કરવી રહી. મારા ઉપર વિશ્વાસ મૂકી, મને ઘરની દીકરી તેઓ સમજે છે તો મારે મારી ફરજ સમજવી જ રહી. પોતાનું આગવું કંઈ પણ કરી લેવાની મથામણ કરવી જ નથી.

સારું કમાતો, શિક્ષિત વર મળ્યો. સંસ્કારી કુટુંબ મળ્યું એ મારા સદ્નસીબ. હવે મારે પણ ઘરરખ્ખું, કુશળ ગૃહિણી બનવું જ પડે. મને બક્ષવામાં આવેલી સ્વતંત્રતાનો ગેરલાભ લઈ સ્વચ્છંદ બની શકાય નહીં. સાસુજી ઘણું બધું છોડી શકે છે તો મારે પણ સમાધાનનો માર્ગ સ્વીકારી લેવો પડે.

ક્યારેક ધ્રુવાની મા પૂછી બેસે છે, ધ્રુવાને એની સાસુ બાબત - એના ઘર વિશે - ધ્રુવા કહી દે છે - હવે એ જ મારું ઘર છે. સાસુ મારા સુષુમણા ને સસરો પ્રેમ સંતોષ-ને નાવલિયો મારો નિર્દોષ-સાસુ ક્યારે ય પોતાને ચડિયાતી ગણતી નથી. વહુને સમકક્ષ ગણી વર્તન કરે છે -તો હવે પછી વહુના ભાથામાં વિરોધ કરવા માટે કોઈ તીર રહ્યું જ નથી. સાસુજી સારા છે તો વહુજીએ સારા જ સાબિત થવું પડે ને!

જો સાસુ કહે કે મારા ઘરમાં રહેવું હોય તો આમ જ થશે, રહેવું પડશે. તો વહુ જરૂર વિરોધ કરે, પોતાના સ્થાન વિશે શંકા જાગે તો ! પણ જો સાસુ સામેથી કહી દે કે તમારું ઘર છે, તમારી ઇચ્છા મુજબ કરો - તો પછી વહુને પોતાનું આગવું ઘર શોધવાની મથામણ કરવી પડે જ નહીં. સાસુ બનીને નહીં-એક મા બનીને વહુની ભૂલ પ્રેમથી બતાવવામાં આવે તો વહુ જરૂરથી સુધરવાનો પ્રયાસ શરૂ કરી દેશે.

આજની યુવતી હાથમાં સર્ટીફિકેટ લઈને આવી છે. કેરિયર ઓરીએન્ટેડ છે. પુરુષની સમક્ષ છે. તો પછી ઘરમાં એને પૂરતું સ્વાતંત્ર્ય આપવામાં આવે, મોકળાશ આપવામાં આવે, ખીલવાની તક આપવામાં આવે તો એ કુટુંબનું નામ ઉજાળશે. અને કૃતજ્ઞતા ભાવે કહેશે - આવી સાસુ હરહંમેશ મળજો. ઘરમાં હક માંગવાની લડાઈ નહીં કરે પણ ફરજ બજાવતી થઈ જશે.

પરિવાર છે, પ્રશ્નો ઊભા થાય. વહુને વચ્ચે બોલવાનો હક નહીં. તો પછી વહુ વિરોધ કરતી થઈ જાય. આશંકા સેવે કે મારાથી ખાનગી કંઈક રંધાઈ રહ્યું છે. એના બદલે ઘરની એક વ્યક્તિ ગણી એને સામેલ કરવામાં આવે તો એને લાગણી થાય કે આ ઘર મારું છે.

સાસુજી ક્યારેય વહુને કહેતી નથી કે આવા જ કપડાં પહેરવા પડશે. અહીં ઉલટું થઈ ગયું છે. અંજનાને ધ્રુવા કહે છે કે મમ્મી તમે પીકનીકમાં જાઓ છે, ત્યારે ડ્રેસ પહેરો. આપણું માપ સરખું જ છે. પોતાનો ડ્રેસ સાસુજીને પહેરાવી મીરર સામે ઊભા કર્યા. બની ગઈ ને વહુરાણી હવે દીકરી સમી જ.

નવા કદમ

નાનું અમથું ગામડું ગામ કતપર. એ જમાનામાં સમૃદ્ધ ખેતીવાડીનો ધંધો અને બે ચાર કરિયાણાવાળાની દુકાન અને માણેકચોકમાં કાપડિયાની એક જ દુકાન. પરભુગોરનું ખોરડું - પૂજાપાઠ, જપતપ કથા વાર્તા કરે. ગામમાં એક દિવસમાં એક વખત સવારે દસ વાગે બસ આવે અને સાંજે ૫ વાગે જાય. આજુબાજુના ગામડાના લોકો હટાણું કરવા આવે. પોતાનો માલ વેચી જાય અને ખરીદી કરીને સાંજની બસમાં પાછા જાય. હવે તો વાણિયાઓના છોકરાઓ ભણી ગણીને શહેરમાં રહેવા ચાલી ગયા છે. મોટે ભાગે વસવાયા જ અહીં રહી ગયા છે.

કરસનબાપા નગરશેઠ ગણાતા. વીસ પચીસ વાણિયાના ઘર. ગામમાં હવેલી બંધાવી અને મેટ્રીક સુધીની નિશાળ. કરસનબાપાને એક દીકરો સૂરજ અને એક દીકરી આભા. બંને મેટ્રીક સુધી ભણીને શહેરમાં ગયા. ત્યાં જ વધુ ભણ્યા, પરણ્યા અને સ્થાયી થઈ ગયા. વાર તહેવારે કે દિવાળીના દિવસોમાં ઘરડા માબાપની ખબર કાઢી જાય.

કરસનબાપાની છેલ્લી ઘડીઓ ગણાતી હતી. દીકરા દીકરીને ખબર કરી દીધી હતી. દીકરો સૂરજ યુરોપની દુર ઉપર હતો. એનો સંપર્ક થઈ શકતો ન હતો. દીકરી આભા તરત જ પોતાના સંતાનોને લઈને આવી પહોંચી. બાપાને શ્વાસ લેવામાં તકલીફ પડતી હતી. શરીર કૃશ થઈ ગયું હતું. શહેર સુધી હોસ્પિટલમાં લઈ જવાય એવી હાલત ન હતી. આભા ડોક્ટર હતી. એની પોતાની હોસ્પિટલ હતી. બા બાપાને બહુ કરગરતી કે અમારે ત્યાં રહેવા આવી જાઓ. તમે બે એકલા છો, ઉંમર વધતી જાય. ઘરડું પાન, ક્યારે ખરી જાય, કંઈ કહેવાય નહીં. શહેરમાં સરસ ટ્રીટમેંટ મળે, ગામડામાં એક જ ડોક્ટર GAFM, છોકરાઓને નાના નાનીનો પ્યાર મળે, અમને હૂંફ મળે. કરસનબાપા નનૈયો જ

ભણે, અમે રહ્યા ગામડાના માણસ. બાપદાદાનું ઘર, અહીંની માટીમાં જન્મ્યા, અહીં જ દેહ છોડશું. ઘરમાં ઠાકોરજીની સેવા છે. હવેલીમાં સવાર સાંજ દર્શન કરવા જવાય. વળી દીકરીના ઘરનું પાણી પણ ન પીવાય.

સૂરજનો સંપર્ક થયો. એને આવતા કેટલાક દિવસ લાગી જાય તેમ હતું. એણે કહ્યું બાપાને મુંબઈ હોસ્પિટલમાં લઈ જાઓ. વેન્ટીલેટર પર રાખો. બાપાનો જીવ દીકરાને મળવા ટીંગાઈ રહ્યો હતો, તરફડતો હતો પણ મૃત્યુ થોડું કોઈ માટે રોકાવાનું હતું. દીકરી આત્મા ડોક્ટર હતી, બાપાએ ચોખ્ખી ના પાડી હતી કે મને હોસ્પિટલમાં લઈ જશો નહીં. વેન્ટીલેટર પર રાખશો નહીં. ઇશ્વરની મરજી હોય ત્યારે ભલે લઈ જાય. શ્વાસ તૂટે, આયખું ખૂટે, પરાણે નળીઓ ખોસી ખોસી જીવાડવાનો પ્રયાસ કરશો નહીં.

કરસનબાપાની નજર દરવાજા પર ચોંટી રહેતી. સૌ જાણતું હતું કે દીકરાની રાહ જોવાય છે. આત્માએ બાપાના મોંમાં ગંગાજળ મૂક્યું - કાનમાં કહ્યું, બાપા સુખેથી દેહ છોડો. હું તમારો દીકરો જ છું. દીકરીના દીકરાઓ પણ હાજર છે. મોતને કોણ રોકી શકે? કરસન બાપાએ દેહ છોડ્યો. ગામડાં ગામમાં મોર્ગ હોય નહીં. મૃત દેહને કેવી રીતે સાચવવો? ઇન્ફેક્શન લાગવાનો સંભવ હતો. બીજા દિવસ પછી પંચક બેસી જવાનું હતું. બાપાને અગ્નિદાહ આપવો જ પડે. દીકરાની રાહ જોઈ શકાય તેમ ન હતું. મૃતદેહનો નિકાલ કરવો જ પડે. સૂરજનો ફોન આવ્યો. બરફ પડે છે, એરપોર્ટ બંધ છે.

હવે પ્રશ્ન એ ઊભો થયો પરભુ ગોરનો આગ્રહ હતો કે દીકરો જ અગ્નિદાહ આપી શકે. પરંપરા એવું કહે છે. આત્માએ આગ્રહ રાખ્યો, પોતે જ પિતાને અગ્નિદાહ આપશે. દીકરા દીકરી વચ્ચે કોઈ ભેદભાવ બાપાએ કદી રાખ્યો ન હતો. ભાઈ કોણ પણ સંજોગોમાં બે દિવસમાં પહોંચી શકે તેમ ન હતો. ગામ લોક શાસ્ત્ર વિરુદ્ધની વાત સ્વીકારી શકે નહીં. વળી બીજો પ્રશ્ન ઊભો થયો. બાપાનું શ્રાદ્ધ કોણ કરે. દીકરો હોય તો પિતૃઓને પું નામના નરકમાંથી તારે. તર્પણ તો દીકરો જ

કરે. ફરી પરંપરાની વાત-ન્યાતમાં હજુ સુધી દીકરીએ પિતાની શ્રાદ્ધ ક્રિયા કરી નથી.

પરભુ ગોર કહે, પરંપરા એટલે સંસ્કાર, જે આપણામાં પેઢી દર પેઢી ઊતરી આવતાં મૂલ્યો ગણાય. અને કર્મકાંડ થકી વ્યક્તિના આત્માની સદ્ગતિ થાય.

આત્મા ડોક્ટર છે. આવી પરંપરામાં માનતી ન હતી. માણસની ગતિ એના સંસ્કાર, કર્મો પ્રમાણે જ થાય. આત્મા અમર છે. બાપાએ જીવનભર સત્કર્મો જ કર્યા છે, મન, વચન, કર્મથી. આત્માએ બાપાને અગ્નિદાહ આપ્યો અને શ્રાદ્ધક્રિયા પણ કરી. ગામના લોકને જાણે નવતર જોણું થયું.

આત્મા કોઈને યે ગાંઠે તેવી નથી. એક તો ડોક્ટર છે અને શહેરની છે. માના ચૂડી ચાંદલો કરમ કરવાની સાફ ના પાડી દીધી. મા કાયમ કપાળમાં મોટો લાલ કંકુનો ચાંદલો કરે. ચાંદલા વિનાનું માનું કોરું કપાળ કેવું લાગે? વાળ ઉતારવાની ના. સૂતક પાળવાની ના. પિતા પાછળ લહાણું કરવાની ના. ન્યાત જમાડવાની ના. લોકોને જે કહેવું હોય તે કહે. આત્મા પોતાના નિર્ણયમાં મક્કમ છે. લોકો શું કહેશે એની એને પરવા નથી. પોતાનું મન માને એ જ કરવાનું. એમ તો વૈષ્ણવ મા બાપના સંસ્કાર ગળથૂથીમાં મળેલા છે. ગીતાનો ફક્ત પાઠ નથી કર્યો, એનો અર્થ સમજી છે. મૃત્યુ પછી શું? સ્વર્ગ નરકની વાતો વ્યર્થ છે. કર્મો પ્રમાણે જ માણસની અંતિમ ગતિ હોઈ શકે. શ્રાદ્ધ ન કરવાથી કોઈ જીવ અવગતે જતો નથી. જૈનો, મુસ્લીમ, ક્રિશ્ચિયનો શ્રાદ્ધક્રિયા નથી કરતા, તો શું એ બધાનો જીવ અવગતે જતો હશે. આ તો બધી મનની ભ્રમણાઓ છે. પરંપરાગત રૂઢ માન્યતાઓનું આજના જમાનામાં પુનરાવલોકન કરવાની જરૂર છે.

ઘરડા બાને હવે ગામડામાં એકલા રાખી શકાય નહીં. આત્મા બાને પોતાની સાથે લઈ ગઈ. બાનો આગ્રહ રહેતો કે દિવાળીમાં પાંચ દિવસ ગામડે જઈ રહેવું. ભાઈબહેન બંને સપરિવાર દિવાળીમાં ઘર ખોલીને રહેતા. બા જીવ્યા ત્યાં સુધી માબાપની ઇચ્છાને માન આપવું એ

સંતાનોની ફરજ. બા ગયા પછી બંને ભાઈબહેને નિર્ણય કરી લીધો. બાપીકી મિલકતો વેચી નાંખી. જે કંઈ રકમ આવે તેમાં બંનેએ ઉમેરીને ગામમાં કોલેજ શરૂ કરાવી. તથા મેડીકલ સેંટર ખોલ્યું. દર મહિને આભા જાતે ગાડી લઈને આવે છે. દર્દીઓને જુએ છે, સારવાર આપે છે. બ્લડ ચેક અપ, સોનોગ્રાફી વગેરે સેવાઓ મેડીકલ સેંટર પર અપાય છે.

જમાનો બદલાયો છે. જૂની માન્યતાઓ, પરંપરાઓ બદલાયા છે. જૂના રૂઢિ રિવાજો પાળવા હવે શક્ય નથી. લાઇફ સ્ટાઇલ બદલાઈ ગઈ છે. કોઈ ને કોઈ પ્રવૃત્તિઓમાં બધા જોડાઈ ગયા છે. શ્રાદ્ધ ક્રિયા થાય તો જ સ્વજનના મૃત આત્માનો મોક્ષ થાય એવું હવે કોઈ માનતું નથી. વિજ્ઞાનનો વિકાસ, અભ્યાસ, વાંચનને કારણે નવા વિચારોને કારણે ઘણી ખરી અંધશ્રદ્ધાઓ દૂર થવા લાગી છે. કુટુંબીના મરણ પાછળ સૂતક પાળવું પડતું. હવે એ ફાવે તેમ નથી. સમાજની ટીકાનો કોઈ ડર રહ્યો નથી. આંતરજાતીય લગ્નો થવા લાગ્યા છે. ઊંચનીચ નાતજાતના વાડા હવે ટકી શકવાના નથી. આભા હવે સમાજસુધારના કાર્યમાં લાગી ગઈ છે. નવા જમાનાની રફતાર સાથે સમાજ કદમ મિલાવી શકે એ રીતે.

સ્વપ્નસિદ્ધિ

અમે બે ભાઈ બહેન. ભાઈ ઉત્તમ અને હું ઉમા. ભાઈ મારાથી બે વર્ષ મોટો. ઘરમાં દાદા, દાદી, કાકા, કાકી મોટું કુટુંબ. ભાઈ મારો ગ્રેજ્યુએટ થયો. દાદી એને માટે કન્યા શોધે. દાદીની પસંદગી ઘરરખ્યું છોકરી. અને ભાઈની પસંદગી ભણેલી કન્યા. મારી સાથે ભણે લક્ષ્મી. લક્ષ્મી અતિશય મેઘાવી - મારી ખાસ સહેલી. લક્ષ્મી એમ.એ. પાસ થઈ ગઈ. એમાં લગ્નની વાત ચલાવી એના માબાપે. એના પિતાની તબિયત બગડતી હતી. ઓણસાલ લક્ષ્મીના લગ્ન કરી લેવા હતા. મેં ઘરમાં વાત ચલાવી. દાદા દાદી પાસે લક્ષ્મીના વખાણ કર્યા. ભાઈ ઉત્તમ તો મારી બહેનપણી એટલે ઓળખતો જ હતો. લક્ષ્મી એને પસંદ હતી. ગોળઘાણા ખવાઈ ગયા. ધામધૂમથી લગ્ન ઉકલી ગયા.

લક્ષ્મીની અંતરની આરત હું જાણું. એને આગળ ભણવું હતું. PH.D. કરવું હતું. મેં તેને પ્રોમીસ આપ્યું કે હું તને બધી રીતે મદદ કરીશ. ભાઈ પાસે હું બધું કબુલ કરાવી લઈશ. તું ફોર્મ ભરી દે. રજીસ્ટ્રેશન કરાવવા હું તેની સાથે ગઈ. ઘરે આવી, અમે ભાઈને વાત કરી. મને એમ કે ભાઈ અમારી સાથે જરૂર સંમત થશે. ભાભીને પ્રોત્સાહન આપશે. મારી ધારણાથી વિરુદ્ધ ભાઈ તો પાણીમાં બેસી ગયો. ઉત્તમે ધરાર ના પાડી દીધી. ના ના ને સાડી સત્તર વખત ના. ફરી કોઈ વાર આ વાત ઉચ્ચારશો નહીં. ઘરમાં વસ્તારી કુટુંબ છે. દાદા દાદીને નહીં ગમે. આટલું કહ્યું હોત તો યે ઠીક પણ જ્યારે ઉત્તમે એવું કહ્યું કે પછી લક્ષ્મીમાં સુપીરીયોરીટી આવી જશે. મારું હલકું દેખાશે. મારે ધંધો સંભાળી લેવો પડે છે, અભ્યાસ આગળ વધારવાની મને તક નથી. હું ધંધો સંભાળું, લક્ષ્મી ઘર સંભાળે.

લક્ષ્મી મારી પાસે રડી પડી. એણે સપનાં જોયાં હતા. પી.એચ.ડી. કરી પ્રોફેસર બનવાના, ઘરમાં નોકરચાકર છે. વિશાળ જગ્યા છે. એક

લાયબ્રેરી બનાવવી. ઉત્તમના નનૈયાથી લક્ષ્મીને આઘાત લાગ્યો, એનાથી યે વધારે આઘાત મને લાગ્યો. મારો ભાઈ આવા સંકુચિત વિચારનો ? લક્ષ્મી સરળ, નિર્મળ મનની છે. અમારા પરિવારમાં દૂધમાં સાકર ભળે તેમ ભળી ગઈ છે. બધાની જરૂરીયાતોનું ધ્યાન રાખે છે. ફાજલ સમયનો સદુપયોગ કરી એ પ્રગતિ સાધવા માંગે છે, એમાં ખોટું શું છે ? ઊલટાનું પરિવારની પુત્રવધૂ ડોક્ટરેટ કરે તો પરિવારનું ગૌરવ વધે. ઉત્તમે માની લીધું કે દાદા દાદીને નહીં ગમે. કદાચ એના પોતાના મનમાં ઇન્ફીરીયોરીટી આવી ગઈ હશે, લક્ષ્મીના વખાણ સાંભળી સાંભળીને.

ભાઈ ઉત્તમ દાદા દાદીને નામે લક્ષ્મીને ઇમોશનલ બ્લેકમેઇલ કરવા લાગ્યો. હું બા-બાપાને, દાદા-દાદીને સમજાવું પણ કોઈ મારી વાત કાને ધરવા તૈયાર નહીં. લક્ષ્મી ડીપ્રેશનમાં આવી ગઈ. એનાં સપનાં, એનું અસ્તિત્વ, બધું જ ઉત્તમે એક ક્ષણમાં હાંસિયામાં ધકેલી દીધું.

લક્ષ્મી મારી સાહેલી, એની રંગ રંગને હું પિછાણું. એ તો બધું ભૂલી ગઈ. ઉત્તમની ખુશી, ઉત્તમની મરજી સ્વીકારી લીધા. ઉત્તમની ઘરનાની સગવડો સાચવવા પોતાની મહત્વાકાંક્ષાઓ ભૂલી ગઈ. ઉત્તમને એમ કે લક્ષ્મીને દબાવીને રાખું. એનો અહમ્ પ્રબળ બનતો ગયો. વાત વાતમાં લક્ષ્મીને ટોકે-ઝઘડો કરી કુરુક્ષેત્ર રચે. મને એમ હતું કે ભાઈમાં આ બધા ક્ષણિક આવેશો છે. લક્ષ્મી પાસે જરૂર નમતું મૂકશે. જો કે એવો પ્રશ્ન ઊભા થવા દીધો જ નહીં લક્ષ્મી ભાભીએ - સહેલીએ. એ તો જાણે ટોટલી સરન્ડર. જેમ ભાઈ કહે તેમ કરે.

હું ભાભી માટે ફોર્મ લઈ આવી. ઉત્તમભાઈ જોઈ ગયો. એણે ભાભીના હાથમાંથી ફોર્મ ઝૂંટવી લીધું, ટુકડે-ટુકડા કરી સળગાવી દીધું. સ્વજનની ચિંતા સળગતી હોય એમ ફડફડતી ભાભી અવાક બનીને જોઈ રહી. એણે એક શબ્દ પણ ઉચ્ચાર્યો નહીં. ભાઈના આવા ક્રૂર, નિર્દય વર્તનથી હું સળગી ઊઠી. એની રાખમાંથી હું અને લક્ષ્મી મક્કમ પગલે મક્કમ નિર્ણય લઈ બેઠાં. હવે ગમે તેમ કરીને PHD કરવું જ . કોઈના નિર્રથક અહમ્ની વેદી ઉપર કોઈ પોતાના સપનાંની બલિ શા

માટે ચડવા દે. સૌને પોતપોતાનું અસ્તિત્વ હોઈ શકે. આ લડાઈ હવે લડવી જ પડે. હું ફરી ફોર્મ લઈ આવી. અભ્યાસક્રમના પુસ્તકો લઈ આવી. મારા રૂમમાં એક કબાટ ખાલી કરી પુસ્તકો ત્યાં ગોઠવી દીધા, ઉત્તમને ખબર પડવા દેવી નથી. સત્યનો ઝગારા મારતો તેજસ્વી સૂરજ ઉત્તમને ન જોવો હોય તો ભલે એ આવરણથી ઢંકાયેલો રહે.

ક્યારેક યુનિવર્સિટી પર જવાનું હોય ત્યારે મારા કામે બહાર જઈએ છીએ, એવું ઘરમાં કહીને નીકળી જતા. બધા ઘરે આવે એ પહેલાં પાછા આવી જઈ રસોડામાં પહોંચી જતા. PHDનો અભ્યાસ સહેલો ન હોય. રીસર્ચ વર્ક કરવાનું હોય. માનસિક સ્વસ્થતા લક્ષ્મીમાં હતી જ. હવે તો લક્ષ્ય નિર્ધારિત હતું. છેલ્લા પંદર દિવસ બહાનું કાઢી લક્ષ્મીને પિયર જવા દીધી. પૂરી તૈયારી થઈ ગઈ. અમુક પેપર્સ ન્યુઝપેપર્સની વચ્ચે મૂકીને કે મેગેઝીનની વચ્ચે મૂકીને લક્ષ્મી વાંચતી રહે. લક્ષ્મીને રાત્રે વાંચવાની આદત છે એ ઉત્તમને ખબર. મેગેઝીન વાંચે એનો વાંધો નહીં.

ઉત્તમને વાંચનનો કોઈ શોખ નહીં તેથી એ મેગેઝીનને હાથ પણ લગાડે નહીં. વિધિની કેવી વક્તા. મેગેઝીન વાંચે એનો ઉત્તમને કોઈ છોછ નહીં. અભ્યાસક્રમના પુસ્તકો વાંચવા સામે વિરોધ. લક્ષ્મીએ છતાં હિંમત રાખી, છાનગપતિયા કરી વાંચવાનું ચાલુ રાખ્યું.

પરીક્ષાના આઠ દિવસની કેવી રીતે વ્યવસ્થા કરવી. કહે છે ને મન હોય તો માળવે જવાય. ઇશ્વર સહાયભૂત થાય. ઉત્તમને યુરોપની દૂર પર પંદર દિવસ માટે ધંધાર્થે જવાનું થયું. લક્ષ્મીભાભીનો રસ્તો સરળ બની ગયો. જો ઉત્તમભાઈ મુંબઈમાં હોય એને ખબર પડી જાય તો લક્ષ્મીની મહેનત પર પાણી ફરી વળે. અને એના ખડક જેવા અડગ નિર્ણય સામે લક્ષ્મી ચૂરચૂર થઈ જાય. પણ God helps those who help themselves. ભાગ્યદેવીની કૃપા થઈ લક્ષ્મી પર. નિર્વિઘ્ને પરીક્ષાની તૈયારી કરી લક્ષ્મીએ. હિંમતે મદદ તો મદદે ખુદા.

કેટકેટલી મુસીબતો પસાર કરી લક્ષ્મીએ પરીક્ષા આપવા માટે, એનો નિર્ણય દૃઢ હતો. પરીક્ષા પૂરી થઈ. અમે નણંદ-ભોજાઈ, સહેલીઓએ

નિરાંતનો શ્વાસ લીધો. અમારા હૃદયમાં આનંદની સરવાણી ફૂટી. જાણે અમે ઇડરિયો ગઢ જીત્યા હાઈએ એમ હવામાં ઊડવા લાગ્યા. પરિણામ નિશ્ચિત હતું લક્ષ્મી જરૂર પાસ થવાની જ હતી. સમુદ્રમંથનને અંતે અમૃત નીકળે જ નીકળે. લક્ષ્મીના મન પરથી મણ મણનો બોજો ઉતરી ગયો હતો. હવે દેખા જાયેગા, જે થવું હોય તે થાય.

લક્ષ્મીનું રીઝલ્ટ આવવાનું હતું. અમે અદ્ધર શ્વાસે રાહ જોતા હતા. ત્યાં ઉત્તમ હાથમાં મોટો ફ્લાવરનો બુકે લઈને ઘરે આવ્યો. લક્ષ્મીને ભેટી પડ્યો. કોન્ગ્રેસ્યુલેશન્સ આપ્યા. ઉત્તમનું આવું સ્વરૂપ લક્ષ્મીએ પહેલી વખત જોયું. એ ખુશખુશાલ હતો. એણે પહેલેથી જ રીઝલ્ટ મેળવી લીધું હતું. લક્ષ્મી પરીક્ષાની તૈયારી કરી રહી છે એની ખબર એને પડી ગઈ હતી. લક્ષ્મીની હિંમતને દાદ આપવી હતી પણ પોતાનું પૌરુષ - અહં આડે આવતું હતું. લક્ષ્મી માટે એના મનમાં અનહદ ચાહના હતી, પ્યાર હતો, વિશ્વાસ હતો એણે લક્ષ્મીમાં રહેલા કોહિનૂર હીરાને પારખી લીધો હતો. પણ ટૂંકી દૃષ્ટિ, વિચારધારાને ઓળંગી શક્યો નહીં. આખા ઘરમાં આનંદ આનંદ પ્રસરી ગયો. લક્ષ્મીને બધાએ બિરદાવી. સાથે સાથે એને સપોર્ટ આપવા બદલ મને પણ. મારી છાતી ગજ ગજ ફૂલી કારણ લક્ષ્મી મારી સાહેલી હતી. અમે બંનેએ એકબીજા સામે અંગુઠો બતાવ્યો કે જડ have done it. ધાર્યું લક્ષ્ય સિદ્ધ કરી શક્યા એનો આત્મસંતોષ માણી રહ્યા.

ઘરતીનો છેડો

ઘરતીનો છેડો ઘર. છગનકાકા ને મંગળામાસી બે મહિના બેંગલોર રહીને આવ્યા. બેંગલુરીમાં ભાષા અલગ. દીકરા-વહુએ ત્યાં માઈક્રોસોફ્ટ કંપની શરૂ કરી છે. હવે એમણે ત્યાં પોતાનો બંગલો બંધાવ્યો છે. બંગલાનું વાસ્તુ કરતાં પહેલાં દોઢ મહિના પહેલાં માતાપિતાને બોલાવી લીધા. જૂનું મકાન ખાલી કરવાનું હતું. ત્યાંનો સામાન પેક કરી નવા ઘરમાં શીફ્ટ કરવાનો હતો. બંને જણાને ઓફિસમાંથી રજા મળે નહીં. નવું ઘર સજાવવાનું હતું. હાઉસ વોર્મીંગની પાર્ટી રાખવાની હતી. બે જણા તૈયારી કરી શકે તેમ નથી. છગનકાકા અને મંગળામાસી દીકરાની તરક્કીથી ખુશ ખુશ હતા. પોતે જિંદગીભર મહેનત કરી ત્યારે બે બેડરૂમનો ફ્લેટ વસાવી શક્યા હતા. જ્યારે દીકરા-વહુએ તો બે વર્ષમાં પોતાનું મોટું આલીશાન હાઉસ ઊભું કરી દીધું હતું. આર્કિટેક્ટ પાસે અફલાતુન ડીઝાઇન કરાવી સર્વ સુવિધાયુક્ત મકાન બંધાવ્યું હતું. પતિ-પત્ની બંને બે મહિના બેંગલોર રહી આવ્યા. ગયા ત્યારથી ઊભે પગે કામકાજમાં લાગી ગયા હતા. મુંબઈ પોતાના ઘરે આવ્યા. છગનકાકા હીંચકા પર નિરાંત હીંચે છે. ઘર એ ઘર - કેવો હાશકારો થાય? હવે ઘર છોડી ક્યાંય જવું નથી. દીકરાએ આલીશાન મકાન બંધાવ્યું. પોતાના નાના દીકરા માટે અલગ બેડરૂમ, ટેનીસ રૂમ, સ્ટડી રૂમ, ટી.વી. રૂમ પણ માબાપ આવે તો ક્યાં રહે? એવી કોઈ વ્યવસ્થા કરી જ ન હતી. મન થોડું નારાજ તો થયું. કંઈ નહીં. એ લોકો સુખી રહે આપણને આપણું ઘર છોડી ક્યાંય જવું નથી.

એક મહિનો થયો. દીકરી કવિતાનો ફોન આવ્યો. જમાઈ વિદેશ ધંધાર્થે જવાના હતા. દીકરીને જરૂરત પડી. માબાપને યાદ કર્યા. અમારે ત્યાં આવી જાઓ. એક મહિના માટે. ઘણા વખતથી દીકરી પિયર આવી

નથી. ભાણિયાને રમાડ્યો નથી. છગનકાકા અને મંગળાકાકી અમદાવાદ ગયા દીકરીને ઘેર. દીકરીને ત્યાં નોકર ચાકર, કંઈ કામ કરવું પડતું નહીં. પણ એકલા એકલા કામ વિના દિવસ પસાર કરવો કેવી રીતે? અમદાવાદમાં સખત ગરમી. દિવસે તો ક્યાંય બહાર નીકળી શકાય નહીં. કંટાળી ગયા. જમાઈની ટૂર લંબાઈ ગઈ. દીકરીએ આગ્રહ કરી રોકી રાખ્યા માબાપને. છગનકાકા છોકરાઓને ફરવા લઈ જાય. મંગળાકાકી છોકરાઓને ભાવતી સુખડી, ગોળપાપડી કે સકરપારા કે ચકરી બનાવે. છોકરાઓની ફરમાઈશ પ્રમાણે વાનગી બનાવી હેતથી જમાડે. છોકરાઓની આળપંપાળમાં દિવસો ક્યાંય નીકળી ગયા. જમાઈ આવ્યા કે બીજા દિવસે ટિકીટ આવી ગઈ. કાકા કાકી મુંબઈ પાછા આવી ગયા.

આ વખતે બંનેએ નક્કી કર્યું કે હવે ક્યાંય જવું નથી. બસ આપણા ઘરમાં રહેવું છે આરામથી. મંગળાકાકી હોશ કરે છે પણ હવે એમનાથી કામનો ઢસરડો થતો નથી. હજુ એક મહિનો થયો નથી ત્યાં અમેરિકાથી કોલ આવ્યો. વહુ શૈલીનો અવાજ ફોનમાં પહેલી વખત સાંભળવા મળ્યો. દીકરો સુમંત એકાદ બે મહિને ફોન કરે.

મંગળાકાકી દીકરાને કહે, શૈલીને ફોન આપ. શૈલી ઇશારો કરે અને સુમંત કહી દે એ વોશરૂમમાં ગઈ છે. શૈલીએ ફોનમાં ખાસ આગ્રહ કર્યો, તમે બંને અમેરિકા આવો. અમે ટિકીટ મોકલાવી છે. તમે દાદા દાદી બનવાના છો. પાંચમો મહિનો બેસી ગયો છે. મંગળાકાકીએ ગણી લીધું - ૪ મહિના પછી સુવાવડ અને પછી બે મહિના બાળકને ઉછેરવાનું. છ મહિના પાકું. દીકરો પાંચ વર્ષથી અમેરિકામાં સ્થાયી થયો છે. કોઈ દિવસ ખોટે ખોટો આગ્રહ કર્યો નથી કે તમે ફરવા આવો. આ તો ગરજ પડી છે એટલે માબાપને આગ્રહ કર્યો, ટિકીટ મોકલી. મંગળાકાકી થાકી ગયા છે. અમેરિકા જેટલે લાંબુ જવાનું. ૨૪ કલાકની પ્લેનની મુસાફરી. ગાડી ચલાવીએ નહીં. ઘરમાં ગોંધાઈ રહેવાનું. ઘણી સાસુઓ વહુની સુવાવડ કરવા ગઈ છે, એમની કથની સાંભળી છે. પણ ગમેતેમ તો યે માનો જીવ છે. દીકરાને ઘેર પાંચ વર્ષે પારણું

બંધાવાનું છે. બાજુવાળા કિરણબેન કહેતા - અમારા દીકરાએ અમને SOS બોલાવ્યા. હવે મંગળાકાકીને સમજણ પડી કે sos એટલે શું?

શું થાય? મંગળાકાકીએ દબાણ કર્યું. બંને અમેરિકા ગયા. બે મહિનામાં થાકી ગયા. સુવાવડ આવે ત્યાં સુધી રોકાવું તો પડે જ. એક વખત મંગળાકાકીથી બોલાઈ ગયું. અમને અહીં ગમતું નથી. ઇંડિયા પાછા જઈએ. વહુ-દીકરો બંને તાડુક્યા, છ મહિના પૂરા કરો. ટિકિટના પૈસા ખર્ચા છે. હવે મંગળાકાકીને પાકી સમજણ પડી જ ગઈ કે શા માટે સંતાનો માબાપને sos તેડાવે છે. ટિકિટના પૈસા વસૂલ કરવા હોય છે એમને. અમેરિકામાં maid રાખે તો બહુ મોંઘું પડે. પગાર માટે ડોલર્સ ખરચવા પડે. જ્યારે અહીં તો ટિકિટભાડાનાં - સસ્તામાં પતી જાય.

જિંદગીભર કમરતોડ મહેનત કરી સંતાનોને ભણાવ્યા, પરણાવ્યા. માબાપને હરવા ફરવા, આરામથી રહેવા બોલાવતું નથી. જરૂરત પડે - બોલાવો માબાપને ગરજ પડે યાદ કરો માબાપને. વગર પૈસાના નોકર. જગત સ્વાર્થી છે. એમાં સંતાનો પણ બાકાત નથી. સૌને કામ કઢાવી લેવું છે.

દીકરાને ઘેર દીકરો જન્મ્યો. કાકા કાકીને હરખ તો હતો પૌત્રને રમાડવાનો. પણ એમ વહુ ક્યાં હાથ પણ લગાડવા દે તેવી હતી. ઇન્ફેક્શન લાગી જાય કહી, કહી દીકરાને આઘો ને આઘો રાખતી. એને જરૂરત હતી ફક્ત ઘરકામ પૂરતી. પૌત્ર બે મહિનાનો થયો. દીકરાને ૩ કેરમાં મૂકી દીકરો ને વહુ બંને જોબ પર જવા લાગ્યા. માબાપ ઇંડિયા પાછા આવી ગયા.

હાશ-આખર ઘર એટલે ઘર. હવે ક્યાંય જવું નથી. sos મેસેજ આવે તો પણ.

દીકરી

સાસુ-વહુના સંબંધો હંમેશા વગોવાયેલા રહે છે. દીકરાની મા વહુની મા બની હોય એવું ક્યાંય સાંભળ્યું છે? જોયું છે. હા - અમારા પડોશમાં એવું અમે નજરોનજર જોયું છે, અનુભવ્યું છે. સુનીતાકાકી અને સુરેશકાકા. બંને બહુ દિલદાર. અમારા પડોશી કરતાં જાણે સગા કાકા-કાકી. એમને એક દીકરો વીરેન. હું - વીરેન અને વિશાખા ત્રણે સાથે ભણતા, એક જ સ્કૂલમાં - વિશાખા અમારાથી બે વર્ષ નાની, તેથી બે ધોરણ પાછળ. સ્કૂલ ગામથી દૂર તેથી અમે સ્કૂલે જવા આવવા માટે રીક્ષા બંધાવેલી. ત્રણે જણા એક સાથે આવીએ અને જઈએ. વીરેન અને વિશાખા એક જ ન્યાતના, એક જ ગામના. તેથી તેમનો સંબંધ ઘરવટ જેવો. જો કે અમારી ચાલીમાં બધા ઘર વચ્ચે ઘરોબો હતો. ઘરના બારણાં ખુલ્લા રહે. એકબીજાના ઘરમાં આંટાફેરા મારીએ. હું ભણી રહ્યો અને બાપાના ધંધા પર દુકાને બેસી ગયો. વીરેનને અમેરિકા ભણવાં જવું હતું. અમેરિકા જતા પહેલાં એણે વિશાખા સાથેના પ્રેમનો એકરાર કર્યો, સુનીતાકાકી અને સુરેશકાકા તો મનોમન આ સંબંધ બાંધવા ઇચ્છતા જ હતા. સોનામાં સુગંધ મળી. સુનીતાકાકીને વિશાખા ઉપર બહુ હેત હતું. એને દીકરી માની લીધી હતી. હવે એ વહુ બની ઘરમાં આવવાની છે. હા-નાનો કોઈ અવકાશ જ ન હતો. વીરેન અમેરિકા જાય એ પહેલાં લગ્ન કરી લેવા એવી વિશાખાના મમ્મી-પપ્પાનો ખાસ આગ્રહ હતો. વિશાખાને હજુ બે વર્ષનો અભ્યાસ બાકી છે. વીરેન બે વર્ષ અમેરિકા જાય, વિશાખા ઇંડિયામાં રહી અભ્યાસ પૂરો કરે એવું નક્કી થયું. વીરેન-વિશાખાના લગ્ન સાદાઈથી થઈ ગયા. સુનીતાકાકી અને સુરેશકાકા બંને ખુશ હતા, દીકરો ભલે અમેરિકા જાય, વહુ તો અહીં જ છે. સુનીતાકાકી વિશાખાને દીકરી જ ગણતા હતા. એને કારણે એકલતા નહીં લાગે.

વિશાખા પિયર જવાને બદલે અહીં જ રહીને અભ્યાસ કરવા માંગતી હતી. સુનીતાકાકીનો ખાસ આગ્રહ હતો કે વિશાખાએ અભ્યાસ પૂરો કરવો જ પડે.

ઘરમાં ત્રણ જણાં. સુરેશકાકા વિશાખાને સ્કૂટર પર બેસાડી એને કોલેજ પર મૂકવા જાય. સુનીતાકાકી રસોઈ કરી રાખે, ઘરનું કામકાજ આટોપી, વિશાખાની અને કાકાની રાહ જોઈ બેઠા હોય. સુરેશકાકા વિશાખાને કોલેજથી સાથે લઈને જ ઘરે આવે. ત્રણે જણા સાથે જમી લે. પછી કાકા કાકી આરામ કરે, અને વિશાખા અભ્યાસ કરે. સાંજે ત્રણે જણા સાથે ફરવા જાય, પીકનિકમાં જાય. લગ્ન પછી દીકરો પરદેશ ગયો છે. વહુને એકલવાયું લાગે નહીં. એ માટે કાકા કાકી વહુને દીકરી ગણી ખૂબ લાડ પ્યાર કરે. કાકી વિશાખા પાસે કોઈ પણ કામની આશા રાખે નહીં.

વિશાખાને કોઈ રોકટોક નહીં. પૂરેપૂરી સ્વતંત્રતા. વિશાખાને પિયર કરતાં અહીં જ વધારે ગમતું. સાસુજી અત્યંત હેતથી વર્તન રાખતા. વળી કોલેજ સાસરેથી નજીક હતી. સસરાજી ખુદ કોલેજ લેવા મૂકવા આવતા.

વીરેન અમેરિકાથી બે વર્ષ પાછો આવ્યો, ત્યાં સુધીમાં વિશાખા ગ્રેજ્યુએટ થઈ ગઈ. સાસુ સસરાના આગ્રહથી એણે MBA કર્યું. એક કંપનીમાં એને CEOનો જોબ મળી ગયો. વિશાખાના કામથી કંપનીના બોસ ખુશ હતા. સુનીતાકાકી હજુ યે કડેઘડે હતા. હવે દીકરા અને વહુના બે ટીફીન તૈયાર કરે છે. બંનેને સાંજે મોટે ભાગે મીટીંગો હોય કે પાર્ટી હોય. બંને મોડા ઘરે આવે. મીટીંગમાં જમે નહીં. બંને ઘરે આવીને મમ્મીના હાથનું જ જમે. હવે સુરેશકાકા નિવૃત્ત થઈ ગયા છે. સુનીતાકાકીએ વહુને સ્વેચ્છાએ ઘરકામમાંથી મુક્તિ આપી છે. એ જ્યાં જાય ત્યાં વહુના વખાણ જ કરે. એ મારી વહુ નથી દીકરી જ છે. સુનીતાકાકી ખુશ છે, વહુના પ્રમોશનથી ગૌરવ અનુભવે છે.

આજુબાજુના લોકો વિશ્વસંતોષી હોય જ. પોતાના ઘરમાં વહુ સાથે બનતું નથી. વહુ વડકા ભરે છે. કામ કરતી નથી. ઢસરડો સાસુએ

જ કરવો પડે છે. સુનીતાબેન ભારે નસીબદાર. ક્યારેક સુનીતાબેનને ટોશો મારી લે. દીકરી દીકરી કરો છો, પરાયું કોઈ દિવસ પોતીકું બની શકે નહીં. હજુ શરૂઆત છે. પછી છાણાં થાપશે છાણાં. સુનીતાકાકી હેયાફૂટ્યા નથી કે કોઈની વાતથી ચડી જાય. પણ મનમાં ને મનમાં કંઈક મૂંઝારો અનુભવે છે. શું થશે ?

આજકાલ વિશાખાની કંપનીમાં કોઈ મોટો પ્રોગ્રામ થવાનો છે. વિશાખા દરરોજ મોડી ઘરે આવે છે. શનિવાર સવારથી બંને ગયા છે, તૈયારી કરવા. દીકરો માબાપને લેવા આવવાનો હતો પણ છેક ચાર વાગે ફોન આવ્યો, તમે બંને રીક્ષામાં આવી જજો. સુનીતાબેનને બહુ ખરાબ લાગ્યું. અમારા માટે ગાડી મોકલાવવા તૈયાર નથી. ડ્રાયવર સાથે છે, તો ગાડી મોકલતા શું જોર પડી જવાનું હતું ? પ્રોગ્રામમાં જવું તો પડે જ. બંને જણા રીક્ષામાં ગયા. વીરેનના, વિશાખાના મિત્રો બધા હાજર હતા આખો સ્ટાફ હાજર હતો.

કંપનીના ડાયરેક્ટરે કાર્યક્રમની શરૂઆત કરી. વિશાખાના કાર્યની સરાહના કરી. કંપની તરફથી વિશાખાને ફ્લેટ ભેટ આપવામાં આવ્યો. વિશાખાએ માઈક હાથમાં લીધું એણે સાસુજી સુનીતાબેનને સ્ટેજ પર બોલાવી કહ્યું, ફ્લેટના સાચા હકદાર મારા સાસુજી છે. એમણે મને સ્વતંત્રતા આપી, પ્રોત્સાહન આપ્યું. હું આ પદવી પર આવી છું. એમનો સંપૂર્ણ યશ મારા સાસુજીને તથા સસરાજીને આપું છું. બધાને નવાઈ લાગી, અત્યાર સુધી સૌ સમજતા હતા કે સુનીતાબેન વિશાખાના મમ્મી છે. કાયમ વિશાખા મમ્મીજીની વાતો કરતી અને વખાણ કરતી. સુનીતાબેને કોઈને યે ક્યારેય અણસાર સુદ્ધાં આવવા દીધો નથી કે વિશાખા એમની વહુ છે. સુનીતાબેનની આંખમાં હર્ષના અશ્રુ ઉભરાયા. અમુક સમય પહેલાં મનમાં જે ઉદ્વેગ વ્યાપ્યો હતો તે હવે અલોપ થઈ ગયો. મા બની વિશાખાનું માથું સૂંધી આશીર્વાદ આપ્યા. સુખી થજે દીકરી.

કુદરતને ખોળે

સવારે નિશાળે જવું, સાંજે ઘરે પાછા ફરવું, લેસન કરવું. સમય મળે જ નહીં પણ વેકેશન પડે કે અમે દહાણુ જઈએ મોસાળમાં. મામાની ચીકું ને આંબાની વાડીઓ. એમાં વચમાં ઘટાદાર વટવૃક્ષ, જૂના જોગીની જટાની જેમ વડવાઈ ફેલાવીને બેઠું હોય. વાડીમાં રખડીએ. વડલો એટલે વિરાટકાય વૃક્ષ. ઊંચું ઊંચું થડ અને એમાંથી ફૂટતી મહાકાય શાખાઓ. વડલાના થડ ઉપર ચડી, ક્યાંક લાંબા થઈએ આરામ ફરમાવવા. વડના પાન મોટાં અને જાડાં ઘટ્ટ. પાનના થર ઉપર થર. વડને શિખરે ભલેને તડકો બેઠો હોય પણ વડના પાન એ તડકાને અમારા સુધી પહોંચવા દે તો ને ! અમે સુરક્ષિત હોઈએ. જમીનથી ઉપર અને આકાશની નીચે ઝાડની બખોલ હોય. ત્યાં ખિસકોલીઓ ફર ફર કરે. બાકી બધું સ્થિર હોય બપોરે. ઝાડ, પાન, પશુ, પક્ષી, ખેતરમાં ઉગેલા મોલ અને આકાશની નાની ધવલ વાદળીઓ-બધું સ્થિર હોય. ગાય, બળદ, ઘેટાં બરકા બધા ચારો ચરીને ધરાઈ ગયા હોય, તેઓ પણ અમારી જેમ ઊંધરેટા થઈ વાગોળતા વાગોળતા વટવૃક્ષની છાયામાં થાક ઉતારતા હોય. દોડાદોડ કરતું ફૂતરું થાક્યું પાક્યું આડું થઈને પડ્યું હોય. એની જીભ લબડતી હોય. કોઈ મુસાફર વડને છાંયડે ટીમણ કરે અને વધું ઘટ્યું ખાવાનું કૂતરાને આપે.

વડના ટેટા નાના. ઉપરથી ટપાટપ પડે પણ વાગે નહીં. વાડીમાં તાડના ઝાડ પણ ખરા. ખેડૂતે મટકીઓ બાંધી હોય છેદ પાડીને. સવારનો તાજો નીરો પીવાની મજા પડે. તાડનું ઝાડ ઊંચું ખરું પણ એના ઉપર ચડાય નહીં અને શરીર લંબાવાય નહીં. ઉપરથી ફળ પડે તો માથું ફૂટી જાય. વાડીવચાળે વડલો એક જ. બીજા આંબા, ચીકુના ઝાડ. તડકાની છત્રછાયામાં આમ્રવૃક્ષો પણ ઊભેલા છે. એના પાન લીલાછમ, ક્યાંક સૂડાઓ કે પોપટના માળાઓ હશે. આંબાની શાખા

પ્રશાખાઓને અંતે લાંબી દાંડી અને દાંડીને છેડે લાગે કેરી. કેરીના મરવા લટકતા હોય, જરા જરાસા ડોલતા હોય. તડકાના તાપથી વ્યથિત હોય. કેરી એટલે જાણે કુંવારી કુમારિકા - જાણે ધ્યાનસ્થ થઈને તડકાની આરતી ઉતારતી હોય.

અને પેલાં પપૈયાનાં ઝાડ? એ બહુ ઊંચા નહીં. છત્રી આકારના પર્ણાંથી લાગેલા પપૈયાને બચાવવા જીવસટોસટના ખેલ ખેલે. પપૈયાના પાન વડના પાન જેટલા ખીચોખીચ નહીં તેથી તડકો ધૂસી આવે. ટોચ ઉપર લૂમોલૂમ પપૈયાં લટકે. લંબગોળ, મોટાં મોટાં ઝાડ ઉપર એવા વળગેલાં હોય જાણે કૂતરીને ધાવતાં કુરકુરિયાં. પપૈયા પર તડકો એવી રીતે સરકે જાણે પ્રસ્વેદ બિંદુ ગાલ પર સરી રહ્યું હોય.

બધા વૃક્ષો ગમે પણ આંબો વિશેષ પ્રિય. વડનું ઝાડ છાંયડો આપે પણ એના ફળ થોડાં ખવાય? જ્યારે આંબો તો મારો મિત્ર. સોહામણો અને આમ્રફળથી સુશોભિત. હાથ લંબાવી બોલાવે, તાકાત હોય એટલી લગાવ. હાથમાં લે પથરો અને ફેંક. તને ભાવતી કેરી તારી વાટ જુએ છે. અમે પથરા વીણીએ અને ઝાડ ઉપર ફેંકીએ, પહેલાં પાનનું ઝુમખું પડે અને પછી કેરીનું ઝૂમખું. બે કેરી ઘાયલ થઈ તરફડતી નીચે પડે, બે ચાર ફાટી જાય, બે ચાર આખી પડે. કેરી હાથમાં આવે, મન નાચી ઊઠે. બજારમાંથી ખરીદેલી કેરી ખાવાની મજા અને પથ્થર ફેંકી સ્વપુરુષાર્થથી પાડેલી કેરી ખાવાની મજા કંઈ ઓર જ હોય. એમાં યે ઝાડ ઉપર પાકેલી શાખનો સ્વાદ તો નિરાળો જ હોય.

આંબાને એટલે જ પરોપકારી વૃક્ષ ગણતા હશે. કૂવાની અડોઅડ ઊભા છે આમ્રવૃક્ષો. એની અડધી કાયા કૂવા પર લહેરાય, અને અડધી કાયા, પાણીની કૂંડી ઉપર. જાણે કોઈ મા પોતાના બાળકને તડકાથી બચાવવા પાલવ પાથરી બેઠી હોય. આંબાના ઝાડ નીચે, બેસીએ અને માથે ટપ દઈને કેરી પડે તો ગમે.

પણ પેલો સ્થિતપ્રજ્ઞ યોગી સમો લીમડો. ઝીણાં ઝીણાં, નાના નાના પાન, લીમડાના પાનની ઠંડક-એની છાયામાં ખાટલો ઢાળી નિરાંતે બપોરા કરે ગોપબાળ. માથે લીંબોળી ટપકે તો યે કંઈ ચિંતા

નહીં. મમતાળુ માનો હાથ માથે ફરતો હોય અને નિંદર આવી જાય, એમ લીમડો નિરાંતવા ઊંઘવા દે.

તડકાનું સામ્રાજ્ય આખી વાડીની ફલકમાં વિસ્તર્યું છે. તૃણથી તડબૂચના વેલા સુધી સામ્રાજ્ય ફેલાયું છે તડકાનું. જાણે એકચક્રી શાસન. તડકાના તાપથી સંતાપિત થઈ રહ્યા છે. સૌ પશુ-પંખી આરામ ફરમાવે છે પણ ખિસકોલીને જંપ નથી. એ કૂદાકૂદ કરે છે, અને ચક્ર ચક્ર કરતી ચકલી કુંડીના પાણીમાં સ્નાન કરે, પાંખો ફફડાવે જાણે કૂંડીને થેંક્યું કહેતી કહેતી વડલાના વાત્સલ્યને માણવા પહોંચી જાય એની ડાળે.

ઘઉંનો ઊભો પાક લહેરાતો હોય, પૂર્ણ કળાએ. ભલેને તડકો એના શિર ઉપર તાંડવનૃત્ય કરે, એ તો મૂંગે મોઢે સહન કરી લે. અને તો જ પછી ઘઉં પાકે તે માણસને ધાન્ય ખાવા મળે. માણસ માટે કેટકેટલા તપ કરે છે કુદરત? ખેડૂત જમીનને પાણી પાય, તડકો પાણીને સ્વાહા કરી સૂકવે, ફળને પકવે. જમીનની ભીનાશને તડકો વરાળ બનાવે. રણનાં ઝાંઝવાનાં જળની પ્રતિકૃતિ ઊભી થાય.

કૂવા ઉપર કોશ, કોશનું પાણી થાળામાં ઠલવાય, ખાલી થાય, ફરી ભરાય. ભરેલા કોશને બળદ ખેંચે. ગરેડીનો કિચૂડ કિચૂડ અવાજ સૃષ્ટિમાં સંચાર કરે. તડકો ઓસરવા માંડે - પવનથી વડલાના પાન ડોલવા લાગે. બપોરા છોડી વાડીમાં ટહેલવા માંડીએ. સાંજ પડે, હળ છૂટે, ઘર ભણી ચાલવા માંડીએ.

સાંજ પડી ઘર જાને બાળક, વઢશે બાપુ તારા.

રમવા ટાણું રહ્યું નથી, આ ઊગ્યા જોને તારા.

રાત પડે વાળુ કરીને ધાબા પર પહોંચી જઈ ખુલ્લા આકાશના તારા ગણતા ગણતા સૂઈ જઈએ. વહેલી પડે પરભાત.

લાખો

માટીનું નાનકડું ખોરડું, ગામને છેવાડે રામજી મંદિરના પાછળ. એમાં રહે કાંતાકાકી અને એનો ગગો લાખો. મા બિમાર રહે. લાખો ગામમાં ફરતો રહે. છૂટક મજૂરી મળે તો કરી લે. મા દીકરાનો નિભાવ થાય એટલું રળી લે. લાખાને ઝાઝો લોભ પણ નહીં. લાખો પાંચ હાથ પૂરો. દેખાવે રૂડો રૂપાળો પણ કર્મનો ભમરાળો. એના હાથમાં પૈસો આવે તો સંઘરે ને! લાખો સેવાભાવી. કોઈ રાતના બાર વાગે બોલાવે ઊભે પગે દોડતો આવે. હુકમ કરો, લાખ કામ હશે તો યે આવીને ઊભો રહીશ.

એની માએ લાખો નામ પાડ્યું આશાભેર. દીકરો લખેશરી થાય. એવી દરેક માની કામના હોય. આ લાખા પાસે તો લાખ રૂપિયા તો શું, લાખ પૈસા પણ થયા નથી. પણ લાખો પોતાને લખેશરી જ કહેવડાવે. એની દરેક વાતમાં તકિયા કલામ હોય - લાખ. વાતવાતમાં લાખખોનો ઉલ્લેખ કરતો ફરે. એને પૂછો આપણા ગામમાં કેટલી વસતી? તો કહી દે લાખની. એને પૂછો ગામમાં મચ્છર કેટલા? તો કહેશે લાખથી ઓછા નહીં. પોતે ચાર ચોપડી ભણેલો. નાના છોકરાઓને ટપોરે ભણો ભણો- લાખ ઉજાગરા કરો પણ પરીક્ષામાં પાસ થવાનું. નહીં તો પરસેવાના લાખ લાખ ટીપાં પાડશો તો યે લાખ રૂપિયા મળશે નહીં. ભણશો તો લાખો કમાઈ શકશો. નહીં તો મારી જેવું થશે. મારી માની જેમ લાખ લાખ આંસુ પડશે તમારી માના. લાખ રૂપિયા જોયા નથી ને રૂઆબ લખેશરી જેવો, કાણાં ગજવાવાળો લખેશરી. બોલવામાં દારિદ્ર્ય શા માટે? બોલવાનું જ છે, તો લાખથી ઓછું બોલવું જ શા માટે?

આવા લાખાને કન્યા કોણ આપે? ત્રીસ વરસનો થયો પણ હજુ કુંવારો જ રહી ગયો છે, લાખો. લાખાને પૂછે કોઈ મશ્કરીમાં - તો

લાખો હસીને જવાબ આપતો - કન્યાઓ તો લાખખો છે, પણ આપણને હા પાડે તો ને! આપણને શા કામની? આપણને તો લાખ ટકાની ગુણવાન છોકરી મળે તો જ લગન કરવા છે. બાકી લાખ વાતે ય બાંધછોડ કરવી નથી. કોઈ પૂછે લાખા, ગામ આખાના મફત કામ કરતા રહો છો તો કોઈ કામઘંધો કરો ને! લાખો મહાન ફિલસૂફીની જેમ જવાબ આપે. લખચોરાશીના ફેરા ફર્યા પછી માનવ અવતાર મળ્યો છે. કોઈના કામમાં ન આવીએ તો બળ્યું માણસ થવું. દુનિયામાં લખેશરી ઘણા મળશે પણ મારા જેવો નાણા વિનાનો નાથિયો, લાખ વિનાનો લખેશરી જોવા નહીં મળે. લાખાના ગજવામાં ફૂટી કોડી ન હોય પણ વાતો તો લાખોની જ કરતો ફરે.

ગમે તે કહો લાખો, માણસ તરીકે લાખ રૂપિયાનો. ગામમાં હરખનો લગ્નપ્રસંગ હોય કે મરણનો દુઃખદ પ્રસંગ હોય, લાખો ઊભે પગે મદદમાં ઊભો રહે. કોઈ સો પાંચસો રૂપિયા આપે તો યે લાખ ખુશ ખુશ કહે, 'લાખો પાયો' પાંચસો પાંચસો રૂપિયા એને મન પાંચ લાખ જેટલા. લાખાની મા કાંતાકાકી જે મળે એને કરગરીને કહે, મારા લાખા માટે સારી કન્યા હોય તો બતાવો. લાખાનો મેળ બેસાડી આપો. નાતજાતનો વાંધો નથી. પણ કંગાળ ખોરડું, ઘરડી મા, અને ભણતર વગરનો લાખો. એની કમાણીની રકમ નક્કી નથી, એને કોણ કન્યા આપે?

કાંતામા જ્યોતિષી પાસે જાય, પૂછે મારા લાખાનું ઘર ક્યારે મંડાશે? ગોર મહારાજે કહી દીધું, એની કુંડળીમાં લગ્નયોગ છે જ નહીં. કાંતામા કપાળ ફૂટે, મારો દીકરો છે જ કર્મ ફૂટેલો. એના કિસ્મતમાં બૈરી નથી. હું બેઠી છું ત્યાં સુધી તો ઠીક પણ હું નહીં હોઉં ત્યારે એનું કોણ? પણ જ્યોતિષી ખોટો પડ્યો. આડા ગ્રહો સીધા થઈ ગયા. ગામમાં વાત ફેલાઈ ગઈ કે લાખાના લગન લેવાયા છે. ખુદ કાંતામાએ બે ચાર દોસ્તારને બોલાવી લગનની તૈયારી કરવા જણાવ્યું છે. કાંતામા ખોટું ન જ બોલે. કાંતામાની ઇચ્છા ફળી. લોકો કહેવા લાગ્યા લાખાના તકદીર ખૂલી ગયા. આમ તો માણસ તરીકે એ

લાખોનો છે જ. કોઈના યે માટે ઘસાઈ મરે એવો લાખેણો છે જ. પણ એની હારે પરણવા કોણ તૈયાર થયું છે? કેવી છે? આપણા ગામની છે કે બીજા ગામની. લોક જાતજાતની વાતો કરે છે.

કોઈ દોઢાઢ્યાએ લાખાને પૂછી લીધું, લાખો કહે અરે નજરે જોઈ લેજો ને! ચાંદના ટુકડા જેવી છે. ભણેલી છે. લાખે ય લેખાં ન થાય એવી છે ઇવડી ઇ. સ્વભાવમાં તો લાખેણી છે લાખેણી. લગનના માંડવે જાતે જ જોઈ લેજો. પછી કહેજો કે લાખોમાં એક હોય એવી લાખેણી છે મારી વહુ. ગામમાં ચોરે ને ચૌટે, બજારમાં ને મંદિરમાં - જ્યાં જુઓ ત્યાં એક જ વાત. ખરેખર લગન છે લાખાના?

કાંતામાએ ઘરે ઘરે કંકોતરી સાથે આમંત્રણ મોકલ્યું છે, મારા લાખાના લગનમાં આવજો. ગામ લોક સામેથી જવાબ આપે કે લાખાના લગન હોય અને અમે ન આવીએ એવું થોડું બને? બે દિવસ અગાઉથી લગનની સાંજ ગાવા આવી જઈશું. વરરાજા માટે વાઘા સીવડાવ્યા. મોજડી ખરીદાઈ. માંડવો નંખાયો અને ઢોલવાળા પણ વગર બોલાવ્યે જ હાજર થઈ ગયા. કાંતામા હરખમાં ગીત ગાય - 'છોરો કે'દાડાથી પૈણું પૈણું કરતો'તો' - જાન પરગામ પરણવા ગઈ. આજે વરઘોડિયા ગામને પાદર પોંખવાના છે. કન્યાને જોવા ગામલોક અધીરું બની ગયું છે. નવી નવેલી નવોઢાનું મોજાણું થયું. લોકો આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા. અરે આ તો આપણી નિશાળના શિક્ષિકા માયાબેન? આટલા ભણેલા ગણેલા બેન આવા લાખા હારે પરણવા કેમ તૈયાર થયા? માયાબેનના લગન વરસ પહેલાં થયા. પરણીને માયાબેન બહારગામ રહેવા ગયા. આજે એક વરસ પછી આ ગામમાં ફરી પાછો આવે છે. લાખાની પરણેતર બનીને. એવું શું બન્યું હશે કે લાખા સાથે એને પરણવું પડ્યું? ગામ લોકોને માટે કોયડા જ કોયડા ઊભા થયા કરે છે. એક દિવસ લાખો કે માયા કોઈ ઘરની બહાર નીકળ્યા નથી. લાખો અને માયા બંને બીજે દિવસે મંદિરમાં આરતી કરવા આવ્યા. લોકો ધારી ધારીને આ જોડલીને જોઈ રહ્યા. જાણે લક્ષ્મી નારાયણની જોડી જેવા શોભે છે બંને. કોઈએ પૂછી લીધું. લાખો શરમાયો પણ માયા

હિંમતવાળી છે. જ્યારે પરણી જ ગયા છીએ તો પછી પડદો શા માટે?

માયાએ બધાની દેખતા ખુલાસો કર્યો. બાજુના ગામના નટવર સાથે દોસ્તી થઈ. માબાપની નામરજી છતાં તેની સાથે ભાગી જઈને મેં લગન કરી લીધા. બે ત્રણ મહિના લહેર કરી, પણ પછી નટવરનું અસલી રૂપ પ્રકાશ્યું. એ દારૂ પીતો, મને ઢોરમાર મારતો. પોતે હરાયા ઢોરની જેમ બહાર રખડે. અને મને ગાળો બોલે. કોઈ સાથે વાત કરાય નહીં. તારો શું સગલો થાય? એમાં મને મહિના રહ્યા. નટવર કહે પડાવી નાંખ. આ મારું બાળક નથી. તારા પેટમાં કોઈનું પાપ છે. હું કંટાળી ગઈ, ત્રાસી ગઈ, બાળક મારું છે, એક માનો જીવ, ભ્રુણહત્યા કેવી રીતે કરાવું? આવા વહેમીલા માણસ હારે જીવતર કેમ જશે? આપઘાત કરવાનું નક્કી કરી હું નદીકિનારે ધુબાકો મારવા ગઈ. પેટ સાથે પથ્થર બાંધ્યો. પણ પાછળથી લાખાએ મને પકડી લીધી અને બચાવી લીધી. મેં મારી કરમ કહાની કહી, લાખો નાજુક દિલનો, રડી પડ્યો. કહે તું બેજીવસોતી છે. એક સાથે બે જીવ મરે. મેં કહ્યું હું ક્યાં જાઉં? આવી હાલતમાં મને કોણ સ્વીકારે? લાખો કહે, હું બેઠો છું ને! તને અને તારા બાળક બંનેનો સ્વીકાર કરું છું. લાખાએ આવીને માને વાત કરી. મા સાથે વાત પાકી કરી આવ્યો.

માયા કહે, લાખો માણસ છે લાખેણો - મારો જીવ બચાવ્યો. બેજીવસોતી બાઈને ઉગારે અને એને પરણીને પોતાના ઘરમાં બેસાડે. આવનારા બાળકને પોતાનું નામ આપશે લાખો. લોક કહે, મારું બેટું - લાખો ભારે નસીબદાર - પરણવાના વાંધા હતા. આ તો પરણી ગયો અને સાથે સાથે એક બાળકનો બાપ પણ બની જવાનો.

લાખાનો ઘરસંસાર સુખી છે. ઘરમાં લાખેણી નાર છે. લાખાના નસીબ ઉઘડી ગયા, કાંતામાનું ઘડપણ સુધરી ગયું જેના નસીબમાં ભમરો હતો તે તીતલી જેવી સુંદર સ્ત્રીને પરણી ગયો. લોકો લાખાના નસીબના વખાણ કરે છે, વાહ લાખા વાહ.

અનુકૂળન

માર્થ મહિનો, ફાગણ ફોરે - ગરમી તો તોબા પોકારાવી દે છે. સુજલે આખું વર્ષ રખડી ખાધું છે. વાંચવાનું ભારણ છે મન પર. બારમા ધોરણની પરીક્ષા માથા પર છે. એને મનમાં હતું, છેલ્લા મહિનામાં જોરદાર તૈયારી કરી લઇશ. આજે સવારથી વાંચવાનું શરૂ કરી દીધું છે. સવારે દસ વાગે નાહી, ધોઈ, નાસ્તો કરી હાથમાં પુસ્તક લીધું ત્યાં તો ઉપરવાળાના ફ્લેટમાં તોડફોડ શરૂ થઈ. ડ્રીલ મશીનથી લાદી ઉખેડાતી હતી. હથોડાના ઘા ઘડાઘડ પડતા હતા. આવા વાતાવરણમાં કેવી રીતે વાંચવું? વાંચે વાંચે ને અવાજને કારણે ભૂલી જવાય. જાણે બધી મહેનત ફોગટમાં જતી રહે છે. ભણવામાં ડિસ્ટર્બ થયા કરે છે. આમ તો સુજલ શાંત સ્વભાવનો છે, તેજસ્વી છે, આત્મવિશ્વાસ છે. એ વાંચે છે બધું યાદ રહી જાય છે. મેથ્સની પરીક્ષા પહેલે દિવસે છે. એ દાખલો ગણવા બેસે છે. માથે હથોડો ટીપાય છે, અને પદ ખોટા મંડાઈ જાય છે. એ મથી મથીને મથે છે. મગજમાં કોઈ ગડ બેસતી નથી. એ અટવાઈ જાય છે. દાખલાનો જવાબ મળતો જ નથી. સુજલ અકળાઈ ગયો. પ્રોબ્લેમ મચક આપતો નથી. ભણવામાં વિક્ષેપ પડે છે. ક્યા દિવસે ક્યા વિષયનું રીવીઝન કરવું, એનું ટાઈમ ટેબલ બનાવી રાખ્યું છે. એનો સમય બરબાદ થઈ રહ્યો છે. ટાઈમટેબલ ખોરવાઈ જશે, સુજલના મગજમાં ટેન્શન આવી ગયું છે.

ઘરની પાછળની ગેલેરીમાં જઈ બેઠો, ત્યાં પણ કોન્સન્ટ્રેશન થઈ શકતું નથી. કંટાળેલો સુજલ ઘરમાં આંટો મારતો જાય અને બડબડતો જાય. એને મનમાં હતું કે બાલ્કનીમાં ઓપન સ્પેસ છે, ત્યાં બેસીશ તો વાંચી શકાશે. પણ બાલ્કનીમાં ધૂળની ડમરી આવે છે. ગરમ પવન શરીરને, મનને દગાડી જાય છે. ખૂબ અકળાઈ ગયો, સુજલે મમ્મીને બૂમ મારી. તેની મમ્મી સુકેશી દીકરાની અકળામણને જોઈ રહી છે,

એક કલાકથી. દીકરાના વાળમાં આંગળા ફેરવી, વહાલભર્યો હાથ ફેરવતી રહી. બેટા ચોપડી બાજુ પર મૂક, ગરમ ગરમ કોફી સાથે પોપકોર્ન ખાઈ લે. માએ દીકરાને વાતે ચડાવ્યો. આડી અવળી વાતો કરી અર્ધો કલાક પસાર કરાવી દીધો.

બે વાગી ગયા. સોસાયટીમાં કાયદો છે, બેથી ચાર અવાજ ન કરાય. મજૂરો જમે, આરામ કરે, અવાજ બંધ. સુકેશી દીકરાની પાસે બેઠી છે. દીકરો સ્વસ્થપણે દાખલા ગણવા બેઠો. દસ મીનીટમાં દાખલો ગણાઈ ગયો, તાળો મેળવાઈ ગયો.

ચાર વાગ્યા, ફરી કામકાજ શરૂ થયું, મગજ તપી જાય એવો તોડફોડનો અવાજ. મમ્મી કહે, ચાલ બેટા, ગાર્ડનમાં એક રાઉન્ડ મારી આવીએ, ફેશ થઈ જવાશે. ત્યાં સુધીમાં કારીગરોનો સમય પૂરો થઈ ગયો. તોડફોડ બંધ. અવાજ બંધ.

સુજલ ખુશ ખુશ થઈ ગયો. પહેલા દિવસની પરીક્ષાનું રીવીઝન થઈ ગયું. સુજલ કહે, મમ્મી યુ આર બેસ્ટ. મમ્મી ભણવા માટે વઢતી, તે જ મમ્મી અત્યારે તેને યોગ્ય માર્ગદર્શન આપી રહી છે. વિપરિત પરિસ્થિતિમાં અકળાયા વિના રસ્તો શોધી કાઢવાનું મમ્મી જ શીખવી શકે. સુકેશી મમ્મી પાસે દરેક સમસ્યાનો નિકાલ લાવવાની સમજણ છે. એને હૈયે સંતાનનું હિત છે. મગજમાં સ્વસ્થતા છે.

અને પછી સુજલે પોતાનું ટાઈમટેબલ ફેરવી કાઢ્યું. ઉપરવાળાને ત્યાં ભલે તોડફોડ થયા કરે. ભલે ને અવાજ થયા કરે. ઉપર કામ ચાલતું હોય ત્યારે બહુ યાદ રાખવા જેવા અઘરા વિષયનું રીવીઝન નહીં કરવાનું. કામકાજ બંધ રહે ત્યારે વાંચવાનું. કામકાજના સમય દરમ્યાન રીલેક્સ થવાનું. સુજલનો અજંપો દૂર થઈ ગયો.

સુકેશી માએ અગત્યનું લેસન શીખવ્યું. જ્યારે અજંપાવાળું વાતાવરણ હોય ત્યારે થોડી સમતા રાખી લેવી. સામા પ્રવાહે તરવા જઈએ, ડૂબી જવાય. આ તો તોડફોડનો અવાજ છે. પડોશમાં કોઈના લગ્ન લેવાયા હોય તો ઢોલનગારા વાગવાના. આપણાથી કોઈને થોડી ના પડાય. જે લોકોના ઘર લગ્નની વાડીની નજીક હોય તે લોકો બિચારા

શું કરે ? ટેવાઈ જવું પડે. વાસ્તવિકતા સ્વીકારવી પડે. એરપોર્ટની નજીક રહેતા લોકો આખો વખત પ્લેનની ઘરઘરાટી સાંભળતા જ રહે છે ને ! બજારમાં ઘર હોય, તો આખો વખત ભીડભાડ, શોરબકોર રહેવાનો. જ્યાં આપણું કંઈ ઉપજે તેમ નથી, ત્યાં ટકી રહેવાનું, બીજો રસ્તો શોધી લેવાનો, ઓલ્ટરનેટીવ મળી જ રહેવાના. પરિસ્થિતિને ઓળખી લઈએ, સમજણપૂર્વકનો રસ્તો શોધી લઈએ તો પછી ક્યારેય હારવાનો કે પસ્તાવાનો વારો ન આવે. ગમે તે પરિસ્થિતિમાં મગજને કુલ કુલ રાખવાનું.

સુજલ મમ્મીનો લાડકો દીકરો છે. એને મન એની મમ્મી મહાન છે. એ મમ્મીને ગળે વળગી પડે અને વહાલ કરે છે, મમ્મા યુ આર ઓલવેયઝ બેસ્ટ.

સુજલ નવા નવા પાઠ શીખે છે. મમ્મીની શિખામણ ગળે ઉતારે છે. જગત આપણી મરજી મુજબ ચાલવાનું નથી. ક્યારેક આપણી રીતે ન ચાલે, અકળાવાનું નહીં, એડજસ્ટ થઈ જવાનું, અનુકૂળન શોધી લેવાનું.

સહજીવન

પ્રણયની પ્રણયભંગની કેટકેટલી કથાઓ - વાર્તાઓ આપણા સાહિત્યમાં વણાઈ ગઈ છે. શીરી-ફરિહાદ. શેણી-વિજાનંદ, લયલા-મજનુ અને રાધા-કૃષ્ણ.

પરસ્પર પ્રેમમાં તરબોળ હોય છતાં પરણી ન શક્યા હોય તેવી અનેક જોડીની કડૂશ કથા જાણી આંખ ભીની થઈ જાય. ભગવાનને કહેવાનું મન થાય, શો વાંક હતો આ પ્રેમીઓનો ? શા માટે એમને એક ન બનાવ્યા. જો તેઓ 'મેઈડ ફોર ઇય અધર' હતા. વાંક કોનો માબાપનો, સમાજનો, રીત રિવાજોનો કે પછી તેમના ભાગ્યનો ?

આપણી અપેક્ષાઓ હોય કે જેની સાથે પ્રેમ કર્યો એની સાથે લગ્ન થવા જોઈએ. પણ જગતમાં એવું હંમેશા બનતું નથી. તેમના લગ્ન થાય તેઓ સુખી થઈ જાય, લગ્ન ન થાય તો બંને દુઃખી થાય. પ્રેમભગ્ન થનારા આપઘાત કરે, કમોતે મરી જાય, એ એમની કરુણાંતિકા.

'શશીકાંત મારા લગ્નની કંકોતરી આ વાંચજો,

કંકુ નથી મમ રક્તના છાંટા પડ્યા અવલોકજો.'

પ્રેમભગ્ન થયેલી પ્રેમિકા જેર ઘોળે, પંખા પર લટકી જાય કે કૂવો પૂરે. શા માટે આવું થાય છે ? પ્રેમ થયો એટલે પરણવું જ જોઈએ એ માન્યતા ખોટી છે. લગ્નજીવન એટલે શું એની સાચી સમજ માબાપે સંતાનોને આપી નથી હોતી. અધકચરી માન્યતાને કારણે, અણસમજને કારણે જાનહાનિ થાય છે. માબાપે સંતાનોને સ્વતંત્રતા આપતી વખતે લગ્ન વિશે સાચી સમજ, તેમની મુઘાવસ્થામાં આપવી ઘટે. પ્રેમ એટલે શું ? લગ્ન એટલે શું ? લગ્ન ન થઈ શક્યા એટલે પ્રેમ નિષ્ફળ જાય, પણ લવેબલ હોય તે મેરેજેબલ હોય જ એ જરૂરી નથી. કહે છે, પ્રેમમાં પડ્યા, લગ્ન ન પણ થઈ શકે તો શું ? એ પ્રેમ મૈત્રી સ્વરૂપે પણ ટકાવી શકાય. સમજણ બંને પક્ષે કેળવવી પડે. કોઈ વખત કુટુંબની

પૈસાપાત્રતા બરાબર મેચીંગ ન થતી હોય, સ્વધર્મી, સમન્યાતના ન હોઈ શકે. પ્રેમી તરીકે તેમને સો ટકા માર્ક્સ અપાય પણ પતિપત્ની બંને માંડમાંડ પાંત્રીસ ટકા માર્ક્સ મેળવી શકે. બંનેને માબાપ પરાણે અન્ય સ્થળે પરણાવી દે ત્યાં તેઓ આદર્શ પતિપત્ની પૂરવાર થયા છે. અને પાંચ વર્ષ પ્રેમ કરીને પરણ્યા પછી પાંચ મહિનામાં ડાયવોર્સ લેવા કોર્ટકચેરી કરતા થઈ જાય છે.

પ્રેમની સંપૂર્ણતા લગ્નીકરણમાં જ છે, એ માન્યતા જ દુઃખ દેનારી છે. આપણા સાહિત્યમાં, ફિલ્મોમાં આવું જ દર્શાવવામાં આવે છે. કેટકેટલી લોકકથા, નવલિકાઓમાં, ફિલ્મોમાં પ્રેમભંગની કથા રડાવી જાય છે. ગોવર્ધનરામની 'સરસ્વતીચંદ્ર' નવલકથામાં સરસ્વતીચંદ્ર અને કુમુદ પરણી શક્યા નથી. એમના પ્રેમનું ઉર્ધ્વીકરણ દર્શાવવામાં આવ્યું છે.

પ્રેમ થાય, લગ્ન થાય પછી લગ્નજીવન સફળ જ થશે એવી ગેરંટી કોઈ આપી શકતું નથી. લગ્ન પછી પ્રેમ ગાયબ થઈ જાય છે અને રહી જાય છે માત્ર જવાબદારી. જવાબદારી સ્વીકારવાની માનસિક તૈયારી નથી. પ્રેમનું રૂપાંતર થઈ જાય લગ્ન પછી - જેમ બીજનું રૂપાંતર છોડમાં થઈ જાય છે. બરફ ઓગળી જાય, એનું રૂપાંતર જળમાં થઈ જાય. અસલી સ્વરૂપ પછી જોવા મળતું નથી અને મૂળ સ્વરૂપનો અભાવ ખટક્યા કરે છે.

ફિલ્મોમાં આવે છે કે પ્રેમ થયો, ઝાડની આસપાસ ગીત ગાતા ગાતા નાચવાનું. વાસ્તવિક જીવનમાં એવું બનતું નથી. વેલેન્ટાઇન ડે આપણે ત્યાં હાલમાં ઉજવાય છે, છતાં ડાયવોર્સ વધતા જાય છે. વેલેન્ટાઇન ડે વિશે કોઈ જાણતું ન હતું, ત્યારે ડાયવોર્સ લેવાતા ન હતા..

લગ્ન કરવા એ એક સ્ત્રી તથા એક પુરુષનો અંગત પ્રશ્ન છે, પ્રસંગ છે, એના ઉજવણા શા માટે? હા, પચીસ વર્ષ સાથે રહી જુઓ પછી પ્રસંગ ઉજવો. જેથી અંગતપણું જળવાઈ રહે. છૂટાછેડાનો મામલો પણ અંગત છે. શા માટે બહારના લોકો એમાં માથું મારે. પરણવું કે

છૂટા પડવું, એ નિર્ણય એમને લેવા દો.

લગ્ન નિભાવવા એ પરસ્પરનો સવાલ છે. લગ્ન એટલે કરાર નથી પણ સોળ સંસ્કારમાંનો એક સંસ્કાર છે. સંબંધ મરણપર્યંત સાચવવાનો હોય છે. લગ્નજીવન ટકી રહે તો પરિવાર ટકી રહે. સંતાનો, વડીલોનું પાલનપોષણ, સંરક્ષણ કરવાની જવાબદારી દંપતિની છે. લગ્નજીવન તૂટે, પરિવાર તૂટે, સંસાર તૂટે, સંતાનોના કબજા માટે કોર્ટકચેરી થાય. બધાનું જીવન વેરવિખેર થઈ જાય.

આજકાલ લીવ ઇન રીલેશનશીપની ફેશન પ્રચલિત છે. મોટી ઉંમરે જો આવા સંબંધો ગોઠવાય, પરિસ્થિતિને અનુકૂળ થઈ ન શકાય. પોતાના વિચારો, માન્યતાઓ રીજીડ થઈ ગયા હોય. સહસાથીદારનો સાથ જોઈએ તેવો ન પણ મળે. પછી ધોબીનો કૂતરો નહીં ઘરનો કે ઘાટનો એવા હાલ થાય. મોટી ઉંમરે શરીર કડેઘડે ન હોય. શરીર સ્વાસ્થ્ય બરાબર ન હોય. ક્યારેક ઉલમાંથી ચૂલમાં પડ્યા જેવું થાય. નવા સાથી સાથે એડજસ્ટ ન થઈ શકાય તો? પ્રેમ, હૂંફ, લાગણી આ ઉંમરે નવેસરથી ન પણ ઊગે. લગ્નજીવનમાં નિઃસ્વાર્થ ભાવે સાથે રહેવાની ભાવના હોય છે જે લીવ ઇન રીલેશનશીપમાં નથી હોતી.

પ્રેમ એ જીવનનું રસાયણ છે. પ્રેમ વિના જીવન શુષ્ક બની જાય. પ્રેમ પછી લગ્ન કે લગ્ન પછી પ્રેમ. એ પ્રશ્ન કાયમનો છે. પણ લગ્ન થાય, બે વ્યક્તિ સાથે જીવવાનું નક્કી કરે. આપોઆપ બંને વચ્ચે સ્નેહ હેતના અંકુર ફૂટે. સંતાનો થાય. એમના ભરણપોષણની જવાબદારી સંયુક્ત રીતે ઉઠાવવાની હોય છે. પરિવારનો આધારસ્તંભ હોય છે દંપતિ. દંપતિ વચ્ચે સુમેળ હોય તો જ સંસાર શોભે.

જીવનરસ

જિંદગીના દિવસો કોઈના એક સરખા જતા નથી, ચડાવ ઉતાર આવ્યા કરે. જિંદગી એકસરખી બધાની વિતતી નથી. પરિસ્થિતિઓ બદલાયા કરે. જીવનને મધુર બનાવવા સબૂરી રાખવી પડે, સમતુલા જાળવવી પડે, અન્ય વ્યક્તિ સાથે સંવાદ રચવો પડે. સંબંધો બાંધીએ તો ખરા પણ એને સાચવવા માટે સહનશીલતા કેળવવી પડે. જગતમાં રોજ રોજ મંથન કરવું પડે. મંથન કરતી કરતા વિષ નીકળે, વિષપાન કરવું પડે. સંસાર છે, રોજ રોજ કડવા ઘૂંટડા ગળવા પડે. અમૃત નસીબમાં હોય તો મળે. બાકી વિષપાન કરી નીલકંઠ બનવું પડે તો જ જીવનનું જતન થઈ શકે. માનવીની માત્ર નિયતી છે આ, પણ ફરક પડે છે. માણસ પોતાની જીવનશૈલી કેવી રીતે અપનાવે છે.

માનવીનું જીવન ઘડતર એના માવતર કરે. એને સારું વાંચવાની ટેવ પાડે. વાંચ્યા પછી વિચારવાનું અને પછી એ પ્રમાણે આચરણ કરવાનું શીખવે છે. ઘર એક વિદ્યાલય સમું, મંદિર સમું પવિત્ર સ્થળ છે, જ્યાંથી જીવનનું ઘડતર, ચણતર થાય છે. માણસને જિંદગીનું મહત્ત્વ સમજાતું નથી. જન્મ્યા, ભણ્યા, પરણ્યા, કમાયા, મરી ગયા. જીવનયાત્રા સંઘર્ષમય વીતે છે. કપરી છે, કઠિન છે, જેમ તેમ જીવી નાંખવાનું. જિંદગીનો કોઈ નકશો દોરી શકાય એવી એમને જાણ નથી. જિંદગીમાં શું ઉમેરવાનું છે એની સમજ પણ નથી. એક બીજ પનપે છે, વૃક્ષ બને છે, શાખાઓ આડી અવળી ઊગે છે. એ વિસ્તરે, વિકાસ આપે છે, ફૂલફણ આપે છે. કોઈ સમજપૂર્વકના લક્ષ્ય વિના. એવું જ માનવજીવનનું બને છે. જિંદગીના વહેણમાં અવશપણે તણાયા કરે છે, કશા લક્ષ્ય વિના, ઉદ્દેશ્ય વિના. માણસની જિંદગી ખાલી શીશી જેવી છે. સત્ત્વ વિનાના તડકાથી એને ભરવા પ્રયત્ન

કરીએ છીએ જે વ્યર્થ વ્યાયામ છે. જેમ ફાવે તેમ જિંદગીને વેડફી નાંખીએ છીએ. રત્ન જેવું કિંમતી જીવન નસીબથી મળ્યું છે પણ ઝવેરી હોય તેને જ રત્નની સમજ પડે કેટલા માણસો એવા મળે કે પોતાના જીવનના આર્કાટેક્ટ પોતે બને, પોતે ધારે એવો ઘાટ જીવનને આપી શકે. થોભે, વિચારે-પોતાની મરજીથી પોતાનું જીવન ઘડે. જીવનને સમજવાનો જેણે પ્રયત્ન કર્યો જ નથી, તેઓ જિંદગી વિશે કાયમ ફરિયાદ કર્યા કરે.

જે વ્યક્તિ જીવનને સમજવાનો પ્રયત્ન કરે છે તેઓનું જીવન આનંદસભર બની રહે. જીવનને સમગ્રતાપૂર્ણ રીતે તેઓ માણે છે. ક્ષણેક્ષણને માણે છે, પળપળ જીવે છે. જિંદગીના બિંદુએ બિંદુમાંથી જીવનનો અર્ક નિયોવી ભોગવે છે. કોઈક જ જીવ એવો સદ્ભાગી હશે કે જે મરતી વખતે કહી શકે કે અમે ભરપૂર આનંદથી જીવ્યા છીએ. કોઈ સામે ફરિયાદ નથી. દ્વેષ નથી, મૈત્રી નામનું ઝરણું સદાય અમારા જીવનમાં વહ્યા કરે છે. તેઓ કોઈ સાથે મતભેદ કરવામાં માનતા નથી. ભૂલી જાઓ સઘળી ભૂલો, ગળી જાઓ સઘળી કડવાશ. જિંદગી એટલે ઝિંદાદિલી, તાજગી, જિંદગી એટલે આનંદ. જીવન સમગ્રપણે માણવા માટે છે. જિંદગીના રસને છેક સુધી મૃત્યુ પર્યંત જાળવી રાખવો જોઈએ.

આવું જીવન જીવી શકીએ તો જીવનની સાર્થકતા અનુભવી શકીએ. કોઈ નકશો દોરી આપે એ પ્રમાણે જીવન જીવવું જ નથી. આપણે આપણી કેડી સ્વયં કંડારવાની છે. આપણી ભાગ્યરેખા જાતે દોરવાની છે.

જીવનનો પ્રવાહ એવી રીતે વહેતો રાખવાનો છે કે જાણે નદી. નદી પર્વતના ખોળેથી નીકળી, ઉછળતી, ફૂદતી સમુદ્રને મળવા દોડી જાય છે. કેટકેટલા અનુભવો મેળવે છે. ધોધની જેમ પડે છે. સપાટ જમીન પરથી પસાર થાય છે તેના કિનારે અમૂલ્ય કાંપ પેદા થાય છે, કિનારાના પ્રદેશને ફળદ્રુપ બનાવે છે. આબાદ બનાવે છે. એ પોતાનું વ્યક્તિગત અસ્તિત્વ પૂર્ણ કરે છે, એનો પ્રવાહ અખંડ રીતે વહેતો રહે છે.

આવું જ છે માનવવંશનું. માનવવેલો અખંડ ચાલતો રહે એ માટે લગ્ન સંસ્થા અસ્તિત્વમાં આવી. સારા સંતાનો પેદા કરી, એક સંસ્કારી સમાજની રચના કરી એ પ્રત્યેક માનવજીવનનો ઉદ્દેશ્ય છે. એ જન્મ્યો ત્યારથી મૃત્યુ સુધીની એની જીવનયાત્રા દરમિયાન સુખદુઃખ, તડકો છાયો બધું સહન કર્યું. જીવનને માણ્યું, ભોગવ્યું, કુદરત સાથે મૈત્રી કરી. ઇશ્વરે આપેલી જિંદગીને અર્થપૂર્ણ બનાવી એવું લાગે ત્યારે થાય કે આ વ્યક્તિ અર્થસભર જિંદગી જીવીને જગતને જીતી ગઈ.

માણસ ઘરેડિયું જીવન જીવે, કોઈ ઉદ્દેશ્ય વિના. જીવન જાણે એક બોજો હોય- એમ ઢસરડો કર્યા કરે. જીવન બોજારૂપ બની જાય. શુષ્ક બની જાય. રળવું, ખાવું ને પીવું. જીવવું ને મરવું. કોઈને મદદ કરી? કોઈના આંસુ લૂછ્યાં? જાતને પૂછી લઈએ. જીવન સાર્થક કરવા જીવતરનો અર્થ સમજી લઈએ.

સમય

સમયનું વિભાજન કરતા જ આવ્યા છીએ. વર્ષનું વિભાજન મહિનામાં, મહિનાનું દિવસમાં, દિવસનું કલાકમાં, કલાકનું મીનીટમાં અને મીનીટનું સેકન્ડમાં. સમયને જાળવવા કાંડા ઘડિયાળ બધાને હાથે હોય જ હોય. વહેલી સવારે ઊઠવા માટે એલાર્મ મૂકીએ, ઘરમાં લોલકવાળા ઘડિયાળ હતા એને વડીલો નિયમિત ચાવી આપતા. પછી ક્વાર્ટસવાળા ઘડિયાળ આવ્યા. હવે ઓટોમેટીક ઘડિયાળ ચાલે છે, ચાવી આપવી પડતી નથી. સ્ત્રી કે પુરુષ, મોટે ભાગે ડાબા હાથના કાંડા ઉપર ઘડિયાળ શોભે. કાંડા ઘડિયાળમાં સેકન્ડ કાંટો સતત ફર્યા કરે છે. શાળાનો બેલ બરાબર અગિયાર વાગે જ વાગે. રેલ્વે સ્ટેશનો ઉપર સમય મુજબ ટ્રેનની આવનજાવન ચાલુ જ રહે, સમયપત્રક મુજબ. જાણીએ છીએ સમયની રેતી સતત સર્યા કરે છે. ગયો સમય ફરી પાછો મળવાનો નથી, આવવાનો નથી.

આપણે નવરા ધૂપ બેઠા હોઈએ, કશું કામ કરવું નથી, અને છતાં યે કંટાળી જઈએ છીએ. આ ઘડિયાળ કદી કંટાળે છે ખરું? બધા બૂમાબૂમ કરીએ છીએ. ટાઈમ નથી, ટાઈમ નથી છતાં યે કંટાળો છે - ટાઈમ પસાર થતો નથી કેમે ય કર્યો? ટાઈમ પાસ કરવા છાપા વાંચીએ, મેગેઝીનો વાંચીએ, ઘર બદલવું નથી. ફરી પરણવું નથી, છતાં છાપામાં જાહેરાતો વાંચીએ છીએ. બધું ટાઈમ પાસ. સમયની જાળમાં બધા ફસાયેલા છીએ અને છતાં ફરિયાદ કરીએ છીએ સમય પસાર થતો નથી.

ગામડામાં લોકો ફરિયાદ કરે, સમય માંડ માંડ પસાર કરીએ છીએ. સવારથી લંગડાતો સમય માંડ માંડ સાંજ સુધી પહોંચે છે. પરાણે સમય પસાર કરવો પડે છે. મુંબઈ જેવા શહેરમાં દોડ-દોડ, ભાગ-ભાગ, સમય નથી. પચાસ વખત કાંડા ઘડિયાળ પર નજર માંડીએ

છીએ. આજે ટ્રેઇન બે મીનીટ લેઇટ છે, ઓફિસમાં લેઇટ પહોંચાશે. ઘડિયાળને કાંટે દોડીએ છીએ. નિરાંતનો શ્વાસ લેવા બેસતા નથી. મુંબઇનો માણસ ગામડે જાય, આરામ કરવા, હળવો થવા. બે દિવસ થાય, કંટાળી જવાય, વગર કામે થાકી જવાય. કીડીઓ ચડવા માંડે, મુંબઇ યાદ આવી જાય.

ખરી વાત તો એ છે કે સમય તો પોતાની ગતિ અને લય પ્રમાણે સતત વહી રહ્યો છે. આપણે સમયની ગતિ સાથે તાલ મેળવી શકતા નથી. ક્યારેક કાચબાની જેમ મંદ ગતિ પસંદ કરીએ છીએ, ક્યારેક ઉતાવળિયા થઇ દોડીએ છીએ. મુંબઇગરાને રૂંવાડે રૂંવાડે ઉતાવળ છે. ભાગદોડ વળગી છે. બધાને ડાયરીમાં નોંધાયેલી એપોઇન્ટમેન્ટ સાચવવાની ફિક્કર છે. ડાયરી કે કેલેન્ડરો સમય સાચવવાની મથામણ છે. હકીકતમાં જીવનની ક્ષણક્ષણ મહત્વની છે. સમયને સાચવતા શીખી ગયા છીએ. પણ ક્ષણને સાચવતા આવડતું જ નથી. અણીનો ચૂક્યો સો વરસ જવે. જીવનની એક એક ક્ષણ મહત્વની છે. સમય અનંત છે. પણ જે ક્ષણ મળી છે તે અમૂલ્ય છે. મોંઘેરી છે. એક એક ક્ષણને વ્યર્થ જવા દેવી નથી. ક્ષણ સમયને અતિક્રમી જાય છે. જેને ક્ષણ સાચવતા, જાળવતા આળડી એનું જીવન ધન્ય બની જાય. જેને ક્ષણ સાચવતા આવડે તે સમયની પાર નીકળી જાય.

ક્ષણ ક્ષણનો સરવાળો એટલે સમય. સમય એટલે અવસર. અવતાર માનવીનો ફરી ફરીને નહીં મળે. જન્મ થતાં વેંત આપણે કેટલા શ્વાસ લેવાના છે એ નિશ્ચિત થઇ ગયું છે. તો પણ એક એક શ્વાસ, એક એક ક્ષણ-પળ વ્યર્થ જવા કેમ દેવાય? time is tide wait for no one. પાણી સામે પાળ બાંધી શકાય પણ સમય સામે પાળ બાંધી શકાતી નથી. જે ક્ષણો શુભ વિચાર આવ્યો તાત્કાલિક એને અમલમાં મૂકી દેવો. આપણે ફીક્સ ડીપોઝીટ મૂકી હોય, એની મુદત પાકે ત્યારે જ એને વટાવી શકાય. એમ સમય પાકે ત્યારે જ દરેક બનાવ બને છે. સમય સમયનું કામ કર્યે જ જાય છે. જુવાનીમાં રૂપ ખીલે, બુઢાપામાં કરમાય. સવારે સૂર્યોદય થાય, સાંજે સૂર્યાસ્ત થાય. પણ જે સમય સરી ગયો એ તો

ફરી ક્યારેય પાછો આવવાનો નથી.

ઇશ્વરને પ્રાર્થના કરીએ છીએ સમય મારો સાધજે વહાલા, કરું હું તો કાલાવાલા. ઇશ્વરને કાલાવાલા કરવાને બદલે, સમય સાધવાની અરજી કરવા કરતાં - આપણે જ સમયનો સદુપયોગ કરી લઇએ, જીવનની પળ પળને ધન્ય બનાવતા શીખી લઇએ.

'વીજળીને ઝબકારે મોતી પરોવી લઇએ પાનબાઇ'

એક એક પળ - જે મળી છે એનો સદુપયોગ કરી લઇએ, તો જ જીવન સાર્થક કરી શકીશું. ઇશ્વરને પ્રાર્થના કરીએ, તારે આવવું હોય ત્યારે આવજે. જીવનનું કર્તવ્ય બજાવી લીધું છે. તૈયાર થઇને બેઠા છીએ. સંપૂર્ણપણે શરણાગતિ સ્વીકારી લઇએ. સઘળું કાળને આધીન છે.

સંગમ

સૌરાષ્ટ્રના ભાદરોડ નામના મહુવા નજીકના ગામડામાં બ્રાહ્મણોના બે ખોરડા. એમાંથી એક પરિવાર શિક્ષણ વ્યવસાયમાં એટલે કે ધૂળી નિશાળના માસ્તર. ગામમાં સાત ધોરણ સુધીની શાળા. એ જમાનામાં વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા સાતમાં ધોરણ પાસ થવાતી. બીજું ઘર તરભા ગોરનું. તરભા ગોર બાપદાદાનું ગોરપદું સંભાળે. સંસ્કૃત ભણેલા. દર અગિયારશે યજમાનને ઘરે ફરી ફરી સીધું લઈ આવે. થોડું જ્યોતીષ જાણે.

જનમકુંડળી બનાવે. છઠ્ઠીના વિધિના લેખ લખવા જાય. જનોઈ, સગાઈ, લગ્ન પ્રસંગે ગોરબાપાની જરૂર પડે અને મરણોત્તર શ્રાદ્ધ વિધિમાં તો તરભા ગોર જોઈએ જ. ગામના લોકોને સરગાપર પહોંચાડવાનો / દેખાડવાનો ઠેકો એમનો જ.

ગોરાણી તરવેણી મા. ગોરબાપા વહેલી સવારે ડેલીના ચોકમાં કૂવાના થાળામાં નહાય. ગંગા નહાયા, ગોદાવરી નાયા, તાપી નાયા, તરવેણી નાયા. ગોરાણી બોલતા જાય. નદીઓ એટલે તીરથ. પૂજાપાઠની તૈયારી કરી આપે. ધ્યાન ને ધરમ. તરવેણીને પહેલી સુવાવડ વખતે દીકરી જન્મી, દીકરીનું નામ રાખ્યું ગંગા. દીકરીની છઠ્ઠી મંડાય એ પહેલાં તો ગોરાણી મા પરમધામ પહોંચી ગયા. સુવાવડમાંથી ધનુર વા થઈ ગયો. આજની ભાષામાં ઇન્ફેક્શન લાગી ગયું. તરવેણીની નાની બહેન નરબદા પરણી લાવ્યા ગોરબાપા. નાની છોડીને માસી સાયવી શકે. ઘર ચલાવવા કોઈક તો જોઈએ જ. આમ તો તરભા ગોરના આ ચોથા લગ્ન હતા. પહેલાં લગ્ન ગોદાવરી સાથે થયા. એણે પેટ માંડ્યું નહીં. એને સંતાન ન થયું. તેથી પુત્રની ઇચ્છાથી વંશ વારસો ચલાવવા તાપીને તરવેણીને પરણ્યા. તરવેણી ગંગાને મૂકી નાની ઉંમરમાં મરી ગઈ. લોકો કહે ત્રીજી તો ટકે જ નહીં. માન્યતા -

શાસ્ત્ર મુજબ ગોરબાપાએ ઝાડ હારે ફેરા ફરી લીધા. ચોથી ચોક પૂરે. ગોરબાપાને તો દીકરો જ જોઈતો હતો. પણ ભાગ્ય યોગે નરબદાએ પણ દીકરી જ જણી. દીકરીનું નામ પાડ્યું જમના. ગંગા જમની વચ્ચે બે ત્રણ વરસનો જ ફરક. બંને તેવતેવડી સાથે રમે ને સાથે જમે. ગોરાણીને ફરી દિવસ ચડ્યા જ નહીં. બંને બેનો ભાઈ વિનાની. એકબીજાને રાખડી બાંધે. બંને વચ્ચે ભારે ગોઠડી. સ્ત્રી સ્વભાવ અદેખો. ગંગા ભણવામાં હોંશિયાર. મા વિનાની, ઓશિયાળી. ખૂબ કામઢી ને વધુ દેખાવડી. બધાને વહાલી. શરૂઆતમાં નરબદા એનું સારું ધ્યાન રાખતી. પછી એના મનમાં ભેદભાવ ઉપજ્યો. જમના થોડી શામળી. ભણવામાં સાધારણ. નરબદાને ઇર્ષ્યા આવે ગંગાની. ગંગાનું સગપણ તો નાનપણમાં જ ગોરબાપાએ કરી નાંખેલું, ગામમાં જ.

જમનાના નસીબ ચડીયાતા હશે તે એને સાસરું મળ્યું ગામમાં જ પણ એનો વર વધારે ભણ્યો અને શહેરમાં રહેવા ગયા, નોકરી કરવા. માબાપ ઘરડા થયા હતા. ગંગા ગામમાં રહે, ગોરાણીમાનું ઘરનું બધું કામકાજ કરી આપે. બાપાના દવાદારનું ધ્યાન રાખે. તો યે ગોરાણીને ગંગા ગમે જ નહીં. મેણાં ટોણાં અને ગાળોનો વરસાદ. ગંગાનું પેટ મોટું, મન મોટું, ખમી ખાય. બાપા-મા પ્રત્યેની ફરજ બજાવે. ગંગાનો વર ધમશ્યામ પણ અતિ ઉદાર. ગંગાના પગલે સુખી થયો. તેથી ગંગા ઉપર પ્યાર. વિશ્વાસ. ગંગા થકી એનો સંસાર ઉજળો. ગંગા સાસુ સસરાની સેવા કરે. ગંગાને એક દીકરો. હવે એ પણ મોટો થઈ ગયો. શહેરમાં ભણવા ગયો. જમના એનું ધ્યાન રાખે. ઘરે બોલાવે. મોટી બેનનો દીકરો ભાણો.

ધમશ્યામ શહેરમાં જાય ત્યારે ગંગા પોતાના દીકરા માટે નાસ્તો મોકલે સાથે સાથે જમનાને ઘરે પણ ડબ્બા ભરીને મોકલે. ધનશ્યામ આ વખતે શહેરમાં ગયો. જમનાની તબિયત નંખાઈ ગયેલી. શરીર પર ફોલ્લા ઉપડે. તાવ ઉતરે નહીં, શરીર ધગધગે. ગંગા ધનશ્યામનો દીકરો મેડીકલમાં ભણે-તેણે આગ્રહ કરી માસીનું ચેકીંગ કરાવ્યું. એને જે ડર હતો તે ખરો પડ્યો.

જમનાની બંને કીડનીઓ ફેંદલ થઈ ગઈ હતી. એને લીધે જ શરીરમાં મળમૂત્રનું ઝેર ફેલાઈ જતું હતું નેફ્રોલોજિસ્ટની ટ્રીટમેન્ટ ચાલુ કરી. ડાયાલિસીસ પર જમનાને રાખવામાં આવી હતી. બાપ દીકરાએ નક્કી કર્યું, ગંગાને હમણાં વાત કરવી નહીં. ઘનશ્યામ વારંવાર શહેરમાં જાય. જમનાની ખબર કાઢવા. કેટલા દિવસ ખાનગી રાખી શકાય. ગંગા વહેમાઈ. સોગંદ આપ્યા. હકીકત જણાવવી પડી. ગંગા મુંબઈ આવી, બહેનની ખબર કાઢવા. રાત્રે બાપ દીકરાએ ગંગાને બેસાડી સમજાવી. ગંગાને તરવેણીમાની ગાળો યાદ આવી. તરવેણી માએ ઓરમાન દીકરી ગણી ગંગા સાથેનો વ્યવહાર કાપી નાંખ્યો હતો. મા ધાણી ફૂટે આવી ગાળો બોલતી હતી. પણ જમના તો ગંગાને મોટી બેન ગણી માનપાન આપતી. બંને બહેનોના સુખદુઃખ સહિયારા હતા. આખર બાપ તો બંનેનો એક જ હતો ને! મા ભલે એક જ ગામમાં હોવા છતાં ભેદભાવ રાખતી હતી. ઘનશ્યામે ગંગાને સમજાવી. ભલે તરવેણીમા સંબંધ ન રાખતી હોય, આખર તારી બેન છે. દુઃખમાં સગપણનો સંબંધ જ કામ લાગે.

ગંગાને સમજાયું કે પતિ દીકરાને મળવાને બહાને શહેર મુંબઈના ધક્કા કેમ ખાતો હતો. થાક્યો પાક્યો હોય તો યે. ખેતર-દુકાનનું કામકાજ છોડીને - ગંગાને મનમાં બળાપો થતો. પણ પતિ સમજી હતો. લાઠી માર્યો પાણી છૂટા ન પડે. દીકરાએ માને સમજાવી કે સગીબહેન સાથે તમારી જ કીડની, લોહી મેચ થશે. બીજો ડોનર (કીડનીનો) ક્યારે મળે? માસીની જિંદગી બચાવવા તમારે એક કીડનીનું ડોનેશન આપવું જ પડે. એક કીડનીથી યે તમે વર્ષો સુધી જીવી શકશો. ડોક્ટર તરીકે ખાતરી આપું છું.

ગંગાએ તાત્કાલિક નિર્ણય લેવો પડ્યો. બહેનને બચાવવા. ઇશ્વરે બે કીડની શા માટે આપી છે. બીજાને જરૂર પડ્યે બચાવવા. એકથી કામ ચાલી રહે છે. જીવનમાં ઊંચી નીચી તડકી છાંયડી આવ્યા કરે. ગંગાએ માનું સુખ જોયું ન હતું. ગમે તેવી તો યે માસીનો જ સહારો હતો. એના હાથના રોટલા ખાઈ મોટી થઈ છું. કન્યાદાન પણ મા

સમાન માસીએ જ આપ્યું. પેટના સંતાન ખાતર વેરો આંતરો રાખ્યો. ભૂલી જવાનું. તાપને યાદ નહીં કરવાનો, છાયો યાદ રાખવાનો. ગંગાએ બહેન જમનાને એક કીડની ડોનેશનમાં આપી. જમના, જમનાનો વર, દીકરો બધા ગંગાનો આભાર માને. ગંગા મા વિનાની, માસી-ઓરમાનની ઓશિયાળી હતી. હવે એમની જ દીકરી જમના ભવ આખાની ઓશિયાળી બની ગઈ ગંગાની.

આજે ગંગા જમનાના નીરનો સંગમ થયો. પરિવારમાં ત્રિવેણી સંગમ રચાયો.

યે હમારા તુમ્હારા હો કે રહેગા મિલન
ગંગા ઔર જમના કા હો કે રહેગા સંગમ
યે ગંગા કી ધારા, ઔર જમના કા પાની.

જમનાની જિંદગી બચી ગઈ. કીડની આપવાથી ગંગાને થોડો વખત નબળાઈ વરતાતી હતી, પણ ઘરનો દીકરો ડોક્ટર. માની તબિયતની વિશેષ કાળજી લેવાય- દવાદારૂ નિયમિત કરે મનમાં અતિ આનંદ હતો કે બેનની જિંદગી બચાવી. એનાથી મોટું પુણ્યનું કાર્ય બીજું કંઈ હોઈ શક. આ દેહ નશ્વર છે. ક્યારે મોત આવે એની ક્યાં ખબર છે? શરીરનું એકાદ અંગ આપવાથી કોઈનું જીવનદાન આપી શકાયું એ સૌથી વિશેષ પુણ્ય....

